

63 | 1998 | 4 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

V. Blanár, Stalo sa raz v meste N. (Na okraj propriálnej sémantiky) v E. Tibenská, Objektový participant sémantickej štruktúry vety v D. Slančová – M. Sokolová, Jazykové prostriedky s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine v J. Pekarovičová, Slovenčina ako cudzí jazyk z pohľadu aplikovanej lingvistiky (K sedemdesiatke Petra Baláža)

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Kačala, Smerovanie rytmického zákona

SPRÁVY A RECENZIE

XI. celopoľská onomastická konferencia. J. Krško v ŽIGO, P.: Kategória času v slovenskom jazyku. E. Krošláková v Nová príručka syntaxe pre učiteľov a študentov (MOŠKO, G.: Príručka vetného rozboru). M. Ligoš

KRONIKA

Docent Peter Baláž sedemdesiatročný. J. Mlacek v Súpis prác doc. Petra Baláža za roky 1988 – 1997. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

**SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.,
Bratislava**

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazy-
ka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadé-
mie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dol-
nák, Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján
Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Rudolf
Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Maj-
tán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič,
Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruš-
čák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- V. Blanár, Stalo sa raz v meste *N*. (Na okraj
propriálnej sémantiky)
.....
193
- E. Tibenská, Objektový participant sémantickej
štruktúry vety
.....
198
- D. Slančová – M. Sokolová, Jazykové pros-
tredky s vokatívnym exponentom v súčasnej
slovenčine
.....
210
- J. Pekarovičová, Slovenčina ako cudzí jazyk
z pohľadu aplikovanej lingvistiky (K sedem-
desiatke Petra Baláža)
.....
220

DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Kačala, Smerovanie rytmického zákona
.....
230

SPRÁVY A
RECENZIE

XI. celopoľská
onomastická
konferencia. J.
Krško
.....
.....
238

ŽIGO, P.: Kategó-
ria času
v slovenskom
jazyku. E.
Krošlá-
ková
.....
.....
241

Nová príručka
syntaxe pre
učiteľov a
študentov
(MOŠKO, G.:
Príručka vet-
ného
rozboru). M.
Ligoš
.....
.....
244

KRONIKA

Docent Peter
Baláž sedem-
desiatročný. J.
Mlacek
.....
.....
249

Súpis prác doc.
Petra Baláža
za roky 1988 –
1997. L.
Dvonč
.....
.....
252

ROZLIČNOSTI

Empajr a empajrový rozhodca. J. Jacko
.....
.....
255

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 63 – 1998
ČÍSLO 4

Vincent Blanár

STALO SA RAZ V MESTE N. (Na okraj propriálnej sémantiky)

BLANÁR, V.: It Happened Once in *the N Town*. (On the Margins of Proper Names Semantics.) *Slovenská reč*, 63, 1998, No. 4, pp. 193 – 198. (Bratislava)

The abbreviation *N* in the statement *It happened once in the N town* doesn't represent some kind of void „label“ of the name of dwelling place. What is important in this case is the form which design a certain side of toponymic sign. The appropriate side of this sign is formed by its proper-name semantics (that is, designation: the hierarchical complex of onymically relevant semantical marks), which is grasped as a content model of onymic sign. This kind of solution is supported by onymic content which represents a phenomenon consisting of two parts. The first part (speech level) is created by knowledge of onymic object, which is individual for every proper name user. That is the case of referential identification. The second part (system level) consists of complex of specifically onymic signs of individual onymic partial systems (onymic models with a character of prototype). This is the case of so-called presuppositional identification. The knowledge of referential identification is not important for reconstruction of proper-name designation; one has to know which onymic partial system from appropriate onymic area includes the given proper name. Systemic knowledge of onymic phenomena makes such an operation possible.

1. Komunikačné situácie, v ktorých sa používajú vlastné mená, sú veľmi rozmanité. K dôležitým znakom vlastných mien patrí okolnosť, že obsah vlastného mena nie je daný jazykovou kompetenciou, patrí do okruhu vedenia o onymickom objekte. Stupeň znalosti onymického objektu sa u podávateľa a prijímateľa nemusí zhodovať a v zásade sa pohybuje medzi dvoma extrémnymi prípadmi, a to medzi znalosťou – neznalosťou onymického objektu. Medzi osobitnosti vlastných mien ďalej patrí, že podávateľ

môže hovoriť o onymickom objekte ako o takom, ktorého jednoznačná identifikácia nie je pre percipienta podstatná, prípadne má ostať utajená alebo dôležité sú len pragmatické komponenty mena. Na vyjadrenie takejto „utajenej“ informácie sa v (obyčajne) písanom prejave používajú viaceré prostriedky. Namiesto celého antroponyma alebo geonyma sa používa písmeno, niekedy tri body. Cieľavedome neúplnú informáciu podáva rodné meno so začiatočným písmenom priezviska (*Šaňo Š., Emil L.*), častejšie je to začiatočné písmeno rodného mena a priezviska (*J. R., M. K.*), prípadne len jedno písmeno, ktoré najskôr zastupuje priezvisko (povedal *M.*) a obyčajne ho bližšie určuje poukaz na spoločenské, prípadne rodové zaradenie (*lord T., pani A., pacient J. Č., M. K. ml.*). Pri zemepisných názvoch určujúci člen pomáha zaradiť geonymum do príslušného subsystému (*v meste M., v S-kej uličke, ku K-ovmu mostu*), teda z hľadiska obsahovej platnosti mena plní dôležitú identifikačnú úlohu. Aj tu sa môže pomenúvať onymický objekt prvým, prípadne i druhým písmenom názvu (*horár z Č., lesník zo Št.*). Uvedieme niekoľko príkladov:

Zemepisné názvy.

Ved' aj oni sú predsa len chovatelia a že chcú konečne vidieť div v *G. okrese* (J. Johanides). – Najbližší kamaráti zo závodu sa stavili so *Šaňom Š., horárom z Č. a lesníkom zo Št...* (J. Johanides). – ...majú vplyv vo *volebnom okrese X*, a tak sa z núdze stala cnosť (Ch. Brontëová). – Cisárske veličenstvo vraj odpovedalo, že sľubuje peniaze a *kniežatstvo N.* (D. Krman). V guvernskom *meste M. N.* (V. Gogol'). – Začiatkom júla, v neobyčajnej horúčave, podvečer, vyšiel istý mladík zo svojej kutice, ktorú mal v podnájme v *S-skej uličke*, a pomaly, akosi nerozhodne pobral sa ulicou ku *K-ovmu mostu* (F. M. Dostojevskij). – Ktoréhosi statného mladého muža odvliekli do *D*, deti potrestali a starú cigánku zavreli do väzenia (W. Scott).

Osobné mená.

Docentka K. mi potom o tebe povedala, čo som už aj tak predpokladal (J. Hutra). – *Generál G...* povedal (G. de Maupassant). – *Pacient J. Č.* trpí duševnou poruchou a je zbavený svojprávnosti (Sme, 1998). – Moji spoločníci, keďže sa cítili oklamaní, druhého dňa pri dome vykradli jamu, kde mal onen gazda plátno, košele, jednu kozáčku čiapku, ktorú potom *pán M. R.* predal Haasovi, keďže chcel mať podiel na egyptskej koristi (D. Krman). – V piatok obvinil vyšetrovateľ KÚV PZ Košice *67-ročného A. V.* z okresu Michalovce z trestného činu vraždy (Šport, 1998). – Stryko ma vyhádza a *D.* ma vyhádza, ja by som však najradšej ostal (F. Kafka). – Na to by jeho vlastníkom musel byť *majster N.* (STV 1, 1998). – *Poštárka v N., Emil L.,* všetci pozerali na norku, ktorú vyťahoval z kletky *Stanislav Č.* (J. Johanides). – Nuž a tento džentlmen i *lord T.* veľmi dobre vedeli, že Crimsworthovci sú ľudia tvrdí a bez

zábran (Ch. Brontëová). – *Štvorročná J.* si dokázala spomenúť len na tri predmety z celej skupiny predmetov, ktoré videla pred niekoľkými minútami (M. Glasová).

Iným prípadom je obvyklé pomenúvanie osôb v písaných prejavoch: *M. Kukučín*. Prvá litera rodného mena a explicitná podoba priezviska svedčia o nerovnakom hierarchickom postavení týchto dvoch základných členov úradného pomenúvania.

2. Od čias, keď v 3. storočí pred Kristom stoickí filozofi vymedzili vlastné mená ako osobitnú vrstvu slovnej zásoby, filozofi (najmä logici), neskôr aj jazykovedci a bádatelia z iných spoločenskovedných disciplín sa vracali k otázke významu vlastných mien. Hoci ich úvahy neprivedli k jednotnému a všeobecne prijatému chápaniu propriálnej sémantiky, pre ďalší výskum boli podnetné práve rozličné aspekty tejto zložitej problematiky. Nad teoretickými otázkami slov i osobitne mien (apelatívnych a vlastných) sa podnetne zamýšľali osvietení filozofi J. Locke, T. Hobbs, G. Berkeley, G. W. Leibnitz, z filozofov 19. storočia podstatne ovplyvnil chápanie vlastného mena J. Stuart Mill (porov. napr. Hansack, 1990, s. 34 n.).

Nás zaujímajú rozličné spôsoby identifikácie onymického objektu vlastným menom v spoločenskej komunikácii. V tejto súvislosti možno pripomenúť zaujímavé úvahy, ktoré vyslovil v Traktáte o princípoch ľudského poznania (1710, s. XX) G. Berkeley. Berkeley uvádza, že oznamovanie „ideí“ (t. j. myšlienkových obsahov), ktoré sa vyjadrujú slovami, nie je (my by sme povedali: nemusí byť) hlavnou a jedinou úlohou reči, ako sa obyčajne myslí. Reč má aj iné úlohy (funkcie), ako je napr. „vzbudenie nejakej vášne, podnet na isté konanie alebo uvedenie mysle do nejakej zvláštnej nálady“. Pri vnímaní istých slov sa v mysli počúvajúceho môžu vytvoriť afekty strachu, lásky, nenávisti, obdivu, pohrdania a pod. S podobnými poukazmi na pragmatické aspekty slova v bežnej komunikácii sa stretne v tretej knihe známej Eseje o ľudskom rozume Johna Locka (1690), ktorá obsahuje úvahy o slovách a jazyku. Locke zdôrazňuje dôležitosť častíc (v skutočnosti ide o spojky i častice) pri vzájomnom spájaní a závislosti myšlienok a úsudkov. Jazyk si vytvoril slová, ktorými môžeme naznačiť rozličné vzťahy a závislosti medzi myšlienkami, napr. spájanie, odlíšenie, dôraz; väčšina častíc má rozličné a často až protikladné významy. „Ak máme častice správne pochopiť, musíme skúmať rozličné

hľadiská, postoje, obraty a iné stránky nášho myslenia, pre ktoré často ani nemáme pomenovanie.“ Keď G. Berkeley uvažuje o podobných pragmatických vzťahoch slov, dodáva, že „ani vlastné mená sa nepoužívajú vždy na ten účel, aby v nás vyvolali predstavu tých jedincov, ktorí by nimi mali byť označení. Napríklad ak mi vraví školák ‚Aristoteles to povedal‘, chce tým podľa môjho názoru iba pôsobiť na mňa tak, aby som prijal jeho názor s úctou a pokorou, ktoré sa v tradícii viažu na toto meno“. Takže zvyk môže vytvoriť u niektorých ľudí tesný a priamy vzťah medzi samotným slovom *Aristoteles* a emóciami súhlasu a úcty (Berkeley, 1710/1938, s. 54). Uvedené Berkeleyho myšlienky sa vzťahujú na taký spôsob identifikácie onymického objektu, keď sa referencia s pomenovaným druhovým jedincom nerealizuje alebo nemusí realizovať, pretože do popredia sa dostali isté pragmatické postoje hovoriaceho. V danej komunikačnej situácii referenčný vzťah k pomenovanému jedinečnému denotátu sa zastiera implicitným poukazom na vedeckú autoritu nositeľa mena (Aristotela). Pri takomto type použitia vlastného mena uskutočnenie referenčného vzťahu nie je z komunikačného hľadiska potrebné alebo nevyhnutné. Ide vlastne o podobný prípad identifikácie, ktorý sme uviedli na začiatku. Citované príklady, vyskytujúce sa najmä v písaných prejavoch, sú špecifické tým, že sa vlastné meno neuvádza v plnej podobe, ale len prvou (zriedka ľubovoľnou) literou. Dôležitá je však okolnosť, že v kontexte sa poukazuje, do akého onymického subsystému táto skratka (značka) vlastného mena patrí.

3. Formálne odlišné prípady pomenovania druhového jedinca (1. plným menom, 2. jeho začiatčnou, resp. ľubovoľnou hláskou) majú v uvedených prípadoch spoločnú obsahovú črtu: z komunikačného hľadiska nie je dôležitý, prípadne známy denotát. Pokúsime sa formulovať odpoveď na otázku, ako treba hodnotiť – v prvom i druhom prípade – túto formálnu stránku vlastného mena. V doterajšom onomastickom výskume sa analyzoval prvý prípad; hľadala sa odpoveď na otázku, akú platnosť má forma vlastného mena, keď sa referenčný vzťah nerealizuje.*

Podľa niektorých bádateľov (napr. K. Hilgemann, 1974, s. 382; W. Laur, 1989, s. 87 n.) význam vlastného mena na rozdiel

* Realizáciou referenčného vzťahu rozumieme identifikáciu onymického znaku s pomenovaným jedinečným onymickým objektom.

od významu apelatíva spočíva v situačne závislej identifikácii pomenovaného predmetu; pri poznaní nositeľa vlastného mena je nevyhnutné jazykové vedenie. Pokiaľ ide o používanie mena mimo kontextu, A. V. Superanskaja (napr. *Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij*, 1986, s. 104) sa nazdáva, že vlastné meno mimo kontextu stráca vzťah k istému onomastickému poľu a stáva sa nejasným, nezrozumiteľným; v jazyku nemá meno svoju bilaterálnosť, ktorá je nevyhnutnou podmienkou pre jazykový znak. O. Leys (1979, s. 72) však tvrdí, že napr. osobné meno *Sokrates* nestratí svoju referenciu, ani keď ostane Sokrates neznámy, lebo referencia nepredpokladá znalosť charakteristík referenta, vlastné meno funguje ako také aj bez referenčného významu (porov. bližšie Blanár, 1996, s. 53 n.).

Nastolenú otázku pomôže riešiť poňatie obsahu onymického znaku ako fenoménu pozostávajúceho z dvoch zložiek. Jednu zložku (na rovine reči) tvorí vedenie o onymickom objekte. Je to súbor informačných zložiek, ktorý je u používateľov mena dosť rozdielny. Tieto individuálne, spoločensky nekodifikované príznaky informačno-encyklopedického rázu vytvárajú konotačnú zložku obsahu vlastného mena. Na bežnú konotáciu je dostačujúci vybraný súbor individuálnych príznakov. Túto zložku onymického obsahu chápeme ako referenčnú identifikáciu. Druhú zložku onymického obsahu (na rovine systému) tvorí súbor špecificky onymických (generických a diferencných) príznakov, ktoré charakterizujú a navzájom odlišujú základné prvky (onymické modely) jednotlivých onymických subsystémov. Tento hierarchický súbor špecificky onymických príznakov predstavuje v užšom zmysle onymickú (propriálnu) sémantiku vlastného mena (podrobnejšie porov. Blanár, 1996). Z komunikačného i systémového hľadiska je dôležitý poznatok, že na postihnutie (rekonštrukciu) designácie vlastného mena nie je potrebná tzv. referenčná identifikácia; stačí vedieť, do ktorého onymického subsystému príslušného onymického priestranstva dané vlastné meno patrí. Ide o tzv. presupozičnú identifikáciu. Onymické subsystémy, podobne ako aj onymie, v ktorých sa tieto subsystémy realizujú, vytvárajú štruktúrované celosti. Keď z daného kontextu vieme, že napr. *mesto N.* predstavuje geonymum, ktoré patrí do súboru slovenských ojkónym, alebo *pán X.* predstavuje priezvisko v sústave slovenských úradných mien, môžeme na základe už vyabstrahovaných systémot-

vorných prvkov a vzťahov v týchto sústavách rekonštruovať designáciu pomenovacieho modelu, ktorý v danom kontexte vyjadrujú, resp. zastupujú názvy *mesto N.*, *pán X.* V prípade *pán X.* je to pomenovací model slovenských úradných priezvisk. Takúto operáciu umožňuje systémové chápanie onymických javov.

Z uvedeného vyplýva, že napr. vo výpovedi *Stalo sa raz v meste N.* skratka *N.* nepredstavuje nejakú prázdnu „etiketu“ pomenovania osídleného miesta. Ide o formu, určujúcu stránku toponymického znaku. Určenú stránku tohto znaku tvorí jeho propriálna sémantika (designácia). Propriálnu sémantiku zemepisného názvu sme rekonštruovali ako hierarchický súbor toponymických príznakov: (+ spôsob štandardizácie mena: úradný zemepisný názov) v (+ lokalizačnosť) v (+ sídelnosť) v (+ konotatívnosť). Obsahové modely majú, pravda, prototypovú povahu. Ich osobitosťou je v podobných prípadoch fakt, že neúplná forma zemepisného názvu neumožňuje poukázať na diferenčné toponymické príznaky. Slovtvorný model tu vytvára substantivizovaná hláska *N.* Pre slovtvornú stránku takýchto skratkových mien je príznačné, že sa od nich dajú derivovať adjektívne formy, napr. v *S-kej uličke*, *ku K-ovmu mostu*. Binárne jazykové znaky predstavujú aj skratky (značky) bionymických denotátov. Pri nich však zisťujeme zaujímavý rozdiel. Ak sa dá z kontextu ustáliť, či ide o rodné meno alebo priezvisko, v obsahovom modeli môžeme vymedziť aj diferenčné príznaky; napr. *štvorročná J.*: (rodinný stav: + slobodné dieťa) v (+ ustálenosť administratívnoprávny územ) v (+ pomenovanie osoby ako takej, t. j. bez zreteľa na príbuzenské vzťahy) v (– dedičnosť) v (\pm konotatívnosť).

Týmito poznámkami rozširujeme našu teóriu modelovania onymických znakov o nový, hoci dosť okrajový rozmer.

Literatúra

BERKELEY, G.: *Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*. London 1710. (Do češtiny preložil J. Brdický, Praha 1938.)

BLANÁR, V.: *Teória vlastného mena*. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava, Veda 1996.

HANSACK, E.: *Bedeutung, Begriff, Name*. *Studia et exempla linguistica et philologica* (SE LP), Series II: *Studia minora*. Ed. K. Trost. Tom I. Regensburg 1990.

HILGEMANN, K.: *Eigennamen und semantische Strukturen*. *Beiträge zur Namenforschung*. N. F., 9, 1974, s. 371 – 385.

LAUR, W.: Der Name. Beiträge zur allgemeinen Namenkunde und ihre Grundlegung. Heidelberg 1989.

LEYS, O.: Was ist ein Eigenname? Ein pragmatisch orientierter Standpunkt. Leuvense Bijdragen, 68, 1979, s. 61 – 86.

LOCKE, J.: Essay Concerning Human Understanding by John Locke. London 1690.

SUPERANSKAJA, A. V. – Staltmane, V. E. – Podofskaja, A. V. – Sultanov, A. CH: Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij. Red. A. P. Nepokupnyj. Moskva, Nauka 1986.

Eva Tibenská

OBJEKTOVÝ PARTICIPANT SÉMANTICKEJ ŠTRUKTÚRY VETY

TIBENSKÁ, E.: Object Participant of the Semantic Sentence Structure. Slovenská reč, 63, 1998, No. 4, pp. 198 – 210. (Bratislava)

Author of this study concentrates on the substance of the object participant of the semantic sentence structure (SSS). In her opinion this quality is acquired by a substantive or its equivalent after it becomes part of a sentence. So it is a system conditioned word quality. Its formation is influenced by A. intrasystem relations, B. extrasystem relations, C. relations to represented reality.

In author's opinion object is characterized by nonthematic syntactic position and by primary representation through secondary (non)prepositional cases. The decisive role in the SSS object participant determination and its specifications is played most of all by the meaning of the verb in predicate and its valency abilities.

Vlastnosť byť objektovým participantom sémantickej štruktúry vety nadobúda substantívum alebo jeho ekvivalent až vstupom do vety, a teda do zložitých vzájomných vzťahov 1. medzi prvkami sémantickej štruktúry vety (SŠV), 2. medzi objektom (Ob) ako prvkom SŠV a SŠV ako celkom, 3. medzi Ob ako významovou jednotkou a jeho formálnym stvárnením či formálnym stvárnením iných prvkov SŠV a vety ako celku, 4. medzi Ob ako významovým komponentom „vyššej“, syntaktickej roviny jazykového systému a tými jednotkami či kategóriami nižších rovín jazykového systému (lexikálnej a morfolologickej), ktoré sú syntakticky relevantné, t. j. zúčastňujú sa na vytváraní prvkov a celkov syntaktickej roviny. Ak chápeme vetu ako systém, vlastnosť byť objektovým participan-

tom SŠV je potom, rovnako ako v prípade subjektu (Sb), systémo-vo podmienenou vlastnosťou slova (porov. Solncev, 1981).

1. Z hľadiska vzťahov medzi prvkami SŠV je substantívum s vetným významom Ob najtesnejšie späté s vetným významom slovesa, teda s predikátom (Pred). Iba cez vzťah k Pred, t. j. sprostredkovane, sa Ob dostáva do vzťahu k substantívu s vetným významom Sb.

V našich početných štúdiách a prácach o subjekte (porov. literatúru) sme ukázali, že Sb a Pred sú dve navzájom podmienené entity. Svedčí o tom súlad a vzájomná prepojenosť ich jednotlivých špecifikácií ako vetou podmienených detailizácií ich významu. Z hľadiska toho, či istý výsek z globálnej denotatívnej situácie myšlienково spracúvame a jazykovo stvárnujeme rozčlenené a na základe princípu aktivity alebo na základe princípu neaktivity, Sb je tým participantom SŠV, ktorý je alebo aktívnym uskutočňovateľom – agensom, alebo pasívnym nositeľom príznaku obsiahnutého v Pred. Substantívum či jeho ekvivalent s vetným významom Sb podmieňuje vetný význam slovesa a tvorí sémanticky východiskový bod pri uplatňovaní jeho usúvzťažovacej schopnosti vo vetotvornom akte. Agens a nositeľ ako dve základné špecifikácie strechového významu byť subjektovým participantom SŠV zahŕňajú v sebe vždy hierarchicky najvyššie stojaceho (aktívneho alebo neaktívneho) účastníka jazykovo stvárnovaného výseku z globálnej denotatívnej situácie. Z pozície tohto účastníka sa totiž jazykovo „zmocňujeme“ situácie spracovanej myšlienkovou činnosťou.

Na rozdiel od subjektového významu objektový význam substantíva či jeho ekvivalentu vo vete nie je jednotný. Raz v sebe zahŕňa významom slovesa v Pred vyžadovaného, hierarchicky nižšie stojaceho, zväčša neaktívneho účastníka myšlienково spracovanej a jazykovo stvárnenej situácie – vyžaduje sa teda na kompletizáciu účastníkov stvárnovanej situácie. Sloveso v Pred vtedy označuje dej najčastejšie ako aktívnu činnosť, ktorá od aktívneho účastníka situácie (Sb) prechádza na neaktívneho účastníka v tom zmysle, že ho zasahuje: *Rúbe s t r o m*; vytvára (produkuje): *Píše b á s e ň*; vzťahuje sa naň: *Bráni sa n e p r i a t e ľ o v i*. *Bojuje s n e p r i a t e ľ o m / p r o t i n e p r i a t e ľ o v i*; jemu je adresovaná: *Rozpráva s y n o v i rozprávky* alebo od neho ako od zdroja čerpá: *Berie peniaze r o d i č o m / o d r o d i č o v*. Ak Pred vyjad-

ruje neaktívny dej, potom dej smeruje od neaktívneho nositeľa k inej neúmyselne zasahovanej neaktívnej substancii: *Syn (nechtiac) rozbil pohár*; produkovanej: *Syn od rána ronil slzy*; hodnotenej: *Mama sa mi zdá unavená. Deti považujú mamu za peknú*; vnímanej: *Šofér zbadal chodca* či vzťahovo podmienenej: *Otec sa hnevá na syna. Deti sa podobajú na rodičov*. Z toho vyplýva, že aktívnosť alebo neaktívnosť Pred nerozhoduje o kvalite objektového participanta SŠV – ten je vo všetkých uvádzaných prípadoch neaktívny. Za hierarchicky nižšie stojaceho aktívneho účastníka myšlienково spracovanej a jazykovo stvárnenej situácie môžeme považovať iba živú substanciu, ktorá sa spolu s aktívnym Sb zúčastňuje na tom istom aktívnom deji ako jeho spoluúčastník: *Stretol sa s priateľom. Zhováral sa so susedom*. (Ako obligatórne doplnenie významu slovesa v Pred ho musíme odlišovať od neobjektového, fakultatívneho komplementu spoluvýskytu, ktorým sa nedopĺňa účastník situácie vyžadovaný významom slovesa, ale obraz situácie z hľadiska okolností deja: *Večeral so svojou priateľkou*. [= v spoločnosti svojej priateľky], *lšiel na prázdniny so sestrou*.)

Inokedy objektový význam substantíva vo vete iba dopĺňa, obsahovo kompletizuje bez neho neúplný význam slovesa v úlohe Pred – vyžaduje sa teda na kompletizáciu obsahu Pred. Obsahová kompletizácia sa môže vyžadovať slovesom v Pred pri aktívnom Sb: *Žiak si zapamätal/pamätá básne*. *Rodičia premýšľajú na d synovou budúcno sťo uo synovej budúcnosti*. *Študenti hovoria o skúškach*; pri neaktívnom Sb: *Ludia túžia po mieri*. (Na kompletizáciu neúplného významu Pred slúžia aj neobjektové obligatórne komplementy, napr. miesto – locus, čas – tempus, spôsob – modus, prostriedok – mediatív a pod. Tie však, na rozdiel od objektového komplementu, nedopĺňajú jeho obsah, ale vyjadrujú obligatórne okolnosti deja vyžadované predikátom.)

V prvom prípade, ak Ob slúži na kompletizáciu účastníkov stvárňovanej situácie, prítomnosť alebo neprítomnosť Ob vo vetnej štruktúre môže byť hlavným ukazovateľom rozdielnej interpretácie aktívneho predikátového a subjektového významu slov vo vete. Vo vetnej štruktúre bez Ob má akčný Pred (dej) špecifikáciu procesu a Sb špecifikáciu procesora (Pr): *Stolička zavrzgala. Dieťa kričí*. Vo vetnej štruktúre s Ob môže mať Pred ako dej špecifikáciu akcie ako pôsobenia (vtedy má Sb špecifikáciu aktora – Ak): *Dieťa kričí na*

matku; akcie ako realizácie (vtedy má Sb špecifikáciu realizátora – Re): *Víchor strhol strechu*; ďalej špecifikáciu podnetu ako kauzácie (Sb je špecifikovaný ako kauzátor – Ka): *Syn nahneval otca* alebo veta s tzv. zahrnutým Ob: *Žiak zavrzgal* (= spôsobil vrzgot) *stoličkou* a podnetu ako iniciácie (Sb má špecifikáciu iniciátora – In): *Mama kvasí/dáva kvasiť kapustu*.

Treba pritom rozlišovať prípady, keď objektový participant nie je prítomný vo vetnej štruktúre iba preto, že je jedine možný, a teda známy na základe poznania logiky stvárňovanej situácie. Napríklad vo vete *Sliepka nesie* nemusí byť uvedený Ob *vajcia*, lebo to vyplýva už zo vzťahu Pred a Sb. Prítomnosť objektového participanta SŠV je vtedy potenciálna, význam vety a jej jednotlivých zložiek sa jeho prítomnosťou/neprítomnosťou nemení. Sloveso *niešť* je v tejto vete rovnako akčným Pred špecifikovaným ako pôsobenie a substantívum *sliepka* má význam Sb so špecifikáciou aktora ako sloveso *niešť* a substantívum *otec* vo vete *Otec nesie nákup*. Tu je však prítomnosť substantíva *nákup* s vetným významom Ob obligatórna, lebo sa nedá na základe kontextu či situácie jednoznačne doplniť.

Inokedy rozdiel medzi prítomnosťou a neprítomnosťou objektového participanta SŠV signalizuje pri rovnako znejúcich Pred už spomínaný rozdiel medzi akčným Pred ako procesom a akčným Pred ako pôsobením, akciou: *Žiaci (momentálne) píšú*. – *Žiaci píšú d i k t á t*.

Ak sme ukázali, že prítomnosť/neprítomnosť Ob vo vetnej štruktúre môže rozhodnúť o špecifikácii Sb a Pred, neplatí to opačne. Neprítomnosť Sb, napr. v bezpodmetových vetách s neosobným tvarom slovesa, nemení kvalitu Ob: *Otec trasie s t r o m / s t r o m o m*. *Zima h o t r a s i e*. (Ob má špecifikáciu zasahovanej substancie, paciensa – Pt) – *Trasie h o / n í m (od zimy/zimou)*. (Ob má rovnakú špecifikáciu Pt).

Rozdiel medzi subjektovým a objektovým participantom SŠV spočíva aj v tom, že kým Sb je vo vete vždy iba jeden (Tibenská, 1989c), objekty bývajú vo vetnej štruktúre často dva, zriedkavo aj tri. Ak sme charakterizovali Sb ako ten participant SŠV, ktorý z hľadiska jazykového stvárnenia myšlienkovy spracovanej situácie stojí hierarchicky vyššie ako ostatní účastníci tejto situácie, tak aj v prípade výskytu viacerých objektov ako participantov tej istej SŠV dochádza k ich hierarchizácii. Hierarchicky najvyššie stojí

Ob stvárnený substantívom v bezpredložkovom akuz. či jeho ekvivalente (bezpredložkovom gen., inšt., zriedkavo aj dat.), nazývaný v tradičných gramatikách priamym Ob. Aktívny alebo neaktívny dej obsiahnutý v Pred prechádza v prvom rade na tento Ob a až cezeň na ďalší Ob, prípadne ďalšie Ob-y (slovosled o tom nerozhoduje): *Rodičia darovali deťom d o m.* (Test: *rodičia darovali dom* – úplnosť; *rodičia darovali deťom* – neúplnosť.)

V štúdií o kauzatívnych konštrukciách (Tibenská, 1989a) sme uviedli, že v prípade tzv. zahrnutých vetných štruktúr dochádza k rozšíreniu pôvodnej jednoduchej štruktúry o ďalší participant, ktorého pomenovanie nadobudne v SŠV úlohu Sb. Tým zároveň dôjde k strate subjektivosti participanta zahrnutej SŠV: *Kvety ozdobili hrob.* – *Pozostalí ozdobili hrob kvetmi.* Podobne pri rozšírení vetej štruktúry s Ob o ďalší participant s úlohou Ob môže dôjsť k strate objektovosti pôvodného participanta. Tým sa dostáva do hierarchicky nižšej pozície v rámci SŠV:

Mama zaplátala *košelu*. – Mama zaplátala *dieru* (na košeli). Mama zaplietla dcére *vrkoč*. – Mama zaplietla dcére *vlasy* (do vrkoča). Vinohradníci lisovali *hrozno*. – Vinohradníci lisovali *šťavu* (z hrozna).

O rôznej hierarchizácii myšlienково spracovanej a jazykovo stvárňovanej denotatívnej situácie z pozície objektového participanta SŠV hovoríme aj vtedy, keď si dvaja účastníci tejto situácie navzájom vymieňajú hierarchicky vyššie stojacu pozíciu Ob, vyjadrenú substantívom v bezpredložkovom akuz.:

Roľníci naložili *obilie* (do voza). – Roľníci naložili *voz* (obilím). Mama ponúkla hosťom *koláče*. – Mama ponúkla *hostí* (koláčmi). Kováč kuje *podkovu* (zo železa). – Kováč kuje *železo* (na podkovu).

Spracúva sa tá istá globálna denotatívna situácia, ale zmenou účastníka v pozícii Ob sa mení myšlienkové spracovanie a jazykové stvárnenie tejto situácie, teda v terminológii V. S. Chrankovského (1974) mení sa jazyková situácia. Dôkazom toho je aj zvyčajne zmenený či modifikovaný význam slovesa v úlohe Pred: „umiestniť obilie“ – „naplniť obilím“ a pod.

Rozdiel v hierarchizácii objektových participantov SŠV zahŕňa aj vzťahy medzi časťou a celkom alebo medzi obalom a jeho náplňou a pod. S. D. Apresian (1974, s. 153) a v súlade s ním aj H. Béličová (1982, s. 140) v tejto súvislosti hovoria o tzv. rozštiepe-

nej valencií na označenie toho istého denotátu. Raz je hierarchicky vyššou, zasahovanou substanciou celok, inokedy časť: *Mama olúpala j a b l k o (zo šupky)*. – *Mama olúpala š u p k u z jablka*; raz je ňou obal: *Vybalil k u f o r*, inokedy jeho náplň: *Vybalil š a t y (z kufra)*.

2. Vzťahy medzi Ob ako komponentom SŠV a SŠV ako celkom vystupujú do popredia najmä pri určovaní rozdielu medzi derivovanou vetnou štruktúrou s objektovým participantom stvárnenným ako podmet a nederivovanou vetnou štruktúrou s neaktívnou, nositeľskou špecifikáciou Sb, stvárnennou rovnako formou podmetu. Často až celkový význam vety rozhodne o tom, či si Pred zachováva akčnosť a aktívnosť, teda či je stvárnenný tvarom tzv. opisného pasíva v derivovanej vetnej štruktúre s Ob vo forme podmetu, alebo je stvárnenný adjektivizovaným prídavným ako súčasť slovesno-menného Pred v nederivovanej vetnej štruktúre s neakčným Pred. Taký je napr. rozdiel medzi vetami: *D o m bol postavený v 19. storočí*. (= derivovaná vetná štruktúra s Ob) – *Dom bol postavený (= stál) na vršku*. (nederivovaná vetná štruktúra so Sb – N existencie); *O k n o bolo rozbité včera*. (= derivovaná vetná štruktúra s Ob) – *Okno bolo rozbité už vyše týždňa*. (nederivovaná vetná štruktúra so Sb – N stavu).

Obdobné je to pri rozoznávaní derivovaných vetných štruktúr s Pred stvárnenným slovesom v tvare zvrätneho pasíva a nederivovaných vetných štruktúr so zvratným slovesom v úlohe Pred: *S á l a sa naplnila (ľuďmi) do posledného miestečka*. (derivovaná vetná štruktúra s Ob) – *Osud sa naplnil*. (nederivovaná vetná štruktúra so Sb – N stavu) či s rozlišovaním medzi vetnou štruktúrou s aktívnym Sb a s Ob stvárnenným zvratným zámenom: *Zabil s a z nešťastnej lásky. Obrátil s a na druhý bok*. (= seba) a vetnou štruktúrou bezobjektovou s podmetovo stvárnenným neaktívnym Sb a zvratným slovesom v úlohe Pred: *Zabil sa pri autonehode*. (= stal sa mŕtvym, zahynul); *Obrátil sa k lepšiemu*. (= zmenil sa).

V bezpodmetových vetných štruktúrach takisto musíme na základe celkového významu vety rozlišovať nederivované vetné štruktúry s nepodmetovo stvárnenným neaktívnym Sb: *Smädí ho. Šibe mu. Je s ním zle. Čká sa mu*. a vetné štruktúry, z ktorých je vylúčený aktívny Sb (zväčša realizátor) alebo je stvárnenný ako

okolnosť deja, pričom sloveso v Pred má neosobný tvar: *Trasie h o (zimou/od zimy). Zabehlo m u (jedlo). Zabilo h o (v bani).*

Táto problematika je však zároveň spätá s tretím okruhom vzťahov.

3. Vzťah medzi Ob ako komponentom SŠV a jeho formálnym stvárnením musíme posudzovať rovnako ako pri Sb na základe primárnosti formy vo vzťahu k istému významu a naopak. Primárnosť sa určuje uplatnením kritéria zvyčajnosti či väčšej miery výskytu (Alisovová, 1971).

Pri Sb sme vzťah k forme posudzovali na pozadí konkurencie najčastejšie sa vyskytujúcej pádovej formy nom. s pádovou formou inšt. v derivovaných vetných štruktúrach a s formou akuz., dat., menej často aj inšt. v nederivovaných vetných štruktúrach s neaktívnym, nositeľským Sb. Išlo vlastne o odhalenie primárnej formy Sb vo vzťahu k sekundárnym formám, ktoré konkurovali forme Ob. Kombináciou syntakticky relevantnej pádovej formy (nom. a jeho ekvivalenty) a východiskovej syntaktickej pozície vo vzťahu k Pred sme určili ako primárnu formu na stvárnenie Sb syntaktickú formu podmetu (Tibenská, 1989c). Táto forma je primárna vo všetkých aktívnych špecifikáciách Sb (v základových vetných štruktúrach), pri neaktívnych špecifikáciách sa často vyskytujú aj formy vedľajších pádov. Nimi sa signalizuje sémantická blízkosť medzi neaktívnosťou a zasiahnutosťou (akuz./inšt.) či priradením efektu deja (dat.), ako ju poznáme pri Ob. Ani v prípade Sb stvárneného substantívom vo vedľajšom páde však tento pád nie je podmienený valenčnou schopnosťou slovesa v Pred, ale závisí od celkovo neaktívneho významu vety a od potreby vyjadriť veľkú mieru neaktívnosti Sb na deji či stave: *Čká sa mu. Smädí ho. Nepodmetová forma stvárnenia subjektového participanta SŠV v základových vetných štruktúrach slúži vždy na podporu a zvýraznenie neaktívnosti Sb. Viditeľné je to najmä pri konkurencii podmetového a nepodmetového stvárnenia Sb: *O t e c čká. – O t c o v i sa čká. M a m a je unavená. – M a m a sa m i zdá unavená.**

Pri určovaní primárnej formy Ob je situácia zložitejšia, pretože jeho primárnu formu odhaľujeme nielen na pozadí konkurencie s formou Sb, ale aj na základe konkurencie formálneho stvárnenia jednotlivých špecifikácií objektov navzájom.

V porovnaní s formou Sb konštatujeme, že kým primárna forma Sb v oblasti syntakticky relevantnej morfolologickej kategórie pádu je

nezávislá (nom. je pomenovací pád, ktorý nevyjadruje vzťahy), ba dokonca z hľadiska kategórie kongruencie je vo vzťahu k slovesu v Pred dominantná, forma Ob je determinovaná valenčnými schopnosťami slovesa v akejkoľvek úlohe (teda nielen v úlohe Pred) alebo valenčnými schopnosťami malej skupiny zväčša od sloviac odvodených adjektív v úlohe slovesno-menného Pred. Vlastne svojou formálnou závislosťou od slovesa sa Ob odlišuje aj od tých obligatórnych neobjektových komplementov, ktorých forma je podmienená logikou vzťahov v stvárňovanej skutočnosti, a preto je variabilná: *vyjsť s niekým + ako – vyjsť z dverí/von/spoza dverí/na ulicu...* (= odkiaľ – kam).

Ďalej sa Ob od Sb odlišuje veľkou nejednotnosťou formálneho stvárnenia. Pri Sb je podmetová syntaktická forma v základových vetných štruktúrach s aktívnymi špecifikáciami Sb jedine možná (tu počítame aj s pádovými ekvivalentmi nom.) a prevláda, hádam s výnimkou špecifikácie nositeľa hodnotenia, aj pri všetkých neaktívnych špecifikáciách Sb. Zato pri Ob nemôžeme hovoriť o jednej syntaktickej forme ako o primárnej. Ak by sme syntaktickú formu Ob nazvali predmetom, potom by sme ju mohli charakterizovať iba ako formu, ktorú spája nevýchodisková, sekundárna syntaktická pozícia vo vzťahu k Pred a z hľadiska syntakticky relevantnej kategórie pádu je pre ňu primárne stvárnenie vedľajšími bezpredložkovými alebo predložkovými pádmi, pritom vždy diktovanými valenciou, resp. rekciou slovesa v Pred.

Názor, že primárnou pádovou formou na stvárnenie Ob je bezpredložkový akuz., vyplynul pravdepodobne z toho, že najčastejšie sa vyskytujúcou špecifikáciou Ob je *paciens*. Nachádza sa totiž vo všetkých objektových vetných štruktúrach s aktívnym Sb, teda vo vetných štruktúrach so Sb špecifikovaným ako aktor, akuzátor, iniciátor alebo realizátor. Okrem toho, ak sa vo vetnej štruktúre s neaktívnym Sb špecifikovaným ako nositeľ deja, nositeľ hodnotenia či nositeľ vnemu nachádza Ob, je opäť špecifikovaný ako *Pt* a zvyčajne stvárnený bezpredložkovým akuz. Najčastejší je *Pt* aj v spoluvýskyte dvoch či troch Ob, predovšetkým vo vetných štruktúrach s aktívnym Sb. A práve pre objektovú špecifikáciu *Pt* je primárna pádová forma bezpredložkového akuz. alebo jeho ekvivalentu (partitívneho či záporového gen., distributívneho lok. a inšt.): *Mama odkrojila chlieb/z chleba/po krajci. Dieťa myklo hlavu/hlavou dozadu.* Čo sa týka vetnej

štruktúry ako celku, primárna formálnosyntaktická vetná schéma viet s Ob špecifikovaným ako Pt je: $S_{Nom} - VF - S_{Akuz}$. Pádovú formu, ktorou je stvárnenny Pt, nemôžeme však zovšeobecniť ako primárnu pre všetky špecifikácie Ob. (J. Oravec [1967] a H. Běličová [1982] ju nazývajú centrálnou.)

Pri Ob môžeme teda hovoriť o istej pádovej forme ako o primárnej iba vo vzťahu k jeho jednotlivým špecifikáciám. Pritom nie pri všetkých špecifikáciách sa vytvoril takýto „význam v zrkadlení formy“. Napríklad variabilnosť pádového stvárnenia pri špecifikácii vzťahový Ob – relant (Rel) je taká veľká, že nemôžeme jednoznačne určiť prevládajúcu pádovú formu. (Najlepšie by význam vzťahového Ob vystihovala druhotná zložená predložka *vo vzťahu k*.) Pri ostatných špecifikáciách na základe kritéria častoty výskytu je možné určiť primárnu pádovú formu takto:

a) pre špecifikáciu výsledok – rezultat (Rez) je typická pádová forma bezpredložkového akuz., ktorá v derivovaných pasívnych vetných štruktúrach, rovnako ako pri špecifikácii Pt, môže byť nahradená pádovou formou nom.: *Staviteľ V. Fraňo postavil tento dom v 19. storočí. – Tento dom bol postavený (staviteľom V. Fraňom) v 19. storočí. Tento dom sa postavil v 19. storočí.*

b) pre špecifikáciu adresát (Adr), ktorý sa vyskytuje zväčša v kombinácii s Pt alebo s Rez, je typickou pádovou formou bezpredložkový dat.: *Mládenec dvorí dievčine. Rodičia darovali deťom dom.* Pri opozitnom chápaní Adr ako zdroja to okrem bezpredložkového dat. môže byť spojenie predložky *od* a pádovej formy gen.: *Učiteľ vzal žiakovi hračku/prijal od žiaka peniaze.*

c) pre špecifikáciu spoluúčastník – sociatív (Soc) je primárnou formou spojenie predložky *sa* inšt.: *Stretol som sa s priateľom.*

d) pre špecifikáciu obsah – inherent (Ih) je opäť typická veľká variabilita pádových foriem (ide zväčša o predložkové pády), najviac však vystihujú obsah predložkové pádové formy *o* + lok. / *na* + akuz. / *nad* + inšt.: *Rozmýšľam o svojej budúcnosti. Myslím na priateľa. Zamýšľam sa nad svojou budúcnosťou.*

O primárnej forme vo vzťahu k istej špecifikácii objektového participanta SŠV môžeme hovoriť ako o najčastejšie sa vyskytujúcej forme jednoznačne iba pri špecifikácii Pt, Rez a Soc. Pri iných špecifikáciách ide skôr o formu, ktorá najadekvátnejšie vystihuje

danú špecifikáciu, t. j. pri ktorej dochádza k zhode s významom formy.

Ak sa pri tom istom Pred vyskytne viacero možností formálneho stvárnenia tej istej špecifikácie, potom za základnú formu považujeme primárnu formu a ostatné formy hodnotíme ako jej varianty či ekvivalenty (naznačujeme to lomkou). Napríklad pri špecifikácii Pt hodnotíme ako variantné formy bezpredložkového gen. a inšt.: *Natrhal tráv u/tráv y. Mykol nohu /nohou.* (Pri gen. dochádza k modifikácii primárneho významu v zmysle obmedzeného zásahu, t. j. záporovosti či partitívnosti.) Pri Rez je takouto variantnou formou iba inšt.: *Pec sála teplo/teplom.* Pri špecifikácii Rel, kde nemôžeme určiť primárnu formu, považujeme obidve takéto formy za vzájomne variantné: *Bojoval proti nepriateľovi/s nepriateľom.*

Pri rôznych Pred rôzne pádové stvárnenie tej istej špecifikácie hodnotíme ako rovnocenné: *Chytil stôl. – Chytil sa za stôl/s tola.* Iba s ohľadom na uvedené kritérium častoty výskytu či adekvátnosti významu môžeme potom celkovo pri danej špecifikácii hovoriť o istej forme ako o primárnej.

Pri tom istom Pred však rôzne formálne stvárnenie objektového participanta môže viesť k zmene jeho špecifikácie: *Bojujeme s nepriateľom/proti nepriateľovi.* (Ob má špecifikáciu Rel) – *Bojujeme o výhody.* (Ob je špecifikovaný ako lh).

Ak ten istý Pred vyjadríme analyticky, spravidla sa stvárnenie objektového participanta nemení a nemení sa ani jeho špecifikácia: *Malo to na žiakov účinok. – Účinkovalo to na žiakov.* (Ob má špecifikáciu Rel); *Nadviazal s nimi priateľstvo. – Spriatelil sa s nimi.* (Ob má špecifikáciu Soc).

Zmena formy objektového participanta pri analytickom Pred vyvoláva zväčša aj zmenu jeho špecifikácie: *Zohľadňoval niečo.* (Ob má špecifikáciu lh) – *Bral ohľad na niečo.* (Ob je špecifikovaný ako Rel); *Odsúdene ho amnestovali.* (Ob je Pt) – *Odsúdene mu udelili amnestiu.* (Ob je Adr).

V slovenčine je viditeľná silná tendencia tú istú špecifikáciu objektového participanta SŠV stvárať tým istým pádom pri predikátoch vyjadrených jednou skupinou významovo totožných či z hľadiska komponentovej analýzy významovo blízkych slovies: *hovoriť, rozprávať, klebetiť... + o niekom* (Ob má špecifikáciu lh), *biť sa, ru(va)ť sa, mlátiť sa, kľbiť sa, šklbať sa... + s niekým* (Ob

má špecifikáciu Soc). Takisto z porovnania domácich sloviess v úlohe Pred a ich cudzích synonym je viditeľná tendencia zachovať pádovú formu substantíva v úlohe Ob a s ňou zachovať aj špecifikáciu objektového participanta: *osvojiť si dieťa – adoptovať si dieťa* (Ob je Pt), *pohltiť farbu – absorbovať farbu* (Ob je Pt). Ako sme ukázali v štúdiu o vývine valencie nedomácich slov latinskej proveniencie (Tibenská, 1997), slovesá cudzieho pôvodu postupne prispôsobujú svoju pôvodnú valenciu domácim ekvivalentom.

4. Čo sa týka vzťahov medzi Ob ako komponentom SŠV na syntaktickej rovine jazykového systému a prvkami a vlastnosťami prvkov nižších rovín (lexikálnej a morfolologickej), treba povedať, že nie všetky sú syntakticky relevantné, teda nie všetky nachádzajú svoje uplatnenie na syntaktickej rovine.

Substantíva, ktoré vo vete nadobúdajú význam Ob, využívajú zo svojich sémantických vlastností iba tie, ktoré sú dôležité z hľadiska vstupu slova do nových vzťahov v rámci vety. Z potenciálnych sém substantívnej lexémy sa teda isté sémy vstupom do nových vzťahov aktualizujú, iné, v terminológii V. G. Gaka (1976), „zhasínajú“. Napríklad substantívna lexéma *nepriateľ* v sebe obsahuje sémy „živá bytosť, osoba“, „schopný aktívnej činnosti“, „správajúci sa agresívne voči inému“, „vyvolávajúci odpor, vzdor“. V úlohe Ob vo vete *Národ bojuje proti nepriateľovi* sa aktualizuje iba séma „vyvolávajúci odpor, vzdor“. Úplne sa potlačí séma „schopný aktívnej činnosti“ alebo séma „živá bytosť, osoba“, pretože lexéma *nepriateľ* tu má vetný význam neaktívnej substancie, vo vzťahu ku ktorej sa uskutočňuje dej obsiahnutý v Pred. Rovnaký význam by mala substantívna abstraktná lexéma *predsudky* vo vete *Bojujeme proti predsudkom*. Stručne môžeme povedať, že substantívna lexéma v úlohe Ob musí obsahovať také potenciálne sémy, ktoré jej umožnia nadobudnúť vo vete špecifikáciu zasahovanej, produkovanej, vzťahovo podmienenej atď. neaktívnej substancie alebo substancie, ktorá je schopná spolu so Sb vykonávať dej obsiahnutý v Pred.

O prvkoch morfolologickej roviny sme sa zmienili už v 3. bode. Jednotlivé významy pádov sú vo väčšom alebo menšom súlade s významom jednotlivých špecifikácií objektového participanta SŠV. Význam neaktívneho, zasahovaného či vytváraného účastníka situácie, ktorý pri Ob prevláda, najadekvátnejšie vystihuje

bezpredložkový akuz. ako pád neobmedzenej a neaktívnej účasti na deji. Aktívny, avšak hierarchicky nižšie ako Sb stojaci účastník či skôr spoluúčastník situácie je zas najadekvátnejšie vystihnutý predložkou *s* a inšt.

Význam pádu však nie je jediným kritériom na určovanie objektového participanta SŠV a na určovanie jeho špecifikácií. Dôkazom je to, že rovnako stvárnené substantíva môžu vo vete nadobudnúť význam rôznych komponentov SŠV. Napríklad vo vete *Chlapec domázal do rodičov* má substantívum stvárnené predložkovým genitívom *do* + gen. význam zasahovanej substancie, paciensa. Vo vete *Chlapec strkal do spolužiaka* má rovnako stvárnené substantívum význam obligatórne prítomného komplementu (Km) špecifikovaného ako locus.

Ani lexikálny význam substantíva však nie je jediným kritériom, lebo to isté substantívum v rôznom stvárnení môže nadobudnúť rôzny vetný význam. Napríklad vo vete *Hráč kopol do lopty* má substantívum *lopta* vetný význam Km so špecifikáciou Loc, vo vete *Hráč kopol loptu (do brány)* má substantívum *lopta* význam Ob so špecifikáciou Pt. Až zohľadnenie celkového významu vety a významu vetnej schémy, vetného významu slovesa, jeho usúvzťažnenia s významom substantíva v úlohe Sb, súhry lexikálneho významu substantíva v úlohe Ob a významu jeho formy, ako aj zohľadnenie vzťahov stvárnenia Ob s istou špecifikáciou s typovo zhodným, variantným či odlišným stvárnením Ob s tou istou špecifikáciou a zohľadnenie vzťahov k formálnemu stvárneniu Ob v derivovaných či variantných vetných štruktúrach nám umožní objektívne určiť, ktoré substantívum vo vete má význam Ob a ako je tento význam vo vete špecifikovaný.

Navyše pri predložkových pádoch treba brať do úvahy vždy aj typizovaný význam predložky, ktorý tiež môžeme označiť v Danešovom a Dokulilovom chápaní ako „význam v zrkadlení formy“. Predložky do významu Ob stvárneného predložkovým pádom často vnášajú význam blízky neobjektovému Km, vyjadrujúcemu okolnosti deja. Tak predložka *do* pridáva genitívne stvárnenému substantívu význam smerovo určeného Loc, ktorý sa ako fakultatívny Km uplatňuje napr. vo vete *Idem (do mesta)*. Ak však pred vylučuje pohybovú smerovú orientáciu, nemôže byť takto stvárnené substantívum locusom, ale predikátom vyžadovaným a formálne determinovaným objektovým Km: *Večne sa stará do*

d e t í. Zamiloval sa do spolužiačky. Je zbláznený do po č í t a č o v. Stále hučí d o m a n ž e l a. (Hodnotenie J. Oravca, 1967, s. 207, že v spojeniach *chytiť sa, dať sa, pustiť sa, mať sa, pohrúžiť sa, pribrať sa, prichytiť sa + do roboty* ide o cieľový Ob, nemôžeme prijať, pretože uvedené spojenia s fázovým významom slovesa sú iba variantmi spojenia s infinitívom *chytiť sa pracovať* = začať pracovať.)

J. Oravec (1967, s. 181 n.) najskôr interpretuje tzv. príslovkový význam predložky a potom interpretuje jej predmetový význam, ktorý považuje za odvodený. Podľa nášho názoru sa význam predložky nemení, vplyvom sémantiky slovesa v Pred a jeho valenčného objektového doplnenia však nadobúda inú funkciu, lebo slúži na sekundárne, netypické vyjadrenie objektového participanta či presnejšie jeho špecifikácie. Pritom svojím významom a v súlade s Pred čiastočne modifikuje (priestorovo, spôsobovo, zreteľovo atď.) význam Ob vo vete. H. Běličová (1982, s. 140 n.) v tejto súvislosti hovorí o zlúčených sémantických funkciách aktantov. Ak je napríklad vplyvom Pred aktant v pozícii centrálného Ob (preň je typické stvárnenie akuz.) spojený s lokálnou zasiahnutosťou dejom a tento priestorový charakter zasiahnutosti dejom vystúpi do popredia, stvárňuje sa centrálny Ob rovnako ako aktant predstavujúci nepriamu účasť na deji v podobe priestorového cieľa: *strielať do koho/na koho/po kom*. S touto jej interpretáciou nemôžeme súhlasiť, pretože ak priestorový charakter zasiahnutosti dejom naozaj prevládne, nejde už o Ob, ale o priestorový cieľ, teda o Km stvárňujúci okolnosti deja, tentoraz so špecifikáciou locusu. Objektový význam zostáva vyjadrený typickou formou: *strielať divú zver*.

Doteraz analyzované vzťahy, ktoré podmieňujú vznik významu byť objektovým participantom SŠV, sú vzťahmi vnútrosystémovými, teda vzťahmi vnútri vety ako systémovej jednotky. Pri určovaní objektového participanta a jeho jednotlivých špecifikácií však zohrávajú dôležitú úlohu aj mimosystémové vzťahy. Sú to predovšetkým vzťahy s vetnými štruktúrami, v ktorých sa Ob či jeho špecifikácia vyjadrujú totožným, typovo zhodným, variantným či odlišným spôsobom, napr.:

Starý otec chytil *okraj* stola. – Starý otec sa chytil za *okraj stola/okraja stola/okraj stola*. Starý otec sa držal *stola/za stól*. Starý otec sa pustil *stola*.

– ďalej sú to vzťahy s vetnými štruktúrami, v ktorých sa formálne zhodným spôsobom vyjadrujú odlišné významy:

Vydala sa za vojaka. – Prosila za spásu jeho duše. – Kúpil dom za milión.

– a vzťahy s vetnými štruktúrami, v ktorých sa vyjadruje iný ako objektový Km predikátu:

Ryba sa chytila na udicu. Myš sa chytila do pasce.

Pri určovaní Ob ako participanta SŠV a jeho jednotlivých špecifikácií musíme teda brať do úvahy zložité vnútrosystémové vzťahy (časť – celok, význam – forma, vzťahy k prvkom tej istej roviny, k východiskovým prvkom z nižších rovín), mimosystémové vzťahy i vzťahy k stvárňovanej skutočnosti (najmä pri odlišovaní od vyjadrení okolností deja). Rozhodujúcu úlohu tu však zohráva predovšetkým význam slovesa v Pred a jeho valenčné schopnosti, na základe ktorých si sloveso nielenže žiada doplnenie z hľadiska účastníka alebo účastníkov situácie či svojho obsahu, ale žiada si doplnenie v istej ustálenej forme.

Zoznam používaných značiek

SŠV – sémantická štruktúra vety, Sb – subjekt, Pred – predikát, Ob – objekt, Km – komplement, Loc – locus, Pr – procesor, Ak – aktor, Ka – kauzátor, In – iniciátor, Re – realizátor, N – nositeľ, Pt – paciens, Rez – výsledok, Rel – relant, Adr – adresát, Soc – sociatív, Ih – inherent; nom. – nominatív, gen. – genitív, dat. – datív, akuz. – akuzatív, lok. – lokál, inšt. – inštrumentál.

Literatúra

ALISOVA, T. B.: Očerki sintaksisa sovremennogo italianskogo jazyka. (Semantičeskaja i grammatičeskaja struktura prostogo predloženia.) Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1971. 293 s.

APRESIAN, S. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

BĚLIČOVÁ, H.: Sémantická struktura věty a kategorie pádu. (Příspěvek k porovnávací syntaxi ruské a české jednoduché věty.) Praha, Academia 1982. 164 s.

GAK, V. G.: K dialektike semantičeskich otnošenij v jazyke. In: Principy i metody semantičeskich issledovanij. Moskva, Nauka 1976, s. 73 – 92.

CHRAKOVSKY, V. S.: Passivnyje konstrukcii. In: Tipologija passivnych konstrukcij. Diatezy i zalogi. Red. A. A. Cholodovič. Leningrad, Nauka 1974. 384 s.

- ORAVEC, J.: Vázba slovíec v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.
- SOLNCEV, V. M.: Systém a štruktúra v jazyce. Preložili B. Palek, Z. Palková. Praha, Academia 1981. 271 s.
- TIBENSKÁ, E. (rec.): Kategorija subjektu i objektu v jazykoch rozličných tipov. Red. S. D. Kacnel'son. Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 77 – 80.
- TIBENSKÁ, E. (1989a): Kauzatívne konštrukcie z hľadiska sémantickej štruktúry. Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 21 – 31, rus. res. s. 32.
- TIBENSKÁ, E. (1989b): Séma mimovoľnosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy. Slovenská reč, 54, 1989, s. 321 – 334.
- TIBENSKÁ, E. (1989c): Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava, JÚLŠ SAV 1989. 218 s.
- TIBENSKÁ, E.: Subjekt a jeho aktívne (činiteľské) špecifikácie. Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 39 – 52.
- TIBENSKÁ, E.: Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu. Jazykovedný časopis, 44, 1993 s. 41 – 53.
- TIBENSKÁ, E.: Podmet a subjekt. In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 177 – 186.
- TIBENSKÁ, E.: Vetné typy s aktívnym subjektom v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1996, s. 226 – 238.
- TIBENSKÁ, E.: Vývin valencie nedomácich slovíec latinskej proveniencie. In: Philologica. XLV. Zborník FF UK. Zost. P. Žigo. Bratislava 1997, s. 119 – 127.

Daniela Slančová – Miloslava Sokolová

JAZYKOVÉ PROSTRIEDKY S VOKATÍVNÝM EXPONENTOM V SÚČASNEJ SLOVENČINE

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Linguistic Means with the Vocative Exponent in Contemporary Slovak. Slovenská reč, 63, 1998, No. 4, pp. 210 – 220. (Bratislava)

In contrary to the traditional view of vocative as a residual phenomenon in contemporary Slovak, the sociolinguistic research of the given authors has revealed, that for expressing the communicative function of addressing, there are various addressing exponents in contemporary Slovak, some of which (especially in connection with antroponyms, differently for the male and female nouns) are expressed by desidential morphemes, formally different from the morphemes used for expressing the naming function. Those forms are „specialized“ just for the expressing of addressing function and are called vocative exponents. Their usage in common standard variety of contemporary Slovak has mainly been influenced by the territorial identity of the speakers as well as by their age.

Key words: addressing communicative function, addressing exponents, vocative, vocative exponents.

V súvislosti s výskumom hovorenej podoby slovenčiny sme sa nemohli vyhnúť jazykovým prostriedkom vyjadrovania adresnej výzvy, hlavne oslovenia, pretože komunikačné funkcie oslovenia a kontaktu sú v dialogickej komunikácii veľmi časté. Neustále sme sa stretávali s takými prostriedkami, ktoré sa okrem oslovenia nepoužívali na realizáciu iných komunikačných funkcií, ani na vyjadrenie gramatických vzťahov. Touto problematikou sme sa zaoberali v samostatnej štúdii (Slančová – Sokolová, 1995), a to z aspektu intralingválnych a interlingválnych kontaktov. S istým odstupom sa k problému opätovne vraciame, a to jednak pre jeho aktuálnosť, jednak preto, aby sme sa naň pozreli komplexnejšie – z hľadiska pragmatického, sociolingvistického a systémového.

Oslovenie je impulzom vo vzťahu k adresátovi a zároveň jeho identifikáciou. Komunikačná funkcia oslovenie sa realizuje ako základná komunikačná funkcia v samostatnom komunikačnom akte alebo sa ako sprievodná komunikačná funkcia stáva súčasťou komunikačného aktu, ktorého jadro tvorí realizácia inej základnej komunikačnej funkcie (porov. Mistrík, 1985; Svobodová, 1987; Encyklopédia jazykovedy, 1993; Slančová 1997a, b). V oslovení sa zároveň realizuje vzťah autora k adresátovi, a to na osi oficiálnosť – neoficiálnosť (intímnosť), nadradenosť – podradenosť a pozitívny – negatívny vzťah. Navyše, ako poznamenáva O. Sabolová (1983), „oslovenie patrí k špecifickým výrazovým črtám jednotlivých jazykov“, teda v oslovení sa odráža sociálna, psychologická, geografická i etnická identita jazykového spoločenstva, no rovnako identita individuálnych, niekedy kolektívnych účastníkov komunikačnej udalosti (porov. Slančová, 1997a).

Takto chápaná komunikačná funkcia oslovenia sa realizuje viacerými prostriedkami rozličnej povahy, ktoré sa najčastejšie uplatňujú komplexne. Predovšetkým je to jazykový identifikačný znak adresáta, ktorým je najčastejšie osoba, no môže to byť aj zviera alebo vec. Jazykovým identifikačným znakom je proprium, apelatívum alebo deiktikum v tvare zhodnom s nominatívom singuláru alebo plurálu. Signálom oslovenia sú ďalej singulárne vokatívne relačné morfémy, teda klasický vokatív, ako ho poznáme v češ-

tine, poľštine, východoslovenských a záhorských nárečiach¹. Oslovenie sa ďalej môže vyjadriť derivačne, derivačnými morfé-
mami (tak je to napr. v maďarčine, nemčine, angličtine, ale aj
v slovenčine), komplexnou intonáciou (spojením pauzy, melódie,
dôrazu, hlasového registra) a napokon slovoslednou výpovednou
pozíciou, ktorá môže byť iniciačná, mediálna alebo finálna (porov.
Svobodová, 1987; Slančová, 1997a, b). Všetky tieto prostriedky
nazývame oslovovacie exponenty. Relačné morfémy, ktorých fun-
kciou je vyjadriť len oslovenie, nazývame v zhode s J. Svobodovou
vokatívne exponenty: „...t. j. formálny signál vokativu: koncovka,
popř. změna kmenové hlásky“ (Svobodová, 1987, s. 11)².

V slovenskej jazykovede sa vokatív chápe ako reliktný jav
(napr. Miko, 1961, 1962; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s.
85 – 86; Sabolová, 1983); ešte v r. 1991 J. Mistrík konštatuje, že „v
hovorovej a odbornej slovenčine vokatív zanikol“ (s. 167). Ako
reliktné sa citujú tieto tvary (Miko, 1961, s. 35, 38): *švagre, kmot-
re, synku, človeče, chlape, chlapče, priateľu, bratu, bratku, maj-
stre, pane, otče, synak, Bože, Ježišu, Kriste, sváku*, uvedené
v gramatickej a slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu
z r. 1957, resp. v Slovenskej gramatike E. Paulinyho, J. Ružičku a J.
Štolca. F. Miko k nim dodáva „osobitné tzv. vokatívne tvary“
z náboženskej literatúry: *Bože, Synu, Duchu, Ježišu, Ježišku, Kris-
te, Spasiteľu, Vykupiteľu, Stvoriteľu, Premožiteľu, Kráľu, hriešniku,
synáčku, protivníku, Hospodine, Pane, kresťane, baránku, tešiteľu*;
ďalej i kolektíva a neživotné *ľude, národe, krížu, Sione*, zistené
podľa Jednotného katolíckeho spevníka (Trnava 1948). Citovaný
autor podáva aj prehľad teoretickej i učebnicovej jazykovednej li-
teratúry o problematike vokativu ako samostatného pádu
v spisovnej slovenčine (1961). Dochádza k záveru (porov. aj Miko,
1962), že „svojou druhotnosťou vzhľadom na nominatívne tvary

¹ Vokatív ako gramatická kategória má osobitnú relačnú morfému len v singu-
lári, čo súvisí s funkčným vymedzením kategórie oslovenia, s obmedzením prevaž-
ne na jedného adresáta. Okrem formy obmedzujúcej sa na singulár sa vokatív od
ostatných pádov vyčleňuje tým, že nie je súčasťou sémantickej, ale ani valenčnej
štruktúry slovesa.

² J. Svobodová usúvzťažňuje vokatív a imperatív ako prostriedky na vyjadrenie
priamej výzvy, pričom vokatív vyjadruje nadviazanie vzťahu hovoriaci – adresát,
imperatív vyjadruje zámer autora výpovede, aby adresát vykonal dej. V tejto súvis-
losti je zaujímavé, že aj vokatív, aj imperatív možno v priamej výzve nahradiť zá-
kladným tvarom – nominatívom alebo infinitívom.

nie sú teda tvary na *-e* a *-u* na úrovni základných a funkčne nezávislých pádových kategórií, ale sú doplnením nominatívu vo funkcii oslovenia. Môžeme to vyjadriť tak, že tvary na *-e* a *-u* sú štylistickými variantmi nominatívu v niektorých druhotných odtienkoch oslovenia“. Podľa autora vyjadrujú v oslovení odtieň intímnosti, familiárnosti, slávnostné zafarbenie, prípadne sa vyskytujú (hlavne v náboženskej a umeleckej oblasti) ako archaizmy alebo často len pre potreby verša. Zdá sa však, že v posledných deviatich rokoch sa zvýšilo frekvenčné zaťaženie týchto „reliktných“ foriem, čo súvisí s oživením náboženského života (*Bože, Otče, Kriste, Duchu Svätý*) a zmenenými sociálnymi pomermi (*pane*).

Pri sociolingvistickom výskume jazykovej situácie na Slovensku, hlavne na východnom Slovensku, sme zistili, že okrem reliktných tvarov citovaných v literatúre sa v bežnej štandardnej variete a subštandardných (hlavne východoslovenskej a západoslovenskej) varietách súčasnej slovenčiny (porov. Slančová – Sokolová, 1993, 1994, 1995) vytvorili a frekventovane fungujú aj ďalšie vokatívne exponenty. Ich výskyt na východnom Slovensku, hlavne v komunikácii mladej generácie, bol taký výrazný, že sme sa rozhodli pre detailný výskum tohto javu na území celého Slovenska. Realizovali sme ho v troch fázach. V prvej fáze sme analyzovali a hodnotili nahrávky a dotazníky určené na výskum jazykovej situácie na východnom Slovensku. Na základe týchto údajov sme zostavili špecializovaný dotazník na zisťovanie oslovovacích exponentov. Analyzovali sme 319 dotazníkov, približne rozdelených do oblastí západ, stred a východ Slovenska, pričom sme sa usilovali zachytiť pomerné demografické zastúpenie. Za úplne reprezentatívne možno pokladať údaje z východného Slovenska. V tretej fáze sme pokračovali v pozorovaní zistených javov v spisovnej, bežnej štandardnej variete a jej variantoch, ako aj v subštandardných varietách v rozličných komunikačných sférach, a to aj pomocou seminárnych a diplomových prác študentov (porov. Slančová – Sokolová, 1997) a pri výskume rečového okolia dieťaťa (Slančová, 1997a, b).

V ďalšej časti sa nebudeme venovať všetkým oslovovacím elementom, ale svoj pohľad zúžime najmä na vokatívne exponenty, ktoré sa realizujú hlavne pri krstných menách a pomenovaniach najbližších rodinných príslušníkov, ktoré v rodinnej komuni-

kácii majú identifikačnú funkciu podobne ako propriá. Samozrejme, ak to bude pre pochopenie širšieho komunikačného kontextu nevyhnutné, musíme brať do úvahy aj nevokatívne oslovovalacie exponenty. Pri opise vokatívnych exponentov v zistenom materiáli rozlišujeme osobitne ženské a mužské osobné mená. Charakteristickým vokatívnym exponentom ženských osobných a príbuzenských mien sú koncovky *-i, -o/ , -o*; pri mužských menách sú to koncovky *-i, -u*.

V bežnej štandardnej variete slovenčiny funguje ako charakteristický vokatívny exponent dvojslabičných ženských osobných mien *i*-ová forma, ktorú možno chápať ako interlingválny kontakto-
vý prostriedok, vyplývajúci z kontaktov medzi slovenčinou a jazykmi, ako sú čeština, maďarčina, nemčina, novšie aj angličtina. Hoci túto podobu nájdeme aj v češtine, nehodnotí sa ako vokatívna forma, ale ako nesklonná familiárna podoba ženských proprií (Mluvnicka češtiny II, 1986, s. 365). Nazdávame sa, že v slovenčine možno túto formu chápať ako formu s vokatívnym exponentom v paradigme vlastných mien, napr. *Eva > Evi, Hela > Heli, Iva > Ivi, Soňa > Soni*, podobne *mama > mami* alebo aspoň ako komplementárnu podobu v tom zmysle, že v oslovení sa používa forma na *-i* (*Evi, daj mi to*) a v pomenovacej funkcii forma na *-a* (*Eva mi to dala*, nie **Evi mi to dala*).³

Pri mužských osobných menách ide prevažne o iný typ formy na *-i*. Ide hlavne o pôvodne maďarské, resp. nemecké podoby hypokoristik, napr. *Feri, Janči, Karči, Laci, Pali, Rudi, Tomi, Zoli* s nulovou gramatickou morféomou a paradigmou podľa typu *kuli* (*Feri-0/ , Feri-ho, Feri-mu*), no zdá sa, že aj tu preniká podobný vokatívny oslovovalací typ ako pri ženských osobných menách, napr. *Lubi* s morféomou *-i* ako tvar hypokoristika *Lubo, Luki* (od *Lukáš*), *Maroši* (od *Maroš*), *Maxi* (od *Max*), *Robi* (od *Robo*), *Romi* (od *Roman*), *Tomiši* (*Tomiš*), resp. *oci* (od *oco*), *tati* [*taťi*] (*tato*), *api* (*apo*), *dedi* [*dědi*] (*dedo*). Rozdiel medzi nominatívnou a vokatívnou podobou sa niekedy prejavuje vo výslovnosti, napr. podobu *Gusti* [*gusti*] možno pokladať za nominatívnu, keďže sú možné tvary *Gustiho* [*gustiho*], *Gustimu* [*gustimu*]; podoba [*gustíi*] je však primárne vokatívna od mena *Gusto*, keďže tvary [*gustíiho*], [*gustíimu*] sa ne-

³ Od trojslabičných ženských proprií a proprií s konsonantickou skupinou konsonant + *-k-* pred relačnou morféomou *-a* sa tvary s vokatívnym exponentom *-i* zvyčajne netvorí.

vyskytujú. Podobne sme nezaznamenali výskyt tvarov **Jariho* (od vokatívnej podoby *Jari* hypokoristika *Jaro*), **ociho*, **dediho*.

Tvary na *-i* sa uvádzajú už aj v Slovníku slovenského jazyka VI (SSJ, 1968), ale v slovníku sa nerobí rozdiel medzi nesklonnými podobami ženských mien typu *Abigail, Agar, Anne, Anny, Bety, Fany, Gabi, Inge, Mary, Nelly, Salome*, ktoré možno použiť vo všetkých pádoch, napr. s *Nelly, o Nelly*, a podobami, ktoré sa využívajú len v oslovení a v iných pádoch sú nepoužiteľné (porov. **Marti prišla neskoro. Hovoril s *Marti o *Jani. Dal to *Vieri*). Ako sme na to upozornili, ak sa určitý tvar používa len v oslovení, preberá funkciu vokatívu, porov. napr. nesklonné *Bety* [*beti*] oproti vokatívnemu *Beti* [*beti*] od *Beta*, *Esti* [*esti*] oproti *Esti* [*esti*] od *Esta*.

Uvedené neúradné podoby na *-i* sa v slovenskej jazykovede hodnotia ako cudzie podoby „nevyhovujúce zákonitostiam spisovnej slovenčiny, napr. *Đuri* (*Juro, Đuro*), *Jani, Janči, Jánoš* (*Jano*), *Karči* (*Karolko*), *Laci* (*Laco*), *Lajči* (*Ľudko*), *Pali* (*Paľo*), *Rudi* (*Rudo*), *Katy* (*Kata, Katka*), *Mary, Méry, Mici, Mimi* (*Marka, Marienka*), *Klári* (*Klára*), *Žofi* (*Žofka*) atď.“ (Majtán – Považaj, 1983, s. 109). Takéto hodnotenie je však prijateľné len pri maskulínach skloňujúcich sa podľa typu *kuli* a nesklonných feminínach (porov. aj *muti, omi*), ktoré možno pokladať za ustupujúce. Pri podobách s vokatívnym exponentom je situácia odlišná.

Vokatívny exponent *-o/* pri feminínach môžeme rozdeliť do troch skupín: v prvej skupine ide o nahradenie nominatívnej gramatickej morfémy *-a* nulovou morférou (*Denis, Helen, Marien; Margit, Drahuš, Miluš*); v druhej skupine ide súčasne o skrátenie o derivačný sufix *-ka* (*Aneš*) a v tretej skupine o osobitný vokatívny exponent *-uš* (*Betuš, Bibuš, Jaruš, Jituš, Liduš, Martuš, Veruš, Vlastuš*), keďže typy *Betuša, Jaruša, Martuša, Veruša* sme nezaznamenali. V tejto súvislosti napr. M. Majtán a M. Považaj a tiež SSJ VI predpokladajú aj hypokoristické podoby *Danuša, Magduša*. Tieto hypokoristické podoby sú síce možné, no domnievame sa, že vokatívny exponent *-uš* nefunguje (aspoň primárne) na ich pozadí.⁴

⁴ E. Pauliny (1990, s. 62) uvádza, že skrátené vokatívne podoby trojslabičných názvov osôb sa vyskytujú vo východnej slovenčine, na strednej a hornej Orave a v Gemeri. Osobitná je situácia v sotáckom nárečí, v ktorom sa vyskytujú tieto skrátené formy aj pri dvojslabičných osobných menách, a to ženských aj mužských (*Haň, Zuz, mam, bab*).

U respondentov z východného Slovenska a u respondentov českej národnosti sa vyskytli, najmä v odpovediach na dotazníkové otázky 11a, b (Akým spôsobom oslovujete svoje deti, keď k nim chcete vyjadriť skôr kladný postoj [napr. pochvala, uznanie, citová blízkosť]; keď k nim chcete vyjadriť skôr záporný postoj [napr. pokarhanie, trest, citový odstup]); 12 (Ako oslovujete svojich súrodencov, prípadne blízkych príbuzných približne rovnakého veku); 13 (Ako oslovujete svojho manžela, manželku, prípadne ako sa navzájom oslovujú Vaši rodičia); 16a (Ako oslovujete svojich priateľov, kolegov, spolupracovníkov [môžete uviesť aj viaceré možnosti]: keď chcete vyjadriť kladný postoj a dôverný vzťah); 17a (Ako Vás zvyčajne oslovujú [oslovovali] Vaši rodičia) tvary s vokatívny exponantom *-o*: *Ago, Božko, Betko, Edo* (od *Edita*), *Haňo, Helo, Lidunko, Majo, Marjo, Naďo, Naďko, Vierko, Zuzko*, resp. *mamo, mamko, matinko, babo, babko, babičko*. Najčastejšie teda ide o komunikáciu medzi rodičmi a deťmi, medzi súrodencami a blízkymi príbuznými rovnakého veku, medzi manželmi, priateľmi, kolegami, spolupracovníkmi, teda o komunikačné situácie s malou sociálnou vzdialenosťou medzi komunikantmi.

U respondentov z východného Slovenska (slovenskej aj rusínskej národnosti) sa vyskytoval vokatívny exponant *-u* v mužských osobných menách v identických komunikačných situáciách, teda v odpovediach na tie isté otázky, no tu ešte aj na otázku 11c (Akým spôsobom oslovujete svoje deti, keď sa chcete vyjadriť neutrálne) a 17b, c (Ako Vás zvyčajne oslovujú [oslovovali] Vaši priatelia, manžel, manželka), napr. *Ďođu, Janku, Jožku, Miru, Mirku, Mižu, Paľu, Palku, Vaňu, Vincu, Vladu, Volođu*, resp. *apu, didu* [*dídu*], *dedu* [*dedu*], *dzedu, dedku, dzedku*.

Ako relevantné sociolingvistické premenné výskytu oslovovacích a zvlášť vokatívnych exponantov sa ukázali (podľa poradia dôležitosti) geografický pôvod hovoriacich, ich vek, pohlavie a vzdelanie.

Geografický pôvod⁵ hovoriacich má vplyv jednak na odlišné podoby hypokoristických oslovení, jednak na zastúpenie jednotlivých typov oslovenia. Na strednom Slovensku (SS) sú najfrekvencovanejšie nominatívne vokatívne oslovovacie exponen-

⁵ Výskyt vokatívnych foriem typu *kovaľu* (*-ču, -ru*), *ženo, Heľeno, Heleno, Heľen* (*-ň*) v slovenských nárečiach je zachytený v Atlase slovenského jazyka (Štolc, 1981) na troch mapách.

ty, čo je v podstate v súlade s očakávaním, keďže v stredoslovenských nárečiach vokatív nie je⁶; napr. pri hypokoristiku *mama* sa táto forma vyskytuje v 53,3 % proti priemeru 37,3 %, ďalej sa frekventovane používajú oslovenia *starý otec*, *stará mama*, *otec*, prípadne *starký*, *starká*, podobne ako na západnom Slovensku (ZS), kde sme zaznamenali aj podoby *mamina*, *starečká*, *dedeček*, *dedino*, *ocino*. Na východnom Slovensku (VS) sú to oslovenia *baba*, *babka*, *babča*, *oco*, *apo*, *dedo*. Kým na strednom Slovensku je najfrekventovanejšie pomenovanie *mama*, na západnom Slovensku je to oslovenie *mami* (58 % proti priemeru 46,7 %). Aj na východnom Slovensku ide o najfrekventovanejšiu formu, na druhom mieste je však oslovenie s vokatívnym exponentom *mamo* (až 31 % proti priemeru 9,1 %). Geograficky rozdielne sú zastúpené aj maďarské podoby: na východnom Slovensku 6,2 %, na západnom Slovensku 4,1 %. Uvedené tendencie výskytu oslovovacích a vokatívnych exponentov sa ukázali aj pri vlastných menách. Podľa prvej časti dotazníkovej otázky 14 (Ktorý typ dôverného oslovenia osoby, ktorá sa volá Marta... je Vám najbližší: *Marta*, *Martuška*, *Maťa*, *Marti*, *Mati*, *Marto*, *Martuško*, *Martečko*, *Martičko*, iné oslovenia [uvedte aké]) sa ukázal takýto výskyt: *Marta* (SS, ZS, VS), *Marti* (ZS, VS, SS), *Marto* (VS, SS), *Martuš* (ZS, SS, VS).

Vek ako sociolingvistická premenná sa výrazne prejavuje pri *i*-ovom vokatívnom exponente vo vekovej skupine do 40 rokov (hlavne však do 25 rokov), vokatívny exponent *-o* vo vekovej skupine od 26 do 40 rokov, vokatívny exponent *-o/* vo vekovej skupine od 41 rokov. Vo vekovej skupine nad 60 rokov sú výraznejšie inojazyčné podoby (maďarské *apuci*, *opi*, *apaci*, *nagypapa* [*nadpapa*], *mamac*, *o-mama*, *edesanyam* [*édešaňám*], *aňuci*, *ňanuka*)⁷ a nárečové podoby, a to až 28 % proti priemeru 9,1 %; okrem toho apelatívne oslovenia manželov (*mama*, *otec*, *oco*, *tati*, *ženo*, *muž môj*, *mužu*). Vo vekových skupinách do 25 rokov ide zase o časté slangové podoby *fodr*, *foter*, *čuldo*, *madr*, *mamič*, *fotrová*.

Vzdelanie. – Ukázalo sa, že používanie tvarov s vokatívnym exponentom ako prostriedkov oslovenia je priamo úmerné výške

⁶ Za kompenzáciu vokatívu v stredoslovenských nárečiach možno pokladať frekventovaný oslovovací typ *Marka moja*.

⁷ Príklady uvádzame podľa pravopisnej podoby odpovedí respondentov.

vzdelania. Tento údaj sa však úzko viaže na údaje o veku respondentov (odpoveď vysokoškolské vzdelanie pri prehľade demografických údajov uvádzali aj študenti vysokoškoláci, príp. stredoškolské vzdelanie zasa študenti stredoškoláci). Pri ženských menách vokatívny exponent *-i* využívajú jednoznačne viac respondenti s vyšším vzdelaním, naopak, vokatívny exponent *-o* respondenti s nižším a základným vzdelaním. Tento fakt súvisí aj s vyššou mierou používania nárečia vo vzdelanostných skupinách s nižším a základným vzdelaním. Používanie vokatívneho exponenta *-o/* nie je také jednoznačné. Pri mužských menách je situácia o niečo zložitejšia, i tu však tendencia vyjadriť vzťah ku komunikačnému partnerovi aj pomocou osobitného tvaru je výraznejšia u respondentov s vyšším vzdelaním. Vokatívny exponent *-i* je najbežnejší u respondentov s vysokoškolským vzdelaním; vokatívny exponent *-u* je zasa u týchto respondentov najmenej frekventovaný.

Pohlavie. – Pri oslovovaní rodičov a starých rodičov, a to otca, matky, starej matky, používajú vokatívny exponent *-i* viac ženy ako muži (pri oslovovaní matky o 23 %, otca o 12 %, starej mamy o 9 % viac); vokatívny exponent *-o*, resp. *-u* používajú zasa viacej muži.

Z hľadiska sociálneho vzťahu medzi komunikantmi sa z dotazníkového prieskumu zistilo, že deti oslovujú rodičov menom len minimálne. Prednosť sa dáva apelatívnej forme pomenovania príbuzenského vzťahu (*mami, oci*). V oslovovaní detí rodičmi sú vokatívne exponenty pomerne málo frekventované, a to viac u respondentov s nižším vzdelaním. V komunikácii s malou sociálnou vzdialenosťou a vyrovnanými sociálnymi statusmi medzi komunikantmi, teda v komunikácii medzi priateľmi a súrodencami, resp. medzi manželmi je výraznejšie frekventovaný vokatívny exponent *-i*, a to rovnako v reči mužov i žien. Výskyt tohto exponentu bol najvýraznejší v komunikácii medzi priateľmi.

Z predchádzajúceho prehľadu vidno, že v súčasnej jazykovej situácii existuje komunikačná potreba výraznejšie vyjadriť špecifickú komunikačnú funkciu oslovenia, v ktorej sa spájajú, ako sme na to už poukázali, elementárne komunikačné zámery vyjadrenia kontaktu a identifikácie na jednej strane a (v absolútnej prevahe) kladného vzťahu ku komunikačnému partnerovi na druhej strane, a teda

aj formálne výraznejšie odlišiť jazykové prostriedky pomenovania a jazykové prostriedky oslovenia.

Okrem pragmatických a sociálnych dôvodov čoraz častejšieho používania vokatívnych exponentov v súčasnej komunikácii tu pôsobia aj systémové predpoklady, t. j. osobitné postavenie proprií.

Neprekvapuje, že vokatívne formy sa nerovnako realizujú medzi apelatívami a propriami, keďže rozdiel medzi obidvoma skupinami substantív sa prejavuje aj v iných oblastiach deklinácie (Sokolová, 1996). Analýza proprií zo SSJ VI z hľadiska ich skloňovania v slovenčine potvrdila špecifické postavenie proprií v rámci substantív.

Táto špecifickosť proprií sa prejavuje:

- v samostatných deklinačných podtypoch pre propriá (*Petrovany, Dechtáre, Michalovce*) alebo vo využívaní samostatného deklinačného typu hlavne pri propriách (porov. *kuli – Fándly, chyžná – Nováková*, podobne *hlavný – Jesenský, cestovné – Bystré, ocko – Jano*) a v neprítomnosti proprií pri niektorých deklinačných typoch (*dievča, gazdiná, kocúr, orol*) alebo v ústupe niektorých typov (*kosť*) a minimálnom zastúpení pri neproduktívnych typoch (*dlaň, srdce*);

- v preferovaní jednej z variantných relačných morfémy pri propriách, a to často sekundárnej relačnej morfémy pri apelatívach: pri type *chlap* v nom. pl. sú možné morfémy *-i, -ia, -ovia*, pri propriách sa využíva morféma *-ovia*; pri type *hrdina* sú možné morfémy *-i, -ovia*, pri propriách *-ovia*; pri type *dub* v gen. sg. sa pri apelatívach využívajú varianty v poradí *-u/-a*, pri propriách v poradí *-a/-u*; pri propriách platí kritérium distribúcie podľa pôvodu: morféma *-a* sa využíva pri domácich toponymách, *-u* pri prevzatých toponymách;

- nápadnou redukciou alternácií v deklinácii proprií, keďže prítomnosť alternácií by mohla narušiť identifikáciu denotátu (*Žiakovia/Žiakovci – žiaci, Hudeca – hudca, Šustera – šustra, Mráza – mrazu, Šveca – ševca*);

- v diferenciacii homonymných apelatív a proprií pomocou deklinácie: *kozmu – Kozmosu, mosta – Mostu, kuchári – Kuchárovia, seči – Seče, chrasti – Chraste, bodíkov – Bodík, vlkov – Vlk, diviakov – Diviak, centrum n. (centra) – Centrum m. (Centrumu), fóra – Fórumu, lúče m. – Lúče f., Henryho – henry (neskl.), Herzovia – herze*;

– v špecifických formách oslovenia, teda len vo vokatívnom použití: *Marti, Zuzi, Nadi, Kati, Martuš*, ktoré sa systematicky vytvárajú od proprií, sporadicky od apelatív (*mami, oči, tati*). Všetky uvedené rozdiely v deklinácii podčiarkujú identifikačný význam proprií alebo s ním súvisia.

Okrem faktu, že vokatívne exponenty sú častejšie pri propriách, je evidentné, že sa častejšie vyskytujú v ženskom rode. Rozdiel v rode je aj v tom, že všetky staršie vokatívne exponenty patria do mužského rodu, pričom morféma *-u* je po mäkkej spoluhláske: *Ježišu, Kráľu, krížu, Premožiteľu, priateľu, Spasiteľu, Stvoriteľu, Tešiteľu, Vykupiteľu*, po veľárnej spoluhláske: *baránku, bratku, Duchu Svätý, hriešniku, Ježišku, protivníku, sváku, synáčku, synku*, v bývalých *u*-kmeňoch: *Synu*; morféma *-e* sa vyskytuje v typoch *Bože, človeče, chlape, Hospodine, chlapče, kmotre, Kriste, kresťane, ľude, majstre, národe, otče, pane, Sione, švagre*. Pri feminínach je však vždy nominatív: *Panna Mária, Bohorodička, Svätá Katarína*. Okrem toho, ak porovnáваме bežné oslovovacie exponenty pri maskulínach a feminínach, vidíme, že už hypokoristické formy maskulín takmer pravidelne menia silnú rodovú príponu nominatívu pri maskulínach *-o/ (Oskár-o/)* na slabú rodovú morfému *-o⁸ (Oskárko, Oso, Osko, Osinko)*, *-a (Osina)* alebo *-i (Osi)*. To znamená, že hypokoristické formy formálne odlišujú podoby s primárne pomenovacou funkciou od primárne oslovovacích podôb (porov. *Navštívil ma sused / *susedko. Rozprával som sa so susedom / *susedkom, ale Susedko, prídte na kus reči*), preto *i*-ové podoby pri maskulínach (*Lubi*) nie sú na odlišenie od nulovej nominatívnej morfémy také potrebné ako pri feminínach. Pomenovacie a oslovovacie formy feminín majú rovnakú silnú rodovú morfému *-a (Anna, Anka, Anička, Anulienka)*, preto sa tu viac než pri maskulínach využívajú vokatívne exponenty (*-o/, -uš, -i*), formálne kontrastujúce s morfému *-a*.

Na základe analýzy skúmaných foriem možno stanoviť aj pravidlá ich tvorenia. Vokatívny exponent *-o/ (Denisa > Denis,*

⁸ Na vzájomné prepájanie foriem ukončených na *-a* a *-o* upozorňuje už E. Pauliny (1990, s. 38): „Koncovka týchto hypokoristík (na *-o*, typ *Jano, zajko, chmulô*, pozn. aut.), ako sa všeobecne uznáva (F. Trávniček, 1946 – 1947), vznikla z tvaru vokatívu *a*-kmeňov, teda zo slov, ktoré sa skloňovali podľa vzoru *sluha*. Niektoré tieto tvary sa zachovali doteraz: *apka, ňanka* (častejšie *apko, ňanko*). Vo východnej slovenčine (severný Šariš) sú ešte aj dnes živé tvary ako *Jura, Ďula*. Obdobné tvary na *-a (Jura, Ondra, Jenča)* sa v dokladoch udržiavajú do 18. stor.“

Božen, Helen, Katren, Marien, Margit, Ružen, Uršul; Babuš, Betuš, Bertuš, Drahuš, Eduš, Eluš, Emuš, Evuš, GITUŠ, Heluš, Ivuš, Iduš, Juliš, Katruš, Mariš, Miluš, Oľuš, Petruš, Zlatuš) sa tvorí od trojslabičných feminín, ktoré majú základ zakončený na jednu spoluhlásku, najčastejšie typ s príponou *-uša*; zriedkavo ide súčasne o skrátenie o derivačný sufix *-ka* (*Aneška > Aneš, Aduš, Zinuš, Želuš*). Osobitným vokatívnym exponentom *-uš* sa tvoria oslovenia od dvojslabičných feminín (*Beta > Betuš, Bibuš, Jaruš, Jituš, Liduš, Magduš, Martuš, Veruš, Vlastuš*). Vokatívny exponent *-i* sa používa pri dvojslabičných feminínach (*Bea > Bei*), ktoré nemajú derivačnú príponu *-ka* (*Milka, Janka, Danka*): *Ada, Aga, Ala, Alča, Anča, Bea, Berta, Beta, Biba, Broňa, Cila, Dana, Dara, Daša, Dina, Dita, Eda, Eda, Ela, Ema, Esta, Eta, Eva, Fea, Gaba, Geňa, Gita, Giza, Hana, Ida, Iva, Iza, Jana, Jara, Jela, Joja, Jola, Julča, Kama, Karla, Kaňa, Lea, Lena, Lila, Lola, Lota, Ľuba, Luca, Lujza, Magda, Majda, Maja, Marta, Mela, Mila, Milča, Mira, Mona, Moňa, Monča, Naďa, Nina, Oľa, Pavla, Peňa, Rada, Saňa, Soňa, Staňa, Taňa, Táňa, Tea, Tera, Tina, Tona, Tonča, Vanda, Viera, Vika, Vlada, Vlasta, Zlata, Zuza, Žela, Žeňa, Žofa*. Morféma *-i* spôsobuje alternáciu konsonantov *d, t, n, l* (*Magdi [magďi], Beti [beťi], Jani [jaňi], Oli [olí/oli]*).⁹

Na rozdiel od označení v SSJ VI sa nazdávame, že tieto živé, funkčné a aj systémové tvary, ktoré vznikajú pomocou vokatívnych exponentov (*Margit, Evi, mami, oci*), treba odlišovať od ustupujúcich nesklonných feminín (*Agar, Mimi, Nelly*) a maskulín skloňujúcich sa podľa typu *kuli* (*Pali, Tony*). Absencia gramatického vokatívu v spisovnej slovenčine sa pod tlakom potrieb jazykovej situácie kompenzuje hypokoristickými formami, resp. tvarmi s vokatívnym exponentom, formálne dostatočne odlišenými od primárne pomenovacích prostriedkov. Úradné podoby *Jana, Jaroslav* majú primárne pomenovacia funkciu, len zriedkavo sa využívajú v oslovovacej funkcii, podoby *Janka, Jaro, Jarko* majú primárne oslovovacia funkciu, ale používajú sa aj v pomenovacej funkcii, podoby *Jani, Jari* sa využívajú len v oslovovacej funkcii.

Cieľom nášho príspevku nebolo reštituovať vokatív v systéme pádov spisovnej slovenčiny. Jeho cieľom bolo poukázať jednak na to, že v súčasnej slovenčine sa v bežnej komunikácii veľmi

⁹ Stopovo sa v našom materiáli našli uvedené formy od trojslabičných feminín: *Ivoni, Mileni*.

frekventovaná komunikačná funkcia oslovenia realizuje popri viacerých oslovovacích exponentoch aj pomocou špecifických, nereliktných, nearchaických vokatívnych exponentov, jednak na to, že pozitívne identifikovateľné jazykové prostriedky, ktoré sa v spisovnej variete súčasnej slovenčiny hodnotia ako okrajový a nesystémový jav, sa v bežnej štandardnej variete, resp. v subštandardných varietách súčasnej slovenčiny môžu ukázať nielen ako prostriedky štatisticky relevantne frekventované, ale aj ako prostriedky systémového charakteru.

Literatúra

- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993. 513 s.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M.: Meno pre naše dieťa. Bratislava, Obzor 1983. 198 s.
- MIKO, F.: K otázke vokatívu v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 26, 1961, s. 32 – 40.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. 1. vyd. Bratislava, SPN 1985. 584 s.
- MISTRÍK, J.: Náboženský štýl. In: *Studia Academica Slovaca*. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 163 – 175.
- Mluvnice češtiny. 2. Praha, Academia 1986. 536 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, E.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava, Veda 1990. 270 s.
- SABOLOVÁ, O.: Oslovenie v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*. 12. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1983, s. 458 – 468.
- SLANČOVÁ, D. (1997a): Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. [Habilitačná práca.] Prešov, Prešovská univerzita 1997.
- SLANČOVÁ, D. (1997b): Oslovenie a kontakt v dialógu dospelého a dieťaťa. In: *Studia Academica Slovaca*. 26. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1997, s. 148 – 159.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: The Norms of Spoken Communication in East Slovakia. *Slovo a slovesnosť*, 54, 1993, s. 220 – 224.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1994, s. 225 – 240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Vokatív ako kontaktný jav. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura. Sborník z olomoucké konference* 23. – 27. 8. 1993. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1995, s. 142 – 146.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Výsledky a perspektívy sociolingvistických výskumov prešovských vysokoškolákov (K jazykovej situácii na východnom Slovensku). In: *Sociolinguistica Slovaca*. 3. Slovenčina na konci 20. storočia a jej perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 213 – 224.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 331 s.

SOKOLOVÁ, M.: Morfologická stránka vlastného mena. In: 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“. Prešov 25. – 26. októbra 1995. Zborník referátov. Zost. M. Majtán a F. Ruščák. Prešov, PF UPJŠ a JÚLŠ SAV 1996, s. 22 – 33.

SVOBODOVÁ, J.: Syntaktická charakteristika imperativu a vokativu v českých výzvočných vetách. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987. 103 s.

ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Flexia. Časť prvá – mapy. Bratislava, Veda 1981, s. 52 – 54.

Jana Pekarovičová

SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK Z POHĽADU APLIKOVANEJ LINGVISTIKY (K sedemdesiatke Petra Baláža)

PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovak as a Foreign Language from a Viewpoint of Applied Linguistics. Slovenská reč, 63, 1998, No. 4, pp. 220 – 229. (Bratislava)

The paper presents topical questions connected with research of Slovak as a foreign language pursuing following fields:

1. linguistic description of the Slovak language for foreigners;
2. didactics – presentation of the language system and adoption of communicative competence;
3. interlingual contacts among original and foreign language, problems dealing with interference;
4. sociolinguistic and ethnocultural factors functioning during teaching and adoption of Slovak as a foreign language.

1. Slovenčina ako cudzí jazyk (SakoCJ) nie je v povedomí slovenskej jazykovedy neznámym pojmom, hoci doteraz chýba syntetické dielo zohľadňujúce špecifiká prezentácie slovenčiny cudzincom i osobitosti procesu jej osvojovania. SakoCJ si však postupne hľadá svoje zodpovedajúce miesto a ako to vyplýva z príspevkov publikovaných k lingvodidaktickým otázkam opisu a prezentácie slovenčiny cudzincom (porov. Baláž, 1986a; Pekarovičová, 1994a; Mlacek, 1996), stáva sa najmä v ostatnom čase predmetom intenzívnejšieho záujmu aplikovanej lingvistiky. V tejto súvislosti sa čoraz nástojčivejšie zdôrazňuje potreba systematického výskumu SakoCJ a jeho prepojenia s pedagogickou praxou, ako aj snaha postaviť teóriu vyučovania SakoCJ na lingvistický základ.

Sledovanú problematiku SakoCJ a s ňou spojený vedecký výskum i praktické výstupy možno hodnotiť z rôznych hľadísk. Na tomto mieste naznačíme súčasný stav so zreteľom na nasledujúce okruhy:

- lingvistický opis slovenčiny pre cudzincov – špecifické javy jednotlivých jazykových rovín z pohľadu cudzinca,
- didaktika SakoCJ – prezentácia jazykového systému slovenčiny i osvojovanie si komunikatívnej kompetencie, metódy a formy sprístupňovania gramatickej stavby a lexikálnej zásoby súčasnej slovenčiny,
- pozitívny a negatívny transfer pri osvojovaní si slovenčiny, pôsobenie medzijazykovej interferencie, komunikačné bariéry,
- sociolingvistické a etnokultúrne aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom na Slovensku a v zahraničí.

Z celkovej analýzy vývinu i súčasného stavu v skúmanej oblasti vyplýva, že záujem o problematiku SakoCJ je často vyvolaný najmä konkrétnymi potrebami vyučovania cudzincov na Slovensku, ale aj vo svete. Práve zásluhou činnosti lektorátov slovenského jazyka a kultúry na zahraničných univerzitách sa vytvára základňa pre rozvoj zahraničnej slovakistiky so zreteľom na lingvodidaktické a etnokultúrne špecifiká jednotlivých centier.

Výrazný podiel na prehĺbení teoretického výskumu jazykových rovín súčasnej slovenčiny i histórie jazyka z hľadiska jeho prezentácie cudzincom má predovšetkým Letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ktorý od r. 1965 organizuje Filozofická fakulta UK pre zahraničných slovakistov, slavistov a záujemcov o slovenský jazyk a kultúru. Témy jazykovedných štúdií obsiahnutých v 26 zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca (1972 – 1997) dokumentujú genézu vedeckých názorov slovenských jazykovedcov na opis a klasifikáciu jazykových javov na pozadí vnútrojazykových a medzijazykových vzťahov i postupné presadzovanie sociolingvistických kritérií a pragmatických aspektov do hodnotenia a interpretácie príslušných jednotiek s ohľadom na slovenčinu ako materinský i ako cudzí jazyk. Jazykovedné príspevky v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka SAS rozoberá J. Mlacek (1996), ktorý konštatuje veľký tematický zásah „sasistických“ štúdií, zahrnujúcich všetky dôležitejšie oblasti opisu nášho jazyka (porov. c. d., s. 266).

2. Požiadavku osobitného prístupu k opisu slovenčiny pre cudzincov ako lingvistického problému nastolil P. Baláž v analytickej štúdii *Slovenčina ako cudzí jazyk* (1986a), v ktorej zdôrazňuje, že rozdiely v osvojovaní si materinského a cudzieho jazyka sa musia explicitne prejaviť v koncipovaní špeciálnych gramatík pre cudzincov, zohľadňujúcich opis výrazných črt jazykového systému, ale aj spôsob, ako „sprostredkovať mechanizmus pravidiel tvorenia a interpretácie gramatických tvarov, syntagiem a viet“ (tamže, s. 32). P. Baláž tým nadväzuje na Helbigovu teóriu vzťahu materinského a cudzieho jazyka a v tejto súvislosti rozlišuje uvedomováciu gramatiky pre potreby vyučovania materinského jazyka a sprostredkováciu gramatiky určenú cudzincom, ktorí získavajú jazykové znalosti v neprirodzených podmienkach.

Základné princípy pripravovanej modifikovanej lingvistickej gramatiky pre cudzincov formuloval J. Dolník (1992; 1993, s. 64). Charakterizuje ju maximálny rozsah informácií a maximálna explicitnosť opisovaných jazykových javov relevantných z pohľadu cudzinca. Uvedená koncepcia predpokladá presadzovanie takých metód, „ktoré veľmi cielavedome, racionálne využívajú vedomé osvojovanie gramatických znalostí“ pri uplatňovaní kognitívno-komunikatívneho prístupu vo vyučovaní (1993, s. 63). Takto koncipovaný opis stavby a fungovania jazyka poskytuje jednak bázu informácií potrebných na tvorbu didaktických gramatík so zreteľom na špeciálne okolnosti výučby, jednak formulácie pravidiel, zákonitostí a súvislostí ako podklad pre tvorbu jazykových cvičení. Dôraz sa pritom kladie na používanie gramatických štruktúr v reči a ich modifikácie v rozličných komunikačných situáciách.

2.1. Pri koncipovaní lingvistického opisu a teórie vyučovania SakoCJ sa ako podstatný problém ukazuje zohľadnenie typologických, genetických a areálových zvláštností slovenčiny, ktoré ovplyvňujú stavbu i fungovanie jazyka a mali by sa zákonite premietnuť v špeciálnej metodike. Teoretický základ otázok typologickej, genetickej a areálovej charakteristiky slovenčiny predstavujú monografie a príspevky, ktoré majú niekedy všeobecný charakter, inokedy sa vzťahujú na istú rovinu jazykovej stavby alebo na isté špecifické znaky opisovaných javov. Za východiskové možno považovať práce Ľ. Nováka (1977, 1984), ktorý v príznačnom príspevku *Aký jazyk je slovenčina?* (1984) formuloval úsilie slovenskej

jazykovedy podať komplexnú typologickú charakteristiku slovenčiny.

Špecifickými otázkami vývinu jednotlivých jazykových rovín na pozadí diachrónneho výskumu sa z pohľadu SakoCJ zaoberá hlavne R. Krajčovič (1993), ktorý zdôrazňuje praslovanský základ slovenčiny a jej autochtónny kontinuálny vývin. O súvislostiach problematiky histórie jazyka s výučbou cudzincov bližšie informujeme v príspevku Retrospektívne minimum z aspektu slovenčiny ako cudzieho jazyka, v ktorom sa opierame hlavne o jazykovedné dielo R. Krajčoviča (porov. Pekarovičová, 1997a). Pri prezentácii SakoCJ poslucháčom slavistiky spravidla nestačí len uvádzať spisovnú formu, fixovať príslušné gramatické či slovtvorné pravidlá, ale výklad niektorých javov si vyžaduje príslušný historický komentár. V tomto kontexte treba podčiarknuť „stredové“ postavenie slovenčiny medzi slovanskými jazykmi, ktorá sa neraz označuje za esperanto slovanských jazykov, a jej samostatnú cestu k dnešnej spisovnej podobe s akcentom na praslovanské rezíduá a historické kontinuanty.

Zástož slovenčiny medzi jazykmi sveta na pozadí genetickej, areálovej a typologickej charakteristiky z hľadiska potrieb vyučovania cudzincov zhodnotil V. Krupa (1993), ktorý výklad špecifických vlastností slovenčiny zapája do sociolingvistického a lingvo-geografického kontextu. Na základe týchto charakteristík je dôležité začlenenie slovenčiny jednak do skupiny slovanských jazykov s dôrazom na genetickú príbuznosť i jej typologické zvláštnosti, jednak do stredoeurópskeho jazykového areálu, do ktorého popri češtine patrí aj nemčina a maďarčina. Za podstatné znaky spisovnej slovenčiny z hľadiska tejto klasifikácie sa považujú a) stály dynamický, hoci nevýrazný prízvuk na prvej slabike, b) strata mäkkostnej korelácie, ktorá je typická aj pre češtinu, nie však pre poľštinu, c) existencia vokalickej kvantity, d) sklon k zvýšenému používaniu ukazovacích zámen pred substantívami, zreteľný najmä v hovorovej reči, e) lexikálne vplyvy nemčiny (porov. Krupa, c. d., s. 44). Tieto vlastnosti rôznym spôsobom determinujú aj proces sprístupňovania slovenčiny cudzincom.

Charakteristika slovenčiny ako prevažne syntetického jazyka s bohatou slovnou štruktúrou a ako flektívneho jazyka s rozvinutým deklinačným a konjugačným systémom tvorí východisko prezentácie jej gramatickej a lexikálnej stavby cudzincom. Bohaté

možnosti vyjadrovania gramatických a lexikálnych významov vnútri slova a rozvinutá flexia predstavujú ťažisko didaktiky SakoCJ. Napriek tomu treba zdôrazniť, že v slovenčine v porovnaní s inými slovanskými jazykmi je výrazná dlhodobá tendencia k zjednodušovaniu štruktúry a pravidelnosti paradigiem, čo sa prejavuje v menšom počte ustálených deklinačných a konjugačných vzorov (porov. Novák, 1977, s. 392; 1984, s. 409). Poznatky o tom, že „slovenská morfológia je pravidelná a pomerne jednoduchá“, možno podľa P. Baláža (1986a, s. 38) zužitkovať pri jej opise z pohľadu cudzinca, pričom sa vo väčšej miere ako v iných jazykoch možno opierať o systém.

2.2. Za kľúčový problém lingvodidaktického prístupu k SakoCJ považuje P. Baláž (1985, 1986a, 1986b, 1988) morfológickú rovinu. Pri sprostredkovaní výrazných črt slovenčiny podčiarkuje konfrontačný výklad príslušných gramatických kategórií s dôrazom na tie javy, ktoré chýbajú v jazykovom povedomí cudzinca alebo sa nezhodujú so systémom slovenčiny (porov. Baláž, 1986a, s. 32). Z tohto hľadiska P. Baláž bližšie rozoberá menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku (1988), pričom naznačuje spôsoby identifikácie rodovej príslušnosti slovenských substantív a slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku (1985) so zvláštnym zreteľom na metodický postup „pri utváraní povedomia vidu u cudzinca“, najmä Neslovana (1985, s. 38). Na sprostredkovanie mechanizmov pravidiel tvorenia a interpretácie gramatických tvarov slovenčiny na pozadí SakoCJ odporúča P. Baláž „preferovať pravidelné tvary pred nepravidelnými a morfológické javy opísať tak, aby sa zvýraznila ich príslušnosť do istého čiastkového systému“ (1986a, s. 39).

2.3. Popri typologickej charakteristike slovenčiny je pre SakoCJ relevantný opis jazykového systému slovenčiny v konfrontácii s inými jazykmi, špecifikácia kontaktných javov a charakteristika jazykovej komunikácie. Azda najviac pozornosti venovali domáci i zahraniční slovakisti postaveniu slovenčiny medzi slovanskými jazykmi, pričom z hľadiska SakoCJ má osobitný význam porovnanie s češtinou, pretože veľký počet zahraničných frekventantov si osvojuje slovenčinu práve na báze češtiny. V tejto súvislosti sú inšpiratívne kontrastívne analýzy systému i kontaktných javov od našich a českých lingvistov, zaujímavé sú pohľady na česko--slovenské jazykové vzťahy od niektorých zahraničných slavistov.

tov (A. Gladrowová, H. Mieczkowska, M. Papierzová, K. Lifanov, R. Tuguševová, D. Short, R. Marti a i.).

Z hľadiska opisu slovenčiny ako cudzieho jazyka možno využiť práce, ktoré predstavujú opis jednotlivých rovín slovenčiny v kontexte s cudzími systémami a všímajú si nielen zvláštnosti slovenčiny v konfrontácii s paralelnými či ekvivalentnými javmi porovnávaných jazykov, ale aj upozorňujú na absenciu niektorých kategórií alebo odlišnosť realizácie jednotlivých prvkov v komunikácii. Mnoho takýchto príspevkov je publikovaných práve v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*, ale i v ďalších výstupoch z domácich a medzinárodných projektov a vedeckých podujatí, ktoré si aj v rámci našej témy zaslúžia osobitnú pozornosť. O úlohe konfrontačnej lingvistiky vo vzťahu k vyučovaniu cudzích jazykov na príkladoch porovnávacieho opisu lexikálnej zásoby uvažuje J. Dolník (Dolník a i., 1993), ktorý na základe klasifikácie lexikálnych jednotiek do sústavy lexikónov vymedzuje vzťah lexík materinského a cudzieho jazyka a ich didaktickú aplikáciu.

Pre účely didaktiky SakoCJ sú podnetné najmä príspevky venované jazykovej interferencii, medzijazykovým vplyvom, charakteristike komunikačných bariér či analýze chýb a ich hodnoteniu. Všeobecnými otázkami jazykovej interferencie na pozadí jazykového znaku a teórie komunikácie sa zaoberá J. Sabol (1993), ktorý vymedzuje zónu intralingválnych, paralingválnych a extralingválnych prvkov a zónu intrakomunikačných, parakomunikačných a extrakomunikačných prostriedkov typických pre bilingvizmus.

Ako osobitný lingvodidaktický problém sa javí existencia medzijazykových homoným, tzv. zradných slov, nazývaných v didaktike cudzích jazykov tiež falošní priatelia (*faux amis*, *falsche Freunde*), spôsobujúcich jazykové a komunikačné chyby, ktorým sa venuje pozornosť aj v slovenskej lingvodidaktickej literatúre, a to v konfrontácii s poľštinou (M. Pančíková, 1993; M. Servátko, 1988), s francúzštinou (O. Orgoňová, 1991), s angličtinou (J. Štefánik, 1991, 1994; O. Škvareninová, 1990, 1991), s nemčinou (M. Vajičková, 1990) a i. Niektoré prejavy pôsobenia pozitívneho a negatívneho transferu na pozadí slovensko-rakúskych a slovensko--poľských jazykových kontaktov sa skúmajú v samostatných štúdiách (porov. J. Pekarovičová, 1997c), všeobecné otázky osvojovania si SakoCJ sa hodnotia v súvislosti s jazykovou komunikáciou cudzincov (Pekarovičová, 1996a) a charakteristikou komuni-

kačných bariér (Pekarovičová – v tlači). O prekonávaní komunikačných bariér v spoločenskej komunikácii uvažuje J. Horecký (1995).

2.4. Didakticko-pragmatický charakter z pohľadu SakoCJ majú štúdie J. Mistríka, v ktorých autor bližšie špecifikuje zákonitosti i zvláštnosti slovenčiny a na základe frekvencie slov a tvarov v modernej komunikácii vymedzuje jazykové minimum slovenčiny (1974, 1975). Poukazuje však na to, že lexikálne a gramatické minimum nie je univerzálne pre všetky komunikačné sféry, mení sa v súčinnosti so štýlom príslušného prejavu. Preto ho treba chápať len vo vzťahu ku konkrétnemu didaktickému cieľu, okolnostiam výučby a osvojovania si jazyka. Pri koncipovaní jazykového minima treba brať do úvahy to, že na jeho štruktúru majú vplyv dynamické procesy prebiehajúce v jazyku najmä v oblasti lexiky, ktoré sa na jednej strane prejavujú v diferenciacii základných jazykových jednotiek, na druhej strane sa hranice medzi nimi stierajú.

Na výsledky teoretického výskumu jazykového minima nadviazali autori učebníc slovenčiny pre cudzincov určených najmä začiatočníkom. Práve pri koncipovaní učebných materiálov sa ukazuje dôležitosť vhodného výberu a usporiadania relevantných jazykových javov, ako aj ich časové zaradenie do procesu výučby. Určiť optimálnu proporcionalitu teoretických poznatkov o jazyku a pretransformovať ich do komunikatívne ladených učebných materiálov, ako i vhodne zaradiť do vyučovacieho procesu je úlohou nanajvyš aktuálnou a dotýka sa tak sféry lingvistiky, ako aj didaktiky. V tejto súvislosti treba podotknúť, že súčasná ponuka existujúcich gramatík a učebníc určených cudzincom len čiastočne spĺňa náročné lingvodidaktické kritériá tak vzhľadom na obsah, ako aj na metodiku spracovania. V nich sa doteraz výraznejšie prejavujú dva dominantné prístupy k prezentácii a osvojovaniu si jazykových znalostí, a to kognitívny a neskôr komunikatívny, ktoré si navzájom konkurujú a v ojedinelých prípadoch sa vzájomne dopĺňajú. Rozličným spôsobom sa tu uplatňujú tradičné a modernejšie metódy vyučovania cudzích jazykov, zamerané hlavne na opis gramatickej stavby slovenčiny. Pri predstavovaní zvláštností slovenčiny cudzincom sa buď berie ohľad na medzijazykové porovnávanie slovenčiny a východiskového, resp. sprostredkovacieho jazyka, alebo sa uprednostňuje priama (audioorálna, audiolingválna) metóda pre univerzálneho používateľa, založená na

modelovaní, opakovaní a precvičovaní jazykových javov slovenčiny vo vybraných komunikačných situáciách.

Vznik prvých učebníc pre cudzincov, ktorému nepredchádzal špeciálny teoretický ani aplikovaný výskum SakoCJ, sa zväčša opieral o lingvistické zázemie, ako aj osobnú pedagogickú skúsenosť a interpretačnú schopnosť ich tvorcov, čo sa odráža vo viac-menej intuitívnom výbere jazykových javov i v samotnej úrovni spracovania výkladovej a textovej časti. Bližšie hodnotenie existujúcich učebníc slovenčiny pre cudzincov i súčasný stav v oblasti výskumu a výučby SakoCJ na pozadí slovenskej lingvistiky a didaktiky podávajú najmä P. Baláž (1986a), L. Žigová (1993), V. Buznová (1993) a J. Pekarovičová (1994a).

Tvorba učebníc a cvičebníc pre cudzincov je zložitý didaktický problém, a to tak pre jednotlivé stupne, ako aj z hľadiska koncepcie učebných materiálov pre diferencované potreby výučby, zohľadňujúcich najmä profesionálne zameranie frekventantov. Týka sa to rovnako stratégie výberu tém tvoriacich textovú bázu, ako aj foriem práce s textom, metodiky rozširovania vecných i lingvistických informácií. Z hľadiska uplatnenia učebných materiálov v praxi treba mať na zreteli jednak zásadu kontinuálnosti a postupnej náročnosti prezentovaných javov, jednak získaný stupeň komunikačnej kompetencie frekventantov.

3. Metodickými otázkami osobitostí vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka sa zaoberajú predovšetkým učiteľia a lektori zabezpečujúci jazykovú prípravu cudzincov. Základné východiská intenzívnej prípravy naznačuje J. Vallo (1972), na zhody a rozdiely vo vyučovaní slovenčiny ako materinského a cudzieho jazyka poukazuje O. Záhlavová (1981, 1986), metódy uplatňované vo vyučovaní cudzích jazykov so zameraním na slovenčinu rozoberá T. Dratva (1986, 1993), o teoretických a pragmatických problémoch SakoCJ uvažuje B. Švihranová (1993). S novými inšpiráciami v oblasti metodiky SakoCJ prichádzajú lektori pôsobiaci na zahraničných univerzitách. Metodické postupy pri osvojovaní si SakoCJ charakterizuje H. Steinerová (1993), J. Vaňko (1993) hodnotí vyučovacie metódy a používanie sprostredkovacieho jazyka pri sprístupňovaní slovenčiny, I. Považan (1993) predstavuje metódu sugestopédie, J. Pekarovičová (1995) sa zaoberá didaktikou slovenčiny v zahraničí, M. Vajičková (1990), E. Neoveská (1993), A. Perďochová (1993), E. Králiková (1997) analyzujú typické chyby

cudzincov a i. Problematike metodiky slovenčiny ako cudzieho jazyka v strediskách jazykovej prípravy na Slovensku a na lektorátoch v zahraničí i koncepcii tvorby učebníc pre cudzincov je venovaný zborník *Učíme slovenčinu* (1993), ktorý obsahuje príspevky z odborného seminára (porov. Pekarovičová, 1994b).

4. V ostatnom čase sa rozšírilo zameranie výskumu SakoCJ na pragmatické otázky súvisiace s jazykovou i neverbálnou komunikáciou cudzincov (porov. Pekarovičová, 1996a, 1997b). Zvýšená pozornosť sa sústreďuje na opis a metodiku odbornej komunikácie, ale azda najvýraznejšie sa v publikovaných výstupoch presadzujú sociolingvistické a medzikultúrne aspekty, ktoré podstatne ovplyvňujú didaktické stratégie. Tieto kritériá bližšie hodnotíme v štúdiách *Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom* (1996b), *Frazeodidaktika na pozadí slovenčiny ako cudzieho jazyka* (1997d) a *Iný kraj, iné tradície v kontexte jazykovej a odbornej prípravy cudzincov* (v tlači). Mnoho otázok týkajúcich sa teoretického i aplikovaného výskumu SakoCJ ostáva však otvorených a všetci zainteresovaní – učitelia, lektori, zahraniční slovakisti i samotní frekventanti – očakávajú najmä špeciálnu gramatiku slovenčiny pre cudzincov, ako aj vypracovanie teórie vyučovania SakoCJ.

Metodologicky dobrý základ lingvodidaktického prístupu k opisu SakoCJ predstavujú práve na tomto mieste spomínané publikované štúdie, ale aj učebnice slovenčiny pre slavistov nášho jubilanta Petra Baláža, v ktorých jasne postuloval teoretické a pragmatické východiská prezentácie slovenčiny cudzincom. Preto ho možno právom považovať za priekopníka slovenskej aplikovanej lingvistiky v oblasti výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Literatúra

BALÁŽ, P.: Slovenský vid v slovenčine ako cudzom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca*. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 35 – 55.

BALÁŽ, P. (1986a): Slovenčina ako cudzí jazyk. In: *Studia Academica Slovaca*. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 29 – 45.

BALÁŽ, P. (1986b): Z morfolologickej problematiky slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: *Zborník z Komenského trienále 1983*. Red. J. Mistrík. Bratislava 1986, s. 190 – 195.

BALÁŽ, P.: Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 29 – 45.

- BUZNOVÁ, V.: Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 76 – 81.
- DOLNÍK, J.: Vzťah jazykovedy k vyučovaniu cudzích jazykov. Slovenská reč, 57, 1992, s. 129 – 135.
- DOLNÍK, J.: Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov. In: Studia Academica Slovaca. 22. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1993, s. 62 – 70.
- DOLNÍK, J. – BENKOVIČOVÁ, J. – JAROŠOVÁ, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava, Veda 1993, s. 151 – 167.
- DRATVA, T.: Typy jazykových laboratórnych cvičení pri intenzívnej výučbe cudzieho jazyka. In: Znalosťou cudzích jazykov za mier a pokrok. Zborník z Komenského trienále 1983. Red. J. Mistrík. Bratislava 1986, s. 179 – 183.
- DRATVA, T.: Metodické postupy vo výučbe cudzích jazykov. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 76 – 81.
- HORECKÝ, J.: Prekonávanie komunikačných bariér. In: Medacta '95. Zborník 3. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1995, s. 11 – 13.
- KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina v kontinuite dejín. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 25 – 36.
- KRÁLIKOVÁ, E.: Medzijazykový transfer pri výučbe slovenčiny ako cieľového jazyka Poliakov a Vietnamcov. In: Język wobec przemian kultury. Red. E. Tokarz. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1997, s. 133 – 144.
- KRUPA, V.: Zástoj slovenčiny medzi jazykmi sveta. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 37 – 51.
- MISTRÍK, J.: Jazykové minimum slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1974, s. 173 – 190.
- MISTRÍK, J.: Lexikálna báza slovenčiny a systém slov. In: Studia Academica Slovaca. 4. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 179 – 188.
- MLACEK, J.: Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca. 25. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1996, s. 264 – 272.
- NEOVESKÁ, E.: Najčastejšie chyby bulharských študentov pri výučbe slovenčiny. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 331 – 337.
- NOVÁK, L.: Typologická charakteristika slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 389 – 406.
- NOVÁK, L.: Aký jazyk je slovenčina. In: Studia Academica Slovaca. 13. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 389 – 412.
- ORGOŇOVÁ, O.: „Falošní priatelia“ (faux amis) v jazykových kontaktoch slovenčiny s francúzštinou. In: Studia Academica Slovaca. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 193 – 212.
- PANČÍKOVÁ, M.: Zradné slová v poľštine a slovenčine. Lexikológia poľského jazyka. Vysokoškolské skriptá. Bratislava, Univerzita Komenského 1993. 104 s.
- PEKAROVIČOVÁ, J. (1994a): Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte slovenskej lingvistiky a didaktiky. In: Studia Academica Slovaca. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1994, s. 189 – 197.
- PEKAROVIČOVÁ, J. (1994b): Odborný seminár o výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. Slovenská reč, 59, 1994, s. 60 – 62.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti lektorátov slovenského jazyka. In: Studia Academica Slovaca. 24. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 197 – 213.

PEKAROVIČOVÁ, J. (1996a): K jazykovej komunikácii cudzincov v slovenčine. In: Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie. 2. Red. J. Horecký. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1996, s. 91 – 99.

PEKAROVIČOVÁ, J. (1996b): Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom. In: Sociolinguistica Slovaca 2. Sociolingvistika a areálová lingvistika. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 82 – 86.

PEKAROVIČOVÁ, J. (1997a): Retrospektívne minimum z aspektu slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Philologica XLV. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 1997, s. 163 – 167.

PEKAROVIČOVÁ, J. (1997b): Neverbálne prostriedky v komunikácii cudzincov. In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Red. J. Sabol. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1997, s. 161 – 166.

PEKAROVIČOVÁ, J. (1997c): Dynamika v slovensko-poľskej komunikácii. In: Slovensko–poľské jazykové a literárne vzťahy. Red. J. Hvišč. Bratislava, Médium 1997, s. 67 – 73.

PEKAROVIČOVÁ, J. (1997d): Frazeodidaktika na pozadí slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Frazeologické štúdie II. Red. M. Ďurčo. Bratislava, Esprima 1997, s. 125 – 130.

PEKAROVIČOVÁ, J.: Komunikačné bariéry pri osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka. Príspevok prednesený na 3. konferencii o jazykovej komunikácii konanej 11. – 13. 9. 1997 v Banskej Bystrici-Donovaloch (v tlači).

PEKAROVIČOVÁ, J.: Iný kraj, iné tradície v kontexte jazykovej a odbornej prípravy cudzincov. Príspevok prednesený na medzinárodnej konferencii konanej 2. – 4. 10. 1997 na Ekonomickej univerzite v Bratislave (v tlači).

PERĎOCHOVÁ, A.: Adaptačné problémy aspirantov. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 169 – 174.

POVAŽAN, I.: K problému využitia prvkov sugestopédie vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 313 – 330.

SABOL, J.: K teórii jazykovej interferencie. Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 87 – 91.

SERVÁTKA, M.: Lexikálna interferencia a jazyková korekcia pri jazykovom kontakte. In: Studia Academica Slovaca. 17. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 419 – 433.

STEINEROVÁ, H.: Metodické postupy pri osvojovaní si slovenského jazyka ako cudzieho. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 104 – 109.

ŠKVARENINOVÁ, O.: Slovenčina ako cudzí jazyk na pozadí angličtiny. In: Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 345 – 366.

ŠKVARENINOVÁ, O.: Anglicizmy v konfrontácii so slovenčinou. In: Studia Academica Slovaca. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 281 – 292.

ŠTEFÁNIK, J.: K procesu interferencie slovenčiny s angličtinou. In: Studia Academica Slovaca. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 293 – 304.

ŠTEFÁNIK, J.: Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazykov. In: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 111 – 127.

VAJÍČKOVÁ, M.: K analýze a klasifikácii chýb. In: Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 367 – 378.

VALLO, J.: Intenzívna výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 18, 1971/72, s. 243 – 251.

VAŇKO, J.: Ako učiť slovenčinu ako cudzí jazyk. In: Učíme slovenčinu. Red. B. Švihranová. Bratislava, ÚJOP UK 1993, s. 104 – 109.

ZÁHLAVOVÁ, O.: K teórii vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka u neľológov. In: Jazyk – prostriedok zblížovania národov. Zborník z Komenského trienále 1980. Red. J. Mistrík. Bratislava 1981, s. 173 – 176.

ZÁHLAVOVÁ, O.: Uplatňovanie zásady vzájomnosti a odlišnosti pri vyučovaní slovenčiny ako materinského a ako cudzieho jazyka. In: Znalosťou cudzích jazykov za mier a pokrok. Zborník z Komenského trienále 1983. Red. J. Mistrík. Bratislava 1986, s. 184 – 187.

ŽIGOVÁ, Ľ.: K problematike vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na našich vysokých školách. In: Philologica XLI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Red. P. Žigo. Bratislava 1993, s. 175 – 186.

DISKUSIE A ROZHĽADY

Ján Kačala

SMEROVANIE RYTMICKÉHO ZÁKONA

KAČALA, J.: Trend of the Rhythmic Law. *Slovenská reč*, 63, 1998, No. 4, pp. 230 – 237. (Bratislava)

The author focuses his attention on a scientific pleading of the new codification arrangement which applies Slovak rhythmic law to the instances having a diphthong before the suffix -ar (e. g. instances such as *mliekar*, *mliekarský*, *mliekarstvo*, *zemiakar*, *zemiakarský*, *zemiakarstvo*). These instances have been considered as exceptions to the rhythmic law according to the present codification status. The new arrangement is in accordance with the overall trend of the rhythmic law in standard Slovak and it has been included in both of basic codification guides of standard Slovak, i. e. The Short Dictionary of the Slovak Language as well as The Rules of the Slovak Orthography, which were new-issued in 1998.

Rytmický zákon ako hláskoslovný zákon uplatňujúci sa pri tvorení tvarov a slov je významný regulátor kvantity v slove v spisovnej slovenčine. V našej práci z r. 1995 (Kačala, 1995) sme rytmický zákon charakterizovali síce ako najvýraznejší, ale jednako len nie jediný nástroj na regulovanie kvantity v slove: spolu s prefixálnym spôsobom regulovania slovnej kvantity, ktorý pozorujeme v prípadoch typu *vystúpiť* – *výstup*, *nastúpiť* – *nástup* atď., ako aj so sufixálnym spôsobom regulovania slovnej kvantity, ktorý máme pred sebou v prípadoch ako *víno* – *vinár*, *rúbať* – *rubár* a pod., tvorí tri prúdy regulovania slovnej kvantity, ktoré sme v citovanej práci zhrnuli pod jednotný zákon o slovnej kvantite. Tento zákon je prejavom tendencie po miernej kvantite v spisovnej slovenčine (ako aj v stredoslovenských nárečiach, ktoré v podobe kultúrnej strednej slovenčiny dali základ spisovnej slovenčine). Mierny výskyt kvantity v spisovnej slovenčine potvrdzuje aj exaktný údaj: podľa Á. Kráľa a J. Sabola (1989, s. 346) „priemerne sa v spisovnej slovenčine na jednu dlhú slabiku vyskytuje 4,5 krátkych slabík“. Rytmický zákon má pri regulovaní slovnej kvantity najzávažnejšiu úlohu. Ako hláskoslovný zákon uplatňujúci sa pri tvorení tvarov a slov spája takto tri výrazné formálne oblasti sys-

tému slovenského spisovného jazyka: hláskoslovie, tvaroslovie a slovotvorbu, čiže funguje v najživších paradigmatických procesoch v systéme spisovnej slovenčiny. Rytmický zákon svojím pôsobením zasahuje veľmi širokú oblasť systému a jeho fungovania a v spisovnej slovenčine predstavuje jeden z najtypickejších zákonov a jeden z jej najcharakteristickejších znakov. V jazykovedných výskumoch sa netreba vyhýbať tomuto klasickému a tradičnému termínu a netreba ho hanblivo nahrádzať termínom rytmickej krátenie, ktorý v sebe neobsahuje „tvrdý“ prvok zákona. Podľa nášho presvedčenia označenie zákon je tu na mieste: je to hláskoslovný zákon, ktorý však v jazykovom systéme a jeho fungovaní nie je sám, a tak sa dostáva do protikladu s inými zákonmi. Pôsobnosť hláskoslovného zákona o krátení príponovej dĺžky v slove obmedzuje zákon z morfolologickej roviny systému jazyka, t. j. zákon tvaroslovnej analógie, spôsobujúci vyrovnávanie tvarových prípon, ako aj pravidlá platné pri tvorení nových slov, ktoré práve z hľadiska fungovania kvantity vonkoncom nie sú ľubovoľné.

Zákon s takýmto postavením v systéme jazyka a s takým širokým uplatnením pri fungovaní tohto systému v reči by mal aj u kodifikátorov spisovného jazyka nájsť primeraný ohlas a kodifikácia by pritom mala maximálne podporovať systémovosť a pravidelnosť jazyka ako vlastnosti prejavujúce sa v jednoduchom fungovaní systému v reči (uplatňovanie tejto požiadavky je dôležité z hľadiska ľahkého osvojovania a osvojenia si jazyka čo najširším počtom používateľov, ako aj z dôvodov plynulého osvojenia si najzávažnejších teoretických poznatkov o jazyku v školskom vyučovaní). Žiaľ, najmä kodifikácia spisovnej slovenčiny z r. 1953, ktorú ináč treba pokladať za veľmi potrebnú a progresívnu, z hľadiska podpory platnosti rytmickej zákona nebola veľmi žičlivá; aj to ukazuje, že osudy rytmickej zákona – bez ohľadu na skutočný stav v živej reči, najmä v jej najvlastnejšej, hovorenej podobe – sa často odvíjali od vedecky presvedčivo alebo menej presvedčivo zdôvodneného osobného postoja jazykovedca slovakistu, ktorý mohol ovplyvňovať kodifikáciu, možno povedať aj od jeho priazne či nepriazne, podmienenej aj mierou jeho stredoslovenského jazykového povedomia.

Na rozdiel od tejto situácie si kodifikačná práca najmä v ostatnom desaťročí kladla za cieľ podporovať systémové zákonitosti

spisovnej slovenčiny a osobitne tie znaky spisovnej slovenčiny, ktoré sú pre ňu z typologického hľadiska najcharakteristickejšie: to sa špeciálne týka rozširovania pôsobnosti rytmického zákona a odstraňovania výnimiek z neho, ktoré vo verejnosti nikdy nevyvolávali kladnú ozvenu, ako aj rozširovania dvojhlások ako charakteristických prvkov slovenského fonologického systému, úzko zviazaných aj s uplatňovaním rytmického zákona. Takéto ciele mali kodifikačné kroky prijaté pri vydaní Pravidiel slovenského pravopisu r. 1991, ako aj pri ich obnovenom vydaní r. 1998 a pri 3., doplnenom a prepracovanom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka r. 1997.

Jednou zo zmien prijatých v nových vydaniach týchto diel bolo aj odstránenie výnimky z rytmického zákona v prípone *-ár*, pred ktorou stojí slabika s dvojhláskou (typ *mliekar*, *pamiatkar*, *poviedkar*, *mliekareň*, *prezliekareň*, *viazareň* atď.). Rád zisťujem, že v kultivovanej písomnej praxi sa už táto zmena prijala a ujala. Táto zmena značila aj systémové dotiahnutie zmeny prijatej v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, ktorá nebola úplne systémová (vyplývala z potreby dosiahnuť v autorskom kolektíve kompromis) a týkala sa skracovania prípony *-ár* iba po jednoduchej (t. j. nie dvojhláskovej) dĺžke napríklad v slovách ako *prevádzkar*, *rozprávkar*, *frézar*, *prevádzkareň*, *chlebíčkar* atď. Túto nesystémovosť v posudzovaní kvantity (keďže už od prvého kodifikátora súčasnej podoby spisovnej slovenčiny Ľ. Štúra sa všeobecne prijíma téza, že dvojhlásky platia ako dlhé nositele slabičnosti a krátenie príponovej dĺžky sa uplatňuje aj po nich – porov. Štúr, *Nauka reči slovenskej*, 1846, s. 104) autorom Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991 pripomenuli všetci vedeckí recenzenti nového vydania tejto kodifikačnej príručky. Preto je pochopiteľné, že užšia redakcia Pravidiel slovenského pravopisu pripravovala dotiahnutie uvedenej zmeny tak, aby bola systémová a aby autorskému kolektívu tohto diela nik nemohol vyčítať, že nerešpektuje fonologický ráz slovenskej kvantity a fonologickú platnosť slovenských dvojhlások ako dlhých nositeľov slabičnosti. Táto pripravená zmena sa realizovala najprv v novom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka pripraveného r. 1997, keďže vydanie tohto diela sa aj so zreteľom na prijatie zákona Národnej rady SR o štátnom jazyku SR ukázalo ako spoločensky akútnejšie v porovnaní s vydaním Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré v tom čase ešte

boli na knižnom trhu. Preto zmena v slovách typu *povedkar*, *mliekar(stvo)* a podobných vstúpila do platnosti s vyjdením 3. vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka o niečo skôr, t. j. pred vyjdením 2. vydania Pravidiel slovenského pravopisu. Takáto je genéza uvedenej zmeny a taká je aj pravda o príprave nového vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka a Pravidiel slovenského pravopisu. Neboli a nie sú v tom nijaké zákulisné ťahy, šlo o paralelné pripravovanie nových vydaní týchto základných kodifikačných príručiek.

Prijatie zmeny v kodifikácii slov typu *povedkar*, *mliekar(stvo)* kriticky posudzuje L. Dvonč v príspevku Najnovšie zmeny v oblasti rytmického krátenia v spisovnej slovenčine z r. 1997. Autor vlastne obhajuje citované nesystémové a nefonologické riešenie prijaté v Pravidlách slovenského pravopisu r. 1991 a vidí zásadný rozdiel medzi krátením príponovej dĺžky v polohe po jednoduchej dĺžke (typ *rozprávkar*) a v polohe po dvojhláskovej dĺžke (typ *povedkar*). Dokonca hovorí „o dvoch protichodných tendenciách vo vývine rytmického krátenia, pri ktorom čoraz viac nejde vždy alebo zväčša o krátenie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, ale skôr iba o krátenie jednoduchej dĺžky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke. Jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej dvojhláske sa čoraz viac nekráti. Rytmické krátenie sa pretransformúva, nadobúda novú podobu, ktorú bude potrebné rešpektovať aj v kodifikácii“ (Dvonč, 1997, s. 223). V ďalšom výklade sa pokúsime ukázať, že poznávací hodnota tejto Dvončovej teórie je veľmi nízka a že je to vlastne takmer všetko naopak. Keďže u citovaného autora ide o istú teoretickú predstavu, je prirodzené, že si musíme všimnúť metódu, ktorou sa k nej dopracoval, ako aj jazykový materiál, o ktorý sa opiera či skôr neopiera.

Na prvom mieste sa žiada povedať zásadné zistenie, že L. Dvonč pri formulovaní svojej predstavy úplne obišiel celý rozvinutý systém uplatňovania rytmického zákona po dvojhláskovej kvantite pri skloňovaní podstatných mien typu *piesňam*, *piesňach*, *miesta*, *miestam*, *miestach*, gen. pl. *priehrad*, pri skloňovaní prídavných mien a adjektíválií typu *biely*, *bieleho*, *bielemu*, *bieli*, *bielych*, *bielym*, ako aj pri časovaní sloviess typu *bielim*, *bieliš*, *bieli*, *bielime*, *bielite*. Na druhej strane autor uvádza predovšetkým príklady z oblasti tvorenia slov, pri ktorom sa rytmický zákon uplatňuje tiež, ale sú tam isté závažné špecifické črty, o

ktorých ešte bude reč. Navyše spomedzi týchto slovotvorných javov mnohé sú jednotlivosti a neurčujú profil procesu uplatňovania rytmického zákona ani ako celku, ani v danej oblasti. Keď napríklad na podporu podoby *mliečniak* uvádza podoby *drôtiak* (od slova *drôt*), *Rakúšiak* (od slova *Rakúsko*), *teréniak* (od slova *terén* = terénne vozidlo), sú to skôr kurióznosti ako vážne a presvedčivé príklady. Tým neodmietam sledovať úzus, tvorbu nových prvkov v reči a tendencie, ktoré sa v nich prejavujú, ale som presvedčený, že veciam treba pripisovať reálnu váhu a neslobodno sa vzdávať odborného jazykovedného hodnotenia jazykového javu, ako ani kodifikačného zásahu v prospech či neprospech istej podoby. Holá registrácia týchto príkladov bez zaujatia stanoviska nie je to optimálne, čo by sme vo vede a pri kodifikácii mali sledovať. Napríklad z uvedených príkladov k podobe *drôtiak* neviem zaujať stanovisko, lebo nepoznám denotát. Ako derivát zo základu *Rakúsko* s pomocou prípony *-iak* už dávnejšie poznám formu *Rakušiak* s krátkym koreňovým *u*. Túto formu ako ekvivalentnú k českej forme *Rakušák* zachytáva aj Česko-slovenský slovník na s. 444 (porov. aj podoby *rakušiacky*, *rakušiactvo*, ktoré na systémovú podporu formy *Rakušiak* uvádza Slovník slovenského jazyka III na s. 692). Zo základu *terén* možno s pomocou prípony *-iak* utvoriť podobu *tereniak* so skráteným koreňovým *e*, tak ako to už beží v analogickom deriváte *terenár* (pretekár na terénnych tratiach). Aj z toho sa ukazuje, že postupy, ktoré predkladá L. Dvonč podľa priamočiareho pravidla „keď jestvuje istý príklad, musí sa v inom, blízkom príklade postupovať rovnako“, nie sú jediné jestvujúce; a v danej súvislosti neslobodno zabúdať, že jestvuje aj živý typ *ôsmy* – *ôsmak* so skrátenou príponovou slabikou, ten však autor neberie do úvahy, lebo mu do jeho jednostrannej schémy nepasuje (porov. o ňom ďalej).

Autor pri formulovaní svojej vývinovej tendencie rovnako neprizerá na systémové prípady z iného okruhu, totiž príklady prevzatých slov, v ktorých sa postupom času uplatnilo pravidlo o rytmickom krátení, spravidla po prehodnotení heterosylabického spojenia *ie*, *ia* na tautosylabické s následným skrátením príponovej slabiky, prípadne s použitím krátkej vkladnej samohlásky v tvare gen. plurálu. Máme tu na mysli také javy, ako sú prídavné mená *pietny*, *maniacky*, *patientsky*, *klientsky*, resp. tvary gen. plurálu *klientok*, *pacientok*, *maniačok* (od *klientka*, *pacientka*,

maniačka), ktoré sa na základe kodifikácie v Krátkom slovníku slovenského jazyka v praxi prijali úplne bez výhrad. Do tejto skupiny javov možno zaradiť aj prídavné mená tvorené zo základov s významom etnika, prípadne istého geografického objektu, územia, napríklad *španielsky, taliansky*; tento rad možno rozšíriť o vzťahové adjektíva s obyčajnou dĺžkou v základe, napríklad *londýnsky, parížsky, dánsky, švédsky, balkánsky, haagsky, sheffieldsky*. Takéto prípady systémového uplatňovania rytmického zákona pri nových alebo relatívne nových pomenovacích jednotkách, ktorých rad je navyše otvorený, majú oveľa väčšiu odbornú váhu ako náhodné doklady typu *teréniak*.

A napokon v tomto súbore systémových prípadov uplatňovania rytmického zákona uvádzame pravidelne tvorené názvy žiaka alebo študenta ako príslušníka istej triedy, istého ročníka, a to zo základu radovej číslovky: *piaty – piatak, šiesty – šiestak, siedmy – siedmak, ôsmy – ôsmak, deviaty – deviatak, desiaty – desiatak, jedenásty – jedenástak, dvanásty – dvanástak* (rad je teoreticky neuzavretý). Aj tento súbor pravidelne tvorených názvov L. Dvonč obišiel, hoci jednotlivé jeho členy uvádzajú aj kodifikačné príručky spisovnej slovenčiny (podoby *piatak, siedmak, ôsmak* uvádza J. Horecký už v Slovo tvornej štruktúre slovenčiny z r. 1956 na s. 93 – 94). Tu predsa ide presne o ten istý model ako pri tvorení podstatného mena *mliečňak*, pričom v tomto prípade sa vychádza z adjektívneho základu a v koncovej spoluhláske *n* nastáva pred príponou *-ak* striedanie s mäkkou spoluhláskou *ň*. Autori 3. vydania Krátkeho slovníka sa podobou *mliečňak* len vrátili ku kodifikácii, ktorá je obsiahnutá už v 2. zväzku Slovníka slovenského jazyka (tu na s. 160 je tiež *mliečňak*), ale túto vec L. Dvonč vo svojom kritickom príspevku nespomína. Napokon možno uviesť, že formu *mliečňak* zachytáva už Kálalov Slovenský slovník z literatúry aj nárečí z r. 1924 na s. 337 – 338. Ako vidno, forma *mliečňak* má v jazykovednej literatúre na Slovensku už dávnu tradíciu, nie je teda náhoda, že našla svoje miesto znova v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka. V tejto chvíli môžeme len predpokladať, čou zásluhou sa do 1. a 2. vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka dostala práve forma *mliečniak*.

V prvej časti svojho kritického článku L. Dvonč venuje širokú pozornosť slovám *žiaduci, nežiaduci* z hľadiska upravenej kvantity (táto zmena sa odohrala v Pravidlách slovenského pravopisu z r.

1991). Píše o nich, že „sú z hľadiska kvantity izolované“ (Dvonč, 1997, s. 219), keďže nenadväzujú na zodpovedajúce slovesné tvary. Podľa jeho mienky sa kvantita týchto slov nemala meniť. Tento svoj záver v príspevku neodôvodňuje, ale z kontextu je jasné, že ich zaraďuje medzi tie prípady, v ktorých sa dlhá samohláska nasledujúca po dvojhláske v duchu ním odhalenej tendencie nemá meniť. Ani tu však tento autor nenapísal pravdu, lebo jazykovedcovi je jasné, že slová *žaduci*, *nežaduci* nie sú slovesné tvary, lež prídavné mená utvorené zo slovotvorného hľadiska nepriezračne (podobne aj slová *horúci*, *srdcervúci*, *vrúci*). Na druhej strane jazykovedcovi by malo byť jasné aj to, že slová *žaduci*, *nežaduci* svojím zakončením na *-uci* sa formálne (to zdôrazňujem) pričlenili k činným prítomným prídavným *viažuci*, *píšuci* a každý nejazykovedec používateľ spisovnej slovenčiny ich z hľadiska kvantity bude k tvarom činných prítomných prídavných automaticky priradovať. Touto úpravou sa teda vyšlo v ústrety praktickým používateľom spisovného jazyka a odstránila sa kvantita v prídavných menách, ktorá sa vo verejnosti posudzovala na pozadí tvarov činných prítomných prídavných typu *viažuci*, *píšuci*. Ináč je pozoruhodné, že L. Dvonč túto formálnu súvislosť prídavných mien *žaduci*, *nežaduci* a činných prítomných prídavných typu *viažuci* nespomína a predmetom kritiky robí iba kodifikáciu pri týchto prídavných menách a nie aj skrátenie príponovej samohlásky v spomínaných tvaroch činných prítomných prídavných typu *viažuci*, *striehnuci*. Činné prítomné prídavné, ktoré majú v základe dvojhlásku, totiž tiež zapadajú do jeho teórie, že po dvojhláskovej dĺžke sa príponová slabika neskracuje; v tomto prípade by však autor bol riskoval kvantitatívne rozpadnutie toho istého tvaru na základe dvojhláskovej kvantity v koreni a kvantity s jednoduchou dĺžkou v koreni. Pri rešpektovaní tejto požiadavky by totiž vedľa seba stáli tvary *viažúci*, *striehnúci* s dlhou príponovou slabikou a tvary *píšuci*, *vládnuci* s krátkou príponovou slabikou. Takto ďaleko však vo svojej teórii nechcel či nemohol ísť, čo ináč treba oceniť, hoci je to v tejto teórii vážna nedôslednosť. Aj tu sa ukazuje slabá nosnosť autorovej teórie.

Keď L. Dvonč píše, že v prípadoch typu *vták – vtačí*, *kohút – kohutí*, *slimák – slimáci*, *chrobák – chrobačí* atď. nejde o rytmické krátenie (t. j. v zmysle rytmického zákona), má pravdu. Na druhej strane však tieto prípady patria do široko chápaného zákona o

slovnej kvantite, tak ako sme ho predstavili v štúdiu z r. 1995, a v tomto zmysle obstoja aj formulacia z úvodu k 3. vydaniu Krátkeho slovníka slovenského jazyka, že sa v ňom realizovali niektoré systémové zmeny v oblasti fungovania rytmického krátenia aj tým, že sa odstránilo písanie dvoch dĺžok pri živočíšnych prídavných menách zakončených na *-ík* (typ *kamzík, stehlík, trpaslík*) uplatnením striedania (alternácie) */i/* v základovej slabike. Tieto javy možno zahrnúť pod široko chápané označenie fungovanie rytmického krátenia (t. j. nie v zmysle rytmického zákona, lež v zmysle zákona o slovnej kvantite), a preto chceme povedať vysvetľujúcu poznámku k novým javom zaradeným do 3. vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka so skrátenou základovou slabikou. V časti príkladov ide tu o odstránenie dvojtvarov so zachovaním, resp. s porušením pravidla, že po sebe nemajú nasledovať dve dlhé slabiky; to sa týka prípadov *kamzičí, stehličí, trpasličí, chrobačí, slimačí*. V ďalších dvoch príkladoch sa zaviedli dvojtvary: popri forme *vtáčí* aj forma *vtačí* a popri forme *kohútí* aj forma *kohutí*. Jazyková prax ukáže, či toto riešenie bolo správne a či vystihlo rozširujúcu sa tendenciu v prídavných menách tohto typu, najmä troj- a viacslabičných, zachovávať pravidlo, aby po sebe nenasledovali dve dĺžky, a to tak, že nastáva kvantitatívne striedanie v poslednej slabike základu: v nej sa dlhá samohláska vystrieda s príslušnou krátkou a príponová slabika zostáva dlhá. Na základe formálnej zhody v zakončení sa k podstatným menám *chrobák, slimák* pričleňuje aj podstatné meno *vták* a podľa modelu *chrobák – chrobačí* sa utvára podoba *vtačí* (popri *vtáčí*) so zachovávaním pravidla, aby po sebe nenasledovali dve dĺžky. Pravdaže, v súvisi s touto podobou sa žiada povedať, že takáto forma nie je na slovenskom jazykovom území ničím novým. Jednak je v nárečovom archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV doložená v slovenských nárečiach zhruba na pomedzí západoslovenských a stredoslovenských nárečí a jednak ju zachytáva už spomínaný Káralov Slovenský slovník z literatúry aj nárečí: na s. 786 v hesle *vtač* má zachytené podoby *vtáčí* (z Banskej Bystrice a Slovenského Pravna) aj *vtačí* s výkladom v zátvorke *vtáčací, vtácky* a českým ekvivalentom *ptačí* a s dokladmi *vtáči bielok, vtáče vajce, v. snedok*. Zdá sa, že podoby *vtáčí/vtáči/vtačí* sú skôr z kultúrnej vrstvy spisovnej slovnej zásoby a najmä na strednom Slovensku je doma predovšetkým podoba *vtáčací*.

Kriticky by sme sa mohli vyjadriť o viacerých ďalších stanoviskách L. Dvonča, ale z priestorových dôvodov sa toho na tomto mieste vzdáme. V závere už len dve vážnejšie konštatovania:

1. Ukazuje sa, že autor je priveľmi v zajatí svojich vlastných predstáv – a to v takej miere, že obchádza celé súbory prípadov, v ktorých sa rytmický zákon pravidelne uplatňuje, len aby mohol – a to na jednotlivostiach – rozvíjať vlastný predpoklad. S tým súvisí aj postoj k odbornej literatúre, resp. k odborným názorom druhých: iné názory, ako ani platnú kodifikáciu jednoducho neberie do úvahy.

2. Svoju polemicky ladenú stať by som rád uzavrel touto všeobecnou úvahou: Na základe dlhoročného odborného sledovania problematiky rytmického zákona v spisovnej slovenčine sa mi ukazuje, že tento zákon – aj s veľkou väčšinou výnimiek z neho – je v podmienkach slovenského jazyka prejavom špecifického typologického usporiadania nášho jazyka, predovšetkým prevažujúcich flektívnych znakov. Mám tu na mysli to, že ako hláskoslovný zákon sa uplatňuje pri tvorení tvarov a pri tvorení slov príponami. Výslednicou pôsobenia hláskoslovného zákona v súčasnosti so zákonitosťami tvaroslovnia a tvorenia slov je jeho konkrétne uplatňovanie sa v tvaroch a v slovách, konkrétne fungovanie, tak ako ho poznáme z jazykovej praxe aj z jazykovedného štúdia. Toto spolupôsobenie troch formálnych systémov má za následok aj nepravidelnosti, s ktorými sa stretáme pri rytmickom zákone ako hláskoslovnom zákone. Tieto nepravidelnosti sú so zreteľom na spolupôsobenie uvedených troch formálnych systémov prirodzené (a preto ich netreba démonizovať) a rovnako prirodzené – ako prejav synchronnej dynamiky jazykového systému – sú aj dvojtvary, aj rozdielne jazykovedné riešenia istých konkrétnych prípadov.

Za celkom odlišné javy pokladáme prípady typu *párkrát*, *niečí*, *súčiastka*, *námietka*. Tie, keďže sú výsledkom skladania slov, resp. tvorenia slov predponami (porov. v tejto súvislosti konštatovanie E. Paulinyho zo Slovenskej gramatiky, 1981, s. 233, že „zloženosť sa najviac pociťuje medzi predponou a koreňom“), ako prejav iného – polysyntetického – typu jazyka ani nepokladáme za porušenie platnosti rytmického zákona v spisovnej slovenčine.

Literatúra

- Česko-slovenský slovník. 2. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1981.
- DVONČ, L.: Najnovšie zmeny v oblasti rytmického krátenia v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 62, 1997, s. 218 – 226.
- HORECKÝ, J.: Slovo tvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956.
- KAČALA, J.: Zákon o slovnej kvantite v slovenčine. *Slavica Slovaca*, 30, 1995, s. 128 – 137.
- KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj z nárečí. Banská Bystrica 1924.
- KRÁĽ, Á. – SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 2. vyd. 1989. 3. dopln. a preprac. vyd. 1997.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 2. vyd. 1998.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 2, 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, 1963.
- ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. V Prešporku, nákladom Tatrína č. 1, 1846.

SPRÁVY A RECENZIE

XI. celopoľská onomastická konferencia

V dňoch 15. – 17. júna 1998 sa konala v poľskom meste Bydgoszcz XI. celopoľská onomastická konferencia. Usporiadatelia, ktorými boli Wyższa Szkoła Pedagogiczna v Bydgoszczy a Instytut Języka Polskiego PAN, pripravili účastníkom podujatia bohatý program.

Konferencia sa konala v rekreačnom zariadení v Pieczyskách neďaleko Bydgoszcza. V úvodnom príhovore rektor vysokej školy prof. Rogawski poprial účastníkom mnoho tvorivých podnetov a príjemnú pracovnú atmosféru. Po ňom nasledoval krátky príhovor prof. Malecovej, ktorá priblížila život a dielo významného poľského onomastika Witolda Taszyckého. Celá konferencia bola totiž venovaná dvom veľkým postavám poľskej vedy a kultúry – stému výročiu narodenia W. Taszyckého a dvojstému výročiu narodenia A. Mickiewicza, a preto boli vytvorené dve odborné sekcie. V jednej sa referáty venovali predovšetkým literárnej onomastike – dielu A. Mickiewicza a v druhej sekcii sa referáty zamerali na problematiku chrématoným.

V úvodných referátoch, ktoré odznali v pléne, sa M. K n a p p o v á (Praha) v príspevku *Obchodní jména jako fenomén jazykový a onomaziologický* dotkla jazykovo-motivačných aspektov, ktoré rozdelila na antroponymné, apelatívne a symbolické. Touto tematikou sa zaoberala aj E. R z e t e l s k á - F e l e s z k o v á (Varšava) v referáte *Nazwy firm handlowych: system czy chaos?* Porovnávaním názvov kaderníctiev vo Varšave a Mníchove dospela k názoru, že jednotlivé inštitucionymá predstavujú v danom odbore určitý systém. A. C i e ś l i k o v á (Krakov) v príspevku *Jednostkowość w onomastyce a system języka* priblížila graficko--fonické zmeny proprií v systéme jazyka, ktoré preberajú paradigmu apelatív, čo spôsobuje rozkolísanie jazykovej normy. R. M r ó z e k (Tešín) v referáte *Współczesna lingwistyka a sfera onimiczna języka – możliwości i ograniczenia badawcze* poukázal na vklad jednotlivých lingvisticých smerov (generativizmu, štrukturalizmu, pozitivizmu...) do

onomastiky a vyzdvihol podiel sociológie, psychológie, antropológie v onomastickom výskume. Príspevok venovaný odrazu viery vo vlastných menách našich slovanských predkov (*Odbicie wierzeń naszych przodków w imionach słowiańskich*) predniesla M. M a l e c o v á (Krakov).

Popoludňajšia časť bola rozdelená do dvoch sekcií, preto bližšie uvedieme len vypočuté referáty z jednej z nich. D. K o p e r t o w s k á (Kielce) referátom *Struktura współczesnych chrematonimów na tle dawnego nazewnictwa tego zakresu* nadviazala na príspevky M. Knappovej a E. Rzetelskej-Feleszkovej. K. G u t s c h m i d t (Drážďany) v referáte *Die Tendenz zur Internationalisierung im Bereich der Eigennamen (Chrematonyme)* poukázal na prvky internacionalizácie pri jednotlivých chrématonymách. A. B e l c h n e r o w s k á (Štetín) v príspevku *Pomorskie nazwy pensjonatów i domów wczasowych* sústredila pozornosť na otázky orientácie podľa názvov jednotlivých objektov. Osobné mená v úlohe chrématonym analyzovala M. I d z i k o w s k á (Zielona Góra) – *Imiona osobowe w roli chrematonimów*. Posledný referát, ktorý odznel v tejto sekcii v prvý deň, bol príspevok *Nazewnictwo polskich klubów i organizacji sportowych* K. J a r u s z e w s k é h o (Štetín). Autor v ňom analyzoval názvy športových klubov v rokoch 1880 – 1998.

Druhý deň medzinárodnej konferencie otvorila L. O l i v o v á - N e z b e d o v á (Praha) veľmi podnetným príspevkom *Využití počítače při zpracování Slovníku pomístních jmen v Čechách*. Predstavila v ňom projekt onomastického pracoviska ČAV pri spracúvaní kartotéky terénnych názvov v Českej republike. J. D u m a (Varšava) v referáte *Sposoby fonetycznej adaptacji niektórych starych nazw rzecznych do języka polskiego* poukázal na niektoré dôležité fonetické zmeny pri včleňovaní názvov riek do onymickej sústavy poľského jazyka. Príspevok A. N a r u s z e w i c z o v e j (Olsztyn) *Nazwy własne w reklamie* korešpondoval s referátom, ktorý predniesol A. S i w i e c (Lublin). Autor si všímal chrématonymá uverejňované v reklamách – *Nazwy agencji towarzyskich (na materiale ogłoszeń prasowych)*. B. A f e l t o w i c z o v á (Štetín) v príspevku *Nazwy lokali gastronomicznych w Szczecinie* analyzovala motivačné faktory uplatnené pri niektorých názvoch štetínskych reštaurácií. So zaujímavým príspevkom, ktorý vyvolal veľmi zaujímavú diskusiu a

trochu odľahčil pracovnú atmosféru, vystúpila bulharská onomastička K. K o l e v o v á. V texte nazvanom *Z chrematonimii buľgarskiej (nazewnictwo zabawek)* sa zamerala na motiváciu mien detských bábik v poľštine a bulharčine. Sociolingvistický pohľad na problematiku urbanoným uplatnila M. S a g a n o v á (Krakov) v referáte *Nazewnictwo ulic w ujęciu socjolingwistycznym (na przykłdzie plateonimii Przemysła)*. Pred obedňajšou prestávkou priblížil W. W y s o c z a ń s k i (Vroclav) referátom *Chrematonimy kolejowe. Kontrastywna analiza językowo-kulturowa nazw pociągów* proces pomenúvania vlakov v Poľsku a niektorých európskych krajinách od roku 1947 až do roku 1999. Ďalšia bulharská onomastička L. D i m i t r o v o v á - T o d o r o v o v á (Sofia) venovala pozornosť názvom jednotlivých obchodov hlavného mesta Bulharska (*Nazvanija na magazinite v Sofija*). P. O d a l o š (Banská Bystrica) v príspevku *Nové slovenské chrématonymá* analyzoval názvy strán a hnutí minulej i súčasnej slovenskej politickej scény. J. K r š k o (Banská Bystrica) sa v referáte *Nominácia výrobkov Lykotexu Revúca* zameril na proces nominácie výrobkov Lykotexu Revúca v prevádzke podlahových textílií, pričom priblížil motiváciu jednotlivých názvov, ich štruktúrno-typologickú a jazykovú výstavbu. Pri názvoch továrenských výrobkov zostala aj M. C z a c h o r o w s k á (Bydgoszcz). V referáte *Nominacja konwencjonalna w nazwach modeli samochodów* priblížila uplatnenie rôznych číselných údajov a názvov, ktoré odlišujú výkonnostné triedy jednej firemnej značky. D. G a l a s i ń s k i so spoluautorkou K. S k o w r o n e k o v o u (Krakov) v príspevku „*Kłaniamy się Józefowi Piłsudskiemu.*“ *Krytyczna analiza nazw własnych w polskim dyskursie politycznym* nastolili otázku sémantického obsahu proprií v prejavoch významných poľských politikov.

Posledný deň konferencie odznali v dopoludňajších hodinách ešte príspevky B. W a l c z a k a (Poznaň) *Nazwy firmowe: propria czy apelativa?* a M. H a r v a l í k a (Praha) *Jazykovězeměpisná metoda – její užití v onomastice a v dialektologii.*

V sekcii venovanej dielu A. Mickiewicza odznali referáty týchto autorov: J. B u b a k (Krakov) *Mickiewiczowska antroponimia dzisiaj (imiona chrzestne)*, T. F r i e d e l ó w n a (Toruň) *Onomastyka w przekładach Adama Mickiewicza. Wybrane zagadnienia*, E. S ł a w k o v á (Katovice) *Onomastyka „Pana Tadeusza“ w przekładach tekstu na język francuski*, V. L u č i k (Kirovograd) *Po-*

chodženija ukrainskich geografičnich nazv užitich u poemi A. Mickeviča „Pan Tadeuś“, L. C i t k o v á (Bielostok) *Antroponimy w przekładach „Pana Tadeusza“ na język białoruski*, E. J a k u s - B o r k o v á (Opole) *Polskie nazwy miejscowe zawierające przyrostki z konsonantem -ś-*, J. W a l c z y ń s k á (Kielce) *Nazewnictwo biblijne w „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego“ Adama Mickiewicza*, M. K o n d r a t i u k (Bielostok) *Toponimia w przekładach „Pana Tadeusza“ A. Mickiewicza na język białoruski*, K. S z c z e ś n i a k o v á (Gdańsk) *Imioniska dobrzyńskie a przydomki górali grywałdzkich*, Ł. S z e w c z y k o v á (Bydgoszcz) *Chrematonimy w Słowniku języka Adama Mickiewicza*, E. R u d n i c k á - F i r o v á (Katowice) *Antroponimia w „Dziadach“ A. Mickiewicza*, I. D o m a c i u k o v á (Lublin) *Chrematonimy w wybranych utworach Stanisława Lema*, K. N o w i k o v á (Opole) *Polskie nazwy miejscowe z sufiksami zawierającymi konsonant -g-*, M. R u t k o w s k i (Olsztyn) *Socjologiczne i socjolingwistyczne aspekty rozwoju systemu mikrotoponimicznego środowiska taternickiego*, S. S o c h a c k á (Opole) *Struktury derywacyjne starośląskich imion rycerskich (XII – XIII w.)*, E. B r e z a (Gdańsk) *Pomorskie nazwiska typu Pludlaff, Reclaff, Burzlaff*, K. W ę g o r o w s k á (Zielona Góra) *O etymologii nazw niektórych skał, mineralów i kamieni szlachetnych*.

XI. celopolská onomastická konferencia sa skončila. Nové kontakty a pekné zážitky z nej však poľským, českým, slovenským, bulharským, ukrajinským a nemeckým onomastikom zostanú, rovnako ako ich bádatel'ské úspechy, ktoré si budú môcť vymeniť aj pri ďalších medzinárodných stretnutiach.

J. Krško

ŽIGO, P.: *Kategória času v slovenskom jazyku*. Bratislava, Univerzita Komenského 1997. 115 s.

Autor sa už dlhší čas systematicky venuje problematike vyjadrovania časových vzťahov vo vete a v súvetí s časovými vedľajšími vetami v slovenčine. Výsledkom jeho bádatel'skej aktivity je monografia *Kategória času v slovenskom jazyku*, v ktorej originálnym a premysleným spôsobom porovnáva a interpretuje gramatickú kategóriu času zo súčasného a historického aspektu.

Pri vymedzovaní základných kritérií sa P. Žigo opiera o filozofické práce orientované na kategórie času (J. Dubnička, V. Černík), o teoretické jazykovedné práce domácich (E. Pauliny, J. Oravec, A. Ferenčíková, G. Horák, R. Krajčovič, V. Krupa, Š. Ondruš a i.), ako aj zahraničných autorov (A. Erhart, O. Jespersen, J. Kořenský, J. Kuryłowicz a i.). Monografia pozostáva z piatich kapitol. V úvode (s. 5 – 9) autor podáva všeobecnú filozofickú charakteristiku času, upozorňuje na diferencované chápanie času v prírodných a spoločenských vedách. Jazykový čas charakterizuje ako subjektívny odraz obsahu, ktorého vlastnosťami sú usporiadanosť, jednosmernosť, spojitosť, jednorozmernosť a nekonečnosť, označené ako topologické vlastnosti času (s. 7). Autor vymedzuje aj metrické vlastnosti času, medzi ktoré patrí homogénnosť a izotropnosť. Subjektívnosť v ponímaní času sa výrazne odráža v tom, že rozhodujúcim faktorom na určenie gramatického času je moment prehovoru. Určujúcim je vzťah času prehovoru k času deja, na základe ktorého sa vyčleňujú tri časové stupne: prítomnosť, minulosť a budúcnosť. Tieto stupne sa transformujú do gramatickej kategórie času a do jednotlivých sústav gramatických tvarov na vyjadrenie prítomného, minulého a budúceho času. Predmetom ďalších kapitol (*Synchrónia, Diachrónia*) je analýza problematiky času v jednoduchej vete a v súvetí, pričom kategóriu času sleduje komplexne – zo súčasného a historického hľadiska. K časovým vedľajším vetám autor zaradil komentár a monografiu uzatvára syntetizujúcim záverom.

Osobitne treba zdôrazniť, že z metodologického hľadiska je užitočný súčasno--historický, resp. diachronicko-synchronický pohľad na význam gramatických časov a časových vzťahov vo vete a v súvetí. Pri historickom aspekte autor skúma tri obdobia, a to staroslovienske, predkodifikačné a spisovné (A. Bernolák, Ľ. Štúr, M. Hattala). Metóda, ktorou analyzuje a spracúva materiál, je dôkladná a presná, vzhľadom na charakter problematiky teoreticky zložitá a vyžadujúca koncentrované vnímanie. Autor v monografii pracuje so spoľahlivým, dôkladne vybraným a roztriedeným pramenným materiálom. Jazykový materiál reprezentuje obdobie trvajúce doteraz 1135 rokov. Pri spracovaní materiálu autor uplatnil analyticko-syntetickú a porovnávaciu metódu.

V starších vývinových fázach analyzuje v rámci gramatickej kategórie času aj aorist, imperfektum, préteritum, antepreteritum

a futúrum exaktum (s. 31 – 49). Texty zo staroslovienskeho obdobia svedčia o tom, že staroslovienčina mala rozvinutú kategóriu času a systém časov. Z troch základných časových stupňov – prítomnosti, minulosti a budúcnosti – najčlenitejšiu sústavu mal minulý čas.

V kapitole *Jednoduchá veta* (s. 10 – 49) P. Žigo venoval pozornosť charakteristike gramatickej kategórie času vo vzťahu k základným kvalitatívnym a kvantitatívnym vlastnostiam času. V centre jeho pozornosti nebol opis prostriedkov na vyjadrenie jednotlivých časových stupňov v slovenčine. Autor precízne analyzuje tri základné časové stupne (préteritum, prézent, futúrum) a skúma prezentáciu jednotlivých vlastností času. Napríklad pri tvaroch prézenta, ktorý je v slovenčine základným nepríznakovým členom, sa neprezentujú metrické vlastnosti času – homogénnosť a izotropnosť. Zo základných topologických vlastností času prézent nevyjadruje v primárnej funkcii usporiadanosť, spojitosť, oslabená je jednosmernosť a jednorozmernosť. Pri analýze vlastností minulého času rozoznáva v súčasnom spisovnom jazyku dva časové stupne, a to préteritum ako bezpríznakový minulý čas a antepréteritum ako príznakový minulý čas, ktorý sa uskutočnil pred iným minulým dejom.

Autor zisťuje, ako jednotlivé časy odrážajú filozofické kategórie času, a zistené výsledky sumarizuje v prehľadnej matici (s. 47 – 48), do ktorej zahrnul aj zaniknuté časy, i kondicionál a imperatív. Pri charakteristike zaniknutých časov P. Žigo uvádza aj príčiny ich zániku, okrem iných aj tradične uvádzané (ale nie veľmi presvedčivé) príčiny hláskového charakteru súvisiace s kontrakciou, po ktorej splynuli niektoré formy imperfekta a sigmatického aoristu.

V *Komentári k diachronickej charakteristike* (s. 40 – 49) porovnáva systém časov v predspisovnom období slovenčiny, konfrontuje ho so systémom časov v českej gramatike V. J. Rosu (1672), na ktorú nadväzoval D. Krman ml. (Rudimenta, 1704). Upozorňuje na vplyv známej Doležalovej práce *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). V súvislosti s výkladom topologickej vlastnosti času označovanej ako nekonečnosť ide v podstate skôr o vyjadrenie (zachytenie) ukončenosti či neukončenosti deja. Tento fakt sa v slovenčine nevyjadruje kategóriou času, ale kategóriou aspektuálnosti. Autor bral do úvahy túto skutočnosť aj tým, že používa

(no bližšie nevysvetľuje) kategóriu kompaktnosti. Uplatňuje ju a jej význam zdôrazňuje najmä pri diachronickom i synchronickom prístupe.

Spisovné obdobie ako prvý reprezentuje A. Bernolák, ktorý na rozdiel od P. Doležala uvádza až štyri gramatické časy. Autor veľmi pozitívne hodnotí Bernolákovu ponímanie kategórie času, ktoré vychádzalo z poznania živého stavu v slovenčine (napr. existencia pluskvamperfekta v strednej slovenčine). Ľ. Štúr uvádza tri základné časové stupne, ktoré neskôr vyčlenil aj M. Hattala.

Pri analýze časových súvetí (s. 50 – 94) sa autor zamerá na realizáciu metrických a topologických vlastností času v súvetí s časovou vedľajšou vetou, resp. dvoch dejov súvetí. Pri vyjadrovaní časového vzťahu dvoch dejov rozlišuje viaceré možnosti. V jednotlivých typoch súvetia hodnotí mieru postihovania metrických a topologických vlastností času, konkrétne neprítomnosť, čiastočnú prítomnosť a prítomnosť piatich topologických vlastností času. Na základe prehodnotenia jednotlivých typov súvetí s časovou vedľajšou vetou zisťuje desať základných skupín so špecifickými významovými príznakmi. Ich prehľad uvádza v časti *Komentár k časovým vedľajším vetám* (na s. 96 – 102).

Pri diachronickom pohľade (s. 70 – 94) vychádzal P. Žigo zo staroslovienskych pamiatok, v ktorých je veľký počet súvetí vyjadrujúcich rozličné časové relácie, čo mu umožnilo spoľahlivo porovnať, charakterizovať a klasifikovať jednotlivé typy súvetí z časového aspektu. Doklady na jednotlivé typy súvetí, ktoré čerpá z významných staroslovienskych textov, napr. zo *Života Metoda*, zo *Života Konštantína*, z *Proglasu* a iných, sú preukazné a výstižné. Diachronicko-synchronický prístup umožňuje skúmať a porovnávať viaceré obdobia – staroslovienske, predspisovné a spisovné. V tejto súvislosti si možno položiť otázku, či môžeme starosloviencinu pokladať za jednu vývinovú podobu slovenčiny.

Rozbor staršieho pramenného materiálu ukázal, že spôsob a miera zachytenia najmä topologických vlastností času v starosloviencine, v predspisovnom období i v spisovnom období slovenčiny sú v podstate rovnaké, špecifické sú iba prostriedky na vyjadrenie jednotlivých významových prvkov. V starosloviencine to boli napríklad konštrukcie s absolútnym datívom a prídavnými.

Záver monografie obsahuje porovnanie čiastkových výsledkov a ich syntézu. Starostlivo vybrané príklady z pramennej bázy pre-

svedčivo dokumentujú zhodu jednotlivých významových skupín časových vedľajších viet od staroslovienskeho obdobia až po súčasný stav slovenčiny.

Nakoniec (s. 102 – 105) autor z diachronicko-synchronického pohľadu zhŕňa svoje poznatky o gramatickej kategórii času, pričom konštatuje, že metrické a topologické vlastnosti času majú v jednotlivých sústavách tvarov (prézena, préterita a iných) a v jednotlivých typoch súvetí s časovou vedľajšou vetou odlišnú mieru prezentácie. Z analýzy charakteristiky gramatickej kategórie času vyplýva, že metrické a topologické vlastnosti času nemožno pokladať za univerzálne vlastnosti tejto kategórie.

Monografia P. Žiga *Kategória času v slovenskom jazyku* predstavuje koncepcne premyslenú prácu, ktorá sa vyznačuje prehľadnou systémovou usporiadanosťou, precíznosťou vo výskume i vo formulovaní argumentov. Diachronicko--synchronický pohľad umožnil utvoriť si komplexný obraz o spôsoboch vyjadrovania časového významu od staroslovienskeho obdobia po súčasnosť. Dielo prináša veľa podnetných myšlienok, ktoré môžu byť východiskom pre ďalšie detailnejšie, resp. viacaspektové riešenie problematiky času v domácej slovenskej jazykovednej teórii i v súčasných opisoch gramatickej stavby jednotlivých, predovšetkým slovanských jazykov.

E. Krošláková

Nová príručka syntaxe pre učiteľov a študentov
(MOŠKO, G.: Príručka vetného rozboru. Prešov, Náuka 1997, 207 s.)

V ostatnom období sa z prešovskej akademickej pôdy ponúkajú viaceré užitočné publikácie aplikovanej lingvistiky, ktoré môžu poslúžiť učiteľom na základných a stredných školách i študentom študujúcim slovenský jazyk na vysokých školách. Z nich spomenieme napr. *Súčasný slovenský jazyk – Cvičenia zo syntaxe* (Moško – Nižníková – Sabol, 1988), *Kapitoly z didaktiky slovenského jazyka a literatúry* (Moško – Maušová, 1989), dielo J. Sabola a kol.

(Kultúra hovoreného slova, 1990) či J. Nižníkovej (Praktická príručka slovenskej syntaxe, 1994), D. Slančovej (Praktická štylistika. Štylistická príručka, 1994) alebo M. Sokolovej (Kapitolky zo slovenskej morfológie, 1995). Do tejto série vhodne zapadá i najnovšia publikácia G. Moška *Príručka vetného rozboru*.

Ako je známe, v pedagogickej praxi sú rozšírené staršie príručky vetného rozboru od M. Patákovej (Ako rozoberať vety. Bratislava, SPN 1969), P. Ondrusa (Vetný rozbor v príkladoch. Bratislava, SPN 1971) alebo L. Kučeru (Druhy jazykových rozborov slovenčiny. Bratislava, SPN 1971). K nim možno zaradiť aj prácu autoriek V. Betákovej – A. Rýzkovej (Všestranný jazykový rozbor. Bratislava, SPN 1970). V tomto kontexte je potešiteľné, že po dlhšom časovom odstupe sa nám objavila knižná podoba vetného rozboru adresovaná širokej obci slovenčinárov.

Po syntetickom kolektívnom diele slovenských jazykovedcov Morfológia slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966), žiaľ, doteraz nevyšla avizovaná akademická syntax slovenského jazyka, takže G. Moško sa vo svojej *Príručke vetného rozboru* opiera o niektoré čiastkové práce zo slovenskej a českej syntaxe, ale aj o vlastné výskumy syntaktickej roviny súčasného slovenského spisovného jazyka.

Celkove sa *Príručka vetného rozboru* člení na tieto základné tematické okruhy: gramatické jadro, perspektíva a modálnosť vety, sklady, vetné členy, vetný rozbor jednoduchej vety a osobitne vety s polopredikatívnou konštrukciou, rozbor jednoduchého a zloženého súvetia. V práci upúta pozornosť jej netradičná koncepcia a štruktúra jednotlivých kapitol, ktoré sa pravidelne končia ukázkami vetného rozboru i úlohami na precvičovanie syntaktických javov či jednotiek (porov. modálnosť vety, sklady a vetné členy, polovetné konštrukcie a súvetia).

Pri výklade syntaktických javov autor uprednostňuje logický a systémový prístup, usiluje sa poukázať na podstatu problému, prípadne čiastočne i na jeho didaktické súvislosti a rozmery (porov. napr. Postup pri vetnom rozbere, s. 5; Vetné členy, s. 40 a i.). Aj v tejto časti práce sa Moško predstavuje svojou dôkladnosťou a precíznosťou. Po starostlivom výbere a triedení bohatého jazykového materiálu v príručke uvádza veľké množstvo príkladov i úloh, schém, modelov, ukážok či návrhov postupu pri rozbere (napr. úlohy a cvičenia pri jednoduchých a zložených súvetiach,

pri polovetných konštrukciách, ba nájdeme tu aj súvislé texty). Svoje tvrdenia a závery autor sústavne dokazuje, usiluje sa argumentovať najmä metódou substitúcie a transformácie (porov. napr. pri polovetných konštrukciách, s. 95 a n., pri vedľajších vetách, s. 149, 153 a i.).

V hodnotenej práci je syntax priblížená v súvzťažnosti s inými rovinami jazykového systému a z hľadiska jej fungovania v komunikácii. Takto sa pristupuje napr. k modálnosti či ku gramatickej a sémantickej perspektíve vety (s. 9, 11 a i.). Na takomto pozadí autor interpretovaný jav často, resp. sústavne konfrontuje so školskou praxou (porov. napr. znázorňovanie, zobrazovanie, s. 21; vetné členy, s. 40; rozlíšenie predmetu od iných vetných členov, s. 60, 61; príslovkové určenia, s. 62; doplnok, s. 92; úprava známeho systému vetných členov, s. 99; kritériá na odlíšenie doplnkovej polovetnej konštrukcie od iných vetných členov, s. 98 – 99; základné formálne kritériá rozlíšenia podradovacieho súvetia od priradovacieho, s. 144 a i.). Z hľadiska školskej praxe v reláciách s novými poznatkami v slovenskej syntaxi tu osobitne stoja za povšimnutie polopredikatívne konštrukcie. V tomto zmysle si treba dôkladnejšie pozrieť najmä poznámky autora na s. 108, 111, 115 a 121 s odkazmi na vyučovanie slovenského jazyka v škole. Pri vetných členoch takisto nemožno obísť problematiku subjektu polopredikatívnej konštrukcie (S/PK) a polopredikátu polopredikatívnej konštrukcie (Pp/PK) (s. 56, 57). Pripomíname, že v recenzovanej práci sa väčšia pozornosť venuje polovetným (polopredikatívnym) konštrukciám, pričom autor tu nanovo a podrobne zužitkúva svoju vlastnú koncepciu chápania tejto osobitnej syntaktickej jednotky.

Ako sme už v úvode naznačili, autor uplatňuje v syntaxi napr. nové triedenie slovies (s. 156), a to podľa citovanej publikácie M. Sokolovej (1995), resp. najnovšie výsledky bádania v iných rovinách jazyka (gramatická funkcia intonácie, textová syntax a pod.). Na s. 191 – 192 v tomto zmysle nájdeme aj úlohy na kompletný rozbor súvislého textu (umelecký text), čo načim tiež osobitne uvítať. Prirodzene, logicky pri vetnom rozbere treba brať do úvahy aj hybridné zložené súvetia (s. 188 a n.) i viacnásobné zložené súvetia (s. 189).

V príručke nájdeme i menšie, niekedy zrejme tlačové chyby, napr. v spojeniach *vyjadrujú priamu výzvu na uvedomelú* (správ.

uvedomenú) činnosť nejakej osoby (s. 12); na drevenom koni deliť sa o mieste (správ. o miesto) s vreckovým zlodejom (s. 108) alebo v grafickom znázornení vety *Silné koncentrácie roztoku arniky horskej tvoria plúzgiera* (správ. *plúzgiere* – s. 139). Takisto nám nie je vždy jasný znázornený a interpretovaný syntaktický vzťah, napr. *hárok papiera, liter mlieka, rieka Váh, pri potoku pod vrbou, profesor Novák* (s. 42); *mlynár Mrva, kapitán Labuda, v nedelu ráno o piatej, časopis Život, okres Trnava* (s. 43); *o veľkom leteckom nešťastí* (s. 76) – porov. výklad komplexný vetný člen (s. 41 – 43). Možno sa opýtať, či pri výrazoch *to jest, totiž, čiže, teda* a i. (s. 105) ide o vysvetľovacie spojky alebo častice, resp. o vysvetľovacie spájacie výrazy. Rovnako nie je jasné, či v prípade súvetia *I ten čas bude, keď nás nebude* (s. 169) ide o súvetie s vedľajšou vetou prívlastkovou alebo príslovkovou. Podľa nášho názoru v istom kontexte tu môže ísť aj o vedľajšiu vetu príslovkovú časovú: *I ten čas bude* (vtedy, v tom období bude čas), *keď nás nebude*, resp. aj o vedľajšiu vetu prívlastkovú: *I ten čas bude* (taký, v tom období), *keď* (v ktorom) *nás nebude*. Ďalej napr. súvetie *Pracovala ako krmička dobytky, inak by sa s deťmi neuživila* (s. 141) zaradené pri dôsledkových (konkluzívnych) priradovacích súvetiach by malo patriť ku príkladovému materiálu pri príčinnom (vysvetľovacom-kauzálnom) priradovacom súvetí. Dokonca aj na obálke pri označovaní vetných členov v kontexte *videl som vychádzať z domu so synom* predložkové spojenie z *domu* nie je príslovkové určenie času (Puč), ale miesta (Pum). Možno sa stretnúť aj s tým, že v texte je veta zaradená inak ako v tabuľke. Napr. na s. 10 veta *Dievča sa smeje* je v texte uvedená ako veta so sémanticky pasívnou perspektívou, ale v tabuľke je uvedená pri vetách sémanticky pasívnych.

Iným problémom z jazykovedného a didaktického hľadiska (o. i.) by mohla byť interpretácia podmetovej a predmetovej vety v tom zmysle, ako to autor len veľmi stručne predkladá v poznámkach na s. 149 – 150. Podľa Moška (s. 149) podmetovú vedľajšiu vetu poznáme podľa toho, že v nadradenej (hlavnej) vete podmet nie je vyjadrený, ani sa nedá doplniť osobným zámenom. Možno ho však doplniť odkazovacím výrazom (ukazovacím zámenom) v nominatíve. Ako autor ďalej vo svojom texte správne a logicky poznamenáva, vedľajšia veta podmetová nemôže nasledovať po jednočlenných vetách, lebo ich predikačným jadrom je vetný základ. Východiskovým problémom je tu teda otázka, či vety

typu *Ukázalo sa..., Zdalo sa mi..., Je známe..., Nie je isté..., Zistilo sa..., Hovorí sa...* a pod. sú dvojčlenné, alebo jednočlenné. Pozrime sa bližšie na tento problém.

M. Patáková (1969, s. 120) pokladá tieto vety za jednočlenné, a tak v tomto prípade by nemalo ísť o vedľajšie vety podmetové. J. Oravec vo svojej publikácii *Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolských* (1978, s. 51) pri dvojčlenných a jednočlenných vetách v osobitnej poznámke uvádza, že jednočlennými nie sú vety so slovesom v 3. osobe neutra v súvetiach, ku ktorým patrí podmetová veta so spojkami *že, či, aby...*, napr. *Zistilo sa, že..., Odporúča sa, aby..., Čakalo sa, či...*, alebo ku ktorým patrí subjektový infinitív, napr. *Zišlo by sa pospať, Odporúčalo by sa prísť...* V tejto súvislosti aj J. Ružička vymedzuje osobitné typy dvojčlennej vety (porov. *Slovenská reč*, 25, 1960, s. 65 – 89). Pritom Oravec v citovanom diele (s. 178) pri podmetovej vedľajšej vete medzi prísudkovými slovesami v hlavnej vete uvádza aj sponové slovesá a slovesá *znamenáť, značiť*, ďalej slovesá so vzťahovým predmetom: *zaujímal ma, trápi ma, škrelo ma, zdalo sa mi*, ale aj zvrtné slovesá, pri ktorých zvrtné *sa* celkom ruší predmetovosť, takže *sa* stávajú „podmetovými“: *nevidí sa (mu), povedalo sa, zistilo sa* a pod. V tejto relácii *sa* žiada poznamenať, že v istom kontexte *sa* pri týchto slovesách (oznamovania) so zvrtným *sa* nemusí celkom rušiť ich predmetovosť (ide o združené, dvojité či trojité rekvie) a môžu po nich alternatívne nasledovať aj vedľajšie vety podmetové, napr.: *Hovorí sa (o tom), že..., Povedalo sa (o tom), že...* (porov. Moško, s. 150). Ako sme naznačili, vcelku *sa* teda potvrdzuje, že uvedené hlavné vety typu *Ukázalo sa..., Zdá sa (mi)..., Je známe...* treba chápať ako dvojčlenné vety v prospech Moškovej argumentácie. G. Moško tu podporuje nové, systémové a perspektívne tendencie a postupy pri vetnom rozbere.

Interpretovaný typ hlavnej dvojčlennej vety *Ukázalo sa..., Zdá sa mi..., Je známe...* sa nám javí prinajmenšom ako zaujímavý aj zo sémantického alebo komunikačného hľadiska. Nápadná je totiž jeho obsahová a sémantická neúplnosť, formálnosť, nesamostatnosť, resp. istá informačná prázdnosť. Tieto dvojčlenné vety v súvetí *sa* vyznačujú charakterom istého podnetu či východiska, majú zreteľnú povahu uvádzacích viet, lebo významovú či obsahovú stránku v plnom zmysle vlastne napĺňa vedľajšia veta (porov. Bauer, J. – Grepl, M.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha, Stát-

ní pedagogické nakladatelství 1970). Špecifický charakter istého sémantického náznaku, východiska či kontaktu uvedeného typu hlavnej vety sa ešte zvyrazňuje, prirodzene, tvarom 3. os. neutra sloves, resp. pomocného slovesa v spojení s příslovkou. Prichodí tu ešte spomenúť, že tieto hlavné vety môžu istým spôsobom plniť aj funkciu určitých konektorov v syntaxi textu (porov. Mistrík, J.: Gramatika slovenčiny. Bratislava, SPN 1994). Napokon, v týchto reláciách aktuálna jazyková prax potvrdzuje ich vysokú frekvenciu.

Ako vidieť, publikácia G. Moška *Príručka vetného rozboru* rieši a originálnym spôsobom otvára nové jazykovedné i lingvodidaktické problémy a to je prirodzené i užitočné pre ďalší rozvoj teórie a praxe jazykového vyučovania (napr. komplexný, rovnorodý, zložený vetný člen; kompletný, ale aj všestranný jazykový rozbor, resp. jeho syntaktická stránka; jednočlenná či dvojčlenná veta ako hlavná veta s vedľajšou; prístavkové vety a pod.).

Záverom chceme zdôrazniť, že recenzovaná *Príručka vetného rozboru* G. Moška predstavuje aktuálnu a veľmi potrebnú, modernú publikáciu, ktorá problematiku vetného rozboru spracúva netradične a originálne v súlade s najnovšími výsledkami poznania najmä v morfológii a syntaxi súčasného spisovného slovenského jazyka. Práca sa vyznačuje opodstatnenou názornosťou, dôkladnosťou a logickou štruktúrou spracovania s intencionálnym prepojením na školskú prax. V reláciách predkladaných názorov i záverov autor uplatňuje zväčša jasný argumentačný text a na tvorivé rozvíjanie interpretovaných modelov vetného rozboru ponúka pre učiteľov i študentov bohatý jazykový materiál z viacerých štýlových oblastí dnešnej spisovnej slovenčiny v podobe úloh, cvičení i súvislých textov.

M. Ligoš

KRONIKA

Docent Peter Baláž sedemdesiatročný

Hoci spoločenské premeny z konca 80. rokov zastihli jubilujúceho doc. Petra Baláža (narodil sa 27. 6. 1928 v Potvoriciach pri Trenčíne) už ako čerstvého šesťdesiatnika, teda na prahu dôchodkového veku, dokázateľne sa stali výrazným stimulom do jeho novej aktívnej práce, uprostred ktorej sa v tomto letnom čase dožil ďalšieho významného jubilea – sedemdesiatich rokov. Doc. P. Baláž bol aj v predchádzajúcom období pracovne mimoriadne činorodý, ale sledujme fakty z ostatného desaťročia jeho života: v rokoch 1990 – 92 bol vedúcim katedry teórie a dejín žurnalistiky na Filozofickej fakulte UK, v rokoch 1991 – 94 bol prodekanom pre študijné záležitosti na tej istej fakulte, v deväťdesiatych rokoch je predsedom odbornej komisie Ministerstva školstva SR pre výber lektorov slovenského jazyka a kultúry do zahraničia, v tom istom období bol riaditeľom Metodického centra Studia Academica Slovaca na FF UK, celé desaťročie zostáva vo funkcii zástupcu riaditeľa letnej školy Studia Academica Slovaca a napokon v súčasnosti je dekanom filozofickej fakulty na mladšej z dvoch univerzít, ktoré sídli v Trnave. Ak k týmto faktom pripojíme konštatovanie, že počas celého tohto desaťročia jubilujúci doc. Baláž v plnej miere a s príslovečnou starostlivosťou a zodpovednosťou plnil svoje povinnosti vysokoškolského učiteľa, prichodí nám vysloviť obdiv nad jeho nielenže neslabnúcou, ale naopak, zreteľne ešte rastúcou mnohostrannou a cieľavedomou pracovnou aktivitou a hneď k tomu už na tomto mieste vysloviť želanie, aby mu zdravie aj iné osobné i nadosobné okolnosti dovolili ešte čo najdlhšie pokračovať vo všetkých uvedených činnostiach.

P. Baláž vykročil na dráhu vysokoškolského učiteľa slovenského jazyka hneď po skončení vysokoškolského štúdia, ba vlastne koniec štúdia a začiatok vlastného učiteľského pôsobenia sa u neho prekrývajú. Nadaného a sústredeného absolventa hneď prijali na katedru slovenského jazyka a literatúry vtedajšej Vysokej školy pedagogickej, potom na rovnakú katedru Vyššej školy peda-

gogickej v Bratislave. Ďalších niekoľko rokov (po reforme vysokých škôl) pôsobil na rovnakých katedrách na Pedagogickom inštitúte a potom (po ďalšej reforme) na Pedagogickej fakulte v Trnave. Kmeňovým pracoviskom sa doc. Balážovi však stala až katedra novinárstva, neskôr katedra teórie a dejín žurnalistiky na FF UK, kde odpracoval rovných 30 rokov a kde ešte čiastočne vypomáha pri zabezpečovaní slovakistickej jazykovednej a štylistickej prípravy adeptov žurnalistiky aj po svojom odchode do dôchodku.

Bibliografické súpisy prác jubilujúceho doc. P. Baláža nesiahajú do stovák, ale na druhej strane je medzi jeho dielami trinásť učebníc, z toho 4 pre naše školy a 9 pre zahraničných študentov slovenčiny (pričom viaceré z týchto kníh vyšli v troch, štyroch, ba jedna až v šiestich vydaniach), takže máme pred sebou dielo, ktoré má v našej jazykovede celkom osobitné a nezastupiteľné miesto aj poslanie. Špecifickú váhu teda získava jeho dielo nie počtom bibliografických položiek, ale svojou tematickou orientáciou, autorovým zmyslom pre aktuálne potreby veľmi diferencovanej praxe, odbornou fundovanosťou, ako aj schopnosťou didakticky transformovať pre školu aj tie najaktuálnejšie a najzložitejšie teoretické výsledky našej jazykovedy. Vyzdvihnutím učebnicových prác doc. P. Baláža nechceme nijako obchádzať jeho vlastné teoretické štúdiá, ktoré vo viacerých smeroch (budeme o nich hovoriť ďalej) predstavujú zreteľný prínos do slovenskej lingvistiky.

Prvý zo spomínaných okruhov jubilačných prác, totiž výskum slovenčiny ako cudzieho jazyka, súvisí s jeho takmer celoživotnou orientáciou na výučbu slovenčiny v rozličných kurzoch, letných školách či iných podobných podujatiach venovaných zahraničným študentom. Skôr ako budeme charakterizovať takto orientované jubilačné publikované práce, treba sa tu osobitne pristaviť pri aktivitách doc. Baláža, ktoré sú bytostne späté s naším najrozvitejším podujatím spomenutého smeru, totiž s Letnou školou slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ktorú organizuje Filozofická fakulta UK (v tomto roku už po 34. raz).

Hneď na úvod poznámky o tejto činnosti doc. P. Baláža treba zdôrazniť, že nechýbal pri nijakom z doterajších ročníkov a organizačne pripravil aj tento ročník. Naš jubilant sa k tejto svojej práci nedostal náhodou. Už v prvej polovici 60. rokov viedol lektoráty slovenčiny v rámci Letnej školy slovenských štúdií, ktorú v tom čase začala organizovať Filozofická fakulta Univerzity Karlovej

v Prahe. Keď v roku 1965 vznikla ako pobočka pražskej letnej školy samostatná Letná škola slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, doc. Baláž sa automaticky zaradil medzi jej organizátorov. Aj na nej pôsobil vo viacerých ročníkoch ako lektor slovenského jazyka, neskôr sa stal ako tajomník a potom ako zástupca riaditeľa členom jej najužšieho organizačného vedenia. Jeho osobný, pracovný aj odborný podiel na všetkom, čo táto letná škola vykonala pre propagáciu Slovenska a Slovákov v zahraničí, pre rozvíjanie zahraničných výskumov slovenského jazyka a kultúry, pre vznik mnohých inojazyčných prekladov diel zo slovenskej literatúry, pre ustanovenie a pestovanie domáceho výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka, teda tento jeho vlastný vklad do všetkých spomenutých prínosov letnej školy je ťažko merateľný; bez obáv zo zveličovania tu však môžeme konštatovať, že jeho podiel je v každom uvedenom smere veľmi veľký. Zlatá medaila FF UK, ktorú mu udelilo vedenie fakulty pri tridsiatom ročníku SAS, je naozaj iba tým najskromnejším ocenením tejto jubilentovej práce, lebo povaha aj rozsahu týchto jeho činností by boli adekvátne ocenenia ešte vyššieho rangu.

Vlastné lektorské skúsenosti, ako aj organizačné skúsenosti pri zaisťovaní primeraných študijných materiálov pre frekventantov našej letnej školy, ktorí prichádzajú z rozličného jazykového prostredia a sú pritom na veľmi rozdielnych stupňoch predbežného ovládania (či aj neovládania) nášho jazyka, priviedli doc. Baláža k postupnému a systematickému vypracúvaniu učebníc a príručiek slovenčiny. Hoci invariantné východisko tu bolo pomerne jednotné (išlo vždy o učebnicu pre slavistov, resp. slovakistov určenú práve intenzívnym kurzom alebo seminárom, nie celoročnému štúdiu), prihliadanie na porovnávací rozdiel slovenčiny vo vzťahu k rozdielnym jazykom (učebnica vyšla v anglickej, francúzskej, nemeckej, ruskej, španielskej a talianskej verzii) si vyžadovalo zakaždým iné prístupy, iný materiál. Výsledkom je teda vlastne zakaždým iná učebnica. Ak je najmä v tých prvých ešte pomerne veľa prostého empirizmu, v novších učebniciach, ba aj v novších vydaniach už predtým publikovaných učebníc sa badateľne prehĺbujú autorské prístupy k výkladu i nácviku rozličných zvukových, gramatických, lexikálnych aj štylistických vlastností slovenčiny, takže tu už zaznamenávame naozaj celkom osobitné teoretické aj didaktické

riešenia, ktoré si vyžadoval zmenený uhol pohľadu na náš jazyk. Najskôr v týchto učebniciach (pri ktorých bol najčastejším spoluautorom doc. M. Darovec), potom však aj v celkom samostatných vedeckých štúdiách (Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku, 1985; Menný rod v slovenčine ako v cudzom jazyku, 1988) doc. Baláž zreteľne ukázal a dokázal aktuálnosť a potrebu takto orientovaného výskumu slovenčiny. Jeho osobitný prínos je tu priamo fundamentálny.

Druhým základným tematickým poľom jubilantovho výskumu je sledovanie jazykových a štylistických otázok žurnalistických textov. Aj v tejto oblasti to na začiatku boli predovšetkým pozorovania kvalít (a častejšie aj nedostatkov) jazyka žurnalistiky, v novších štúdiách z tejto sféry už autor fundovane diagnostikuje podstatné jazykové a štýlové parametre žurnalistických textov alebo konkrétnych žurnalistických útvarov. V jednom aj druhom prípade sa vždy venuje pozornosť aj otázkam jazykovej kultúry, preto neprekvapuje, že táto problematika zaujíma doc. Baláža už nielen v súvislostiach so žurnalistikou, ale aj oveľa širšie, a tak viaceré jeho práce z tejto oblasti sú zreteľným prínosom do celej domácej teórie spisovného jazyka aj kultúry rečovej komunikácie. Podnetné sú v tomto smere viaceré jeho štúdie, v ktorých analyzoval jednotlivé stránky Štúrovej kodifikácie spisovnej slovenčiny a porovnával ich so stavom v súčasnom jazyku. Takéto „nové čítanie“ istých bodov Štúrových kodifikačných pravidiel je v mnohom užitočné aj z hľadiska kodifikačnej teórie, aj z hľadiska aplikácie istých kodifikačných pravidiel v súčasnej jazykovej praxi.

Zaželajme jubilujúcemu doc. Petrovi Balážovi a zaželajme si aj my, ktorí s ním na rozličných postoch prichádzame do styku, aby vo všetkých spomínaných smeroch svojej činnosti mohol ešte uskutočniť čo najviac zo svojich plánov a predsavzatí.

Veľa zdravia, spokojnosti a pracovných úspechov, vážený pán docent!

Ad multos annos, milý Peter!

J. Mlacek

Súpis prác doc. Petra Baláža za roky 1988 – 1997

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác doc. Petra Baláža za roky 1956 – 1987 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 53, 1988, s. 172 – 175.

1988

Slovenský jazyk. I. Zvuková stránka jazyka. Náuka o slovnej zásobe. 4. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1988. 140 s. – 5., preprac. vyd. 1993. – 6. vyd. 1996 (spoluautori A. Bujalka, A. Rýzková).

Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku. – In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 29 – 45.

1989

Význam štúdia textu v novinovednom výskume. – In: *Novinoveda. Informačný bulletin katedier žurnalistiky Filozofickej fakulty UK* 1989, č. 1, s. 63 – 68.

1990

[O kodifikácii slovenčiny ako štátneho jazyka.] – *Zmena*, 2, 1990, č. 37, s. 11.

1991

Lengua Eslovaca para Eslavistas. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 294 s. (spoluautori M. Darovec, J. Šulhan).

Miesto žurnalistického textu v systéme textov. – In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Žurnalistika*. 17 – 18. Red. Ľ. Šefčák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991, s. 71 – 75.

Nechýbali slzy sasistov. – *Slovenský denník*, 24. 8. 1991, s. 1 – 2 (rozhovor A. Kocku s P. Balážom).

1992

Jazyk a štýl novín. – In: *Žurnalistická tvorba v tlači*. Red. Š. Veľas. Bratislava, Stimul – Centrum informácií a vzdelávania 1992, s. 70 – 75.

Slovenčina ako cudzí jazyk. – Slovenský denník, 17. 8. 1992, s. 4.
Slovenčina spája kontinenty. – Pravda, 5. 8. 1992, s. 2 (rozhovor E. Jurgovej s P. Balážom).

1993

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).

Ref.: 1. Dvonč, L.: Nedel'ná Pravda, 2, 1993, č. 38, s. 6. – 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 40, 1993/94, s. 125 – 127. – 3. Jarošová, A.: Knižná revue, 3, 1993, č. 17, s. 1. – 4. Ondruš, Š.: Encyklopédia jazykovedy. Dielo vyše šesťdesiatich slovenských a českých lingvistov. – Slovenská Republika, 16. 10. 1993, s. 10. – 5. Škvareninová, O.: Učiteľské noviny, 43, 1993, č. 33, s. 12. – 6. Bartáková, J.: In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná. A. 42. Red. I. Pospíšil. Brno, Masarykova univerzita, filozofická fakulta 1994, s. 135 – 136. – 7. Dolník, J.: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 58 – 60. – 8. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. – Práca, 24. 2. 1994, s. 5. – 9. Chmelík, A.: Na okraj recenzie Encyklopédie jazykovedy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 121 (k J. Dubníčkovi). – 10. Uhlár, V.: Literárny týždenník, 7, 1994, č. 2, s. 5. – 11. Králik, L.: Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 71 – 73.

Jazyk a štýl novín. – In: Žurnalistická tvorba v tlači. 2. vyd. Red. Š. Veľas. Bratislava, Slovenský syndikát novinárov 1993, s. 74 – 79.

Studia Academica Slovaca rekordne. – Pravda, 30. 8. 1993, s. 3 (rozhovor P. Vitku s P. Balážom).

1994

Žurnalistický text v systéme textov. – In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 15 – 20.

Prestíž tradičného seminára rastie. – Pravda, 1. 8. 1994, s. 2 (rozhovor P. Vitku s P. Balážom).

1995

Slovackij jazyk dl'a slavistov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995. 329 s. (spoluautori M. Čabala, M. Darovec).

Hláskoslovie slovenčiny v porovnaní s češtinou v ponímaní Ľ. Štúra. – In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek.

Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK
1995, s. 14 – 19.

1996

Kto má záujem o slovenčinu a o Slovensko? Peter Baláž: „SAS sa zameriava nielen na slovenský jazyk, ale aj na krajinovedu, teda na poznatky o Slovensku...” – Fakty, 3, 1996, č. 31, s. 4 (rozhovor E. Slováka s P. Balážom).

1997

K problematike zrozumiteľnosti žurnalistického textu. – In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 16 – 20.

Vzťah jazykových a nejazykových prostriedkov v periodickej tlači. – In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského 15. – 16. februára 1996. Konferencia sa konala na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red. J. Sabol et al. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997, s. 38 – 40, nem. res. s. 40.

Rozšírime tradičný model SAS-u. – Slovenské zahraničie. Časopis Domu zahraničných Slovákov, 2, 1997, č. 5, s. 18 (rozhovor R. Vitkovej s P. Balážom).

Zostavil *L. Dvonč*

ROZLIČNOSTI

Empajr a empajrový rozhodca. – V športových rubrikách denníkov sme zaregistrovali slová *empajr* a *empajrový*: ...*a potom si na empajr sadne chlap, ktorý neustále opravuje čiarových rozhodcov. – ...po stretnutí ani nepodal ruku empajrovi...* (Sme/Smena, 28. 1. 1998, s. 16). – *Dovolenky strávené na empajri. – Hlavný rozhodca sedí na empajri a má svoj okruh činností, na ktoré musí pamätať* (Pravda, 24. 2. 1998, s. 14).

Slovo *empajr* sme prevzali z angličtiny (*umpire*) a do športovej publicistiky a jazykovej praxe sa dostáva v zdomácnenej pravopisnej podobe. V oblasti športu sa slovo *empajr* hodnotí ako neživotné podstatné meno mužského rodu. V angličtine sa slovo *umpire* používa na pomenovanie živej bytosti. Oxford English Dictionary z r. 1988 pri hesle *umpire* uvádza tri významy: 1. ten, kto rozhoduje medzi diskutérmi alebo súperiacimi stranami a čie rozhodnutie sa zvyčajne prijíma ako konečné; arbiter, 2. v právnickej terminológii tretia osoba ustanovená alebo prizvaná, aby rozhodla nejakú záležitosť predloženú arbitrom, ktorí sa nevedia dohodnúť, 3. v športových hrách a súťažiach ten, na čie rozhodnutie sa v problematických bodoch odvoláva, kto dohliada na to, aby sa neporušovali pravidlá hry a športu, rozhodca. E. Drábik – M. Zámboř v Anglicko-slovenskom a slovensko-anglickom slovníku (Košice, 1997, s. 483) pri hesle *umpire* uvádzajú v zátvorke výslovnosť [ampaia] a slovenský ekvivalent *rozhodca, sudca*. K. Hais – B. Hodek (Velký anglicko-český slovník, 1985, s. 2476) slovo *umpire* hodnotia v prvom rade ako životné podstatné meno (s doplnením, že ide o výraz používaný v športe s príznakom hovorovosti): 1. rozhodca, 2. v právnickej terminológii nestranný sudca, arbiter, 3. výrok rozhodcu.

Velký slovník cudzích slov S. Šalinga – M. Ivanovej-Šalingovej – Z. Maníkovej z r. 1997 slovo *umpire* neregistruje. Slovník cudzích slov (SPN, 1997, s. 945) uvádza homonymá *umpire*¹: v športovej terminológii hlavný tenisový rozhodca sediaci na vyvýšenom

mieste a *umpire*² vyvýšené miesto pre rozhodcu. V zátvorke sa uvádza výslovnosť [empajer].

Na rozdiel od pôvodného jazyka (angličtiny) sa slovo *empajr*, ktorým sa v športovej terminológii nazýva rozhodca, v slovenčine v oblasti športu používa ako neživotné podstatné meno na označenie zariadenia (miesta), na ktorom sedí rozhodca (najmä v tenise). V slovenčine sa často rozširuje pôvodný význam slov. Napríklad slovom *arbiter* označujeme nielen rozhodcu, resp. sudcu, ale aj výpočtové technické zariadenie na vzájomné blokovanie dvoch alebo viacerých procesov.

Jazyková prax ukazuje aj na rozdielnu výslovnosť slova *empajr*. V Slovníku cudzích slov sa pri tomto slove uvádza výslovnosť [empajer], v Anglicko--slovenskom a slovensko-anglickom slovníku výslovnosť [ampaiə]. Na výslovnosť slova *umpire* v podobe [empajr] ukazuje aj jazyková prax, ako to vidieť zo zdomácnených pravopisných podôb *empajr*, *empajrový* v dokladoch, ktoré sme citovali na začiatku. Substantívum *empajr* a adjektívum *empajrový* treba zachytiť v príručkách spisovnej slovenčiny v pravopisnej podobe zhodnej so zdomácnenou výslovnosťou.

J. Jacko

Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz (MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.)

Koncom roka 1997 vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo tretie, upravené vydanie publikácie J. Mistríka Štylistika (1. vydanie vyšlo v roku 1985, 2. v roku 1989). Sám autor v stručnom predhovore vymedzuje svoju prácu ako „komplexný, systematicky usporiadaný opis výrazových prostriedkov a vedecký výklad o výstavbe a štylistických vlastnostiach textu“ (s. 5). Novinkou tohto posledného, upraveného vydania ináč už známej knihy je posledná kapitola venovaná tzv. sekundárnym štýlom (s. 544 – 566), v ktorej je v abecednom poradí zoradených 72 stručných opisov rôznych spôsobov verbálneho či verbálno-neverbálneho komunikovania (porov. napríklad komiksový štýl, reklamný štýl). Hoci pôvodný text (s. 4 – 544) obsahuje oproti predošlým dvom vydaniám len minimálne formálne pravopisné úpravy (v duchu pravidiel z roku 1991), prípadne drobné zámény jednotlivých slov v duchu spoločensko-politických zmien od roku 1993 (napr. namiesto ilustračnej abreviatúry *Kčs* stojí *Sk*, namiesto *ŠBČS* je *NBS* a pod.) a len ojedinele ide o obmeny v rozsahu jednej-dvoch viet, považujeme za potrebné posudzovať danú prácu komplexne v jazykovednom kontexte na konci 20. storočia.

Už úvodná kapitola venovaná dejinám štylistiky (s. 7 – 30) signalizuje, že posudzovaná monografická práca má svoje korene v 50. – 70. rokoch tohto storočia. Prevažne z tohto obdobia sú početné citované publikácie domácej i zahraničnej proveniencie. Autor sa o ne opiera prakticky bezo zmeny aj v recenzovanom poslednom vydaní, a tak sa čitateľovi núka otázka, či príspevkom k súčasnej domácej i zahraničnej štylistike za posledných 12 rokov (od prvého vydania tejto knižky) boli len tri konferencie, a to o textike a štylistike (1986), o sociolingvistických a psycholingvistických aspektoch jazykovej komunikácie (1996) a o štylistike neverbálnej komunikácie (1996) – s. 29. Tento skromný doplnok o stave štylistiky v 80. – 90. rokoch čiastočne rozširuje literatúra citovaná v závere knihy, kde sa popri publikáciách z menovaných konferencií uvádza napr. aj bibliografický údaj o Štylistike češtiny (Chloupek a kol., 1990), o Kapitolkách o dialogu od Müllerovej a Hoffmannovej (1994) či o monografii S. Gajdu Przewodnik po

stylistyce polskej (1995). Prirodzene, za zmienku – a to nielen formálnu v podobe doplneného bibliografického údajaja – by iste stáli i ďalšie, najmä domáce lingvistické publikácie a podujatia, ako napr. Praktická stylistika D. Slančovej (1994; 1996), materiály z konferencie o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre konanej v roku 1994 v Budmericiach, zborníky v sérii Sociolinguistica Slovaca redigované S. Ondrejovičom od r. 1995 a tiež polské periodické stylistické zborníky redigované S. Gajdom v Opole od r. 1992. Ako sa ukáže ďalej, v konečnom dôsledku však ani autorom akceptované stylistické či širšie pragmaticko-komunikačné novinky nemali dosah na „upravené“ výklady stylistickej látky v nasledujúcich kapitolách.

V kapitolkách o terminologickom aparáte, predmete a metódach stylistiky (s. 30 – 40) sa sľubne (hoci stručne) načrtáva vzťah stylistiky a pragmatiky, avšak tento náznak pragmatickej orientácie sa v nasledujúcej časti knihy profiluje nanajvýš na výrazovej úrovni textu ako jazykovo-tematickej štruktúry v podobe zohľadňovania koexistencie verbálnych výrazových prostriedkov s inými semiotickými prostriedkami v ústnych i písomných prejavoch (grafika, gestá, farby, vône), pričom sa ignorujú širšie komunikačné súvislosti rečovej produkcie a interakcie hovoriaceho (tvorca textu) a jeho adresáta, ako ich poznáme z teórie rečových aktov (porov. najmä ilokučný akt ako realizáciu tvorcovho zámeru a perlokučný akt ako výsledný efekt). V syntetickej stylistike na konci 20. storočia by sa rozhodne žiadalo reagovať aj na koncepciu konverzačných princípov (najmä kooperácie), ktoré majú dosah na efektívnosť rečovej komunikácie. Sploštené chápanie komunikačného rozmeru stylistiky sa najzreteľnejšie prejavilo v pasážach venovaných hovoreným prejavom v rámci náčrtov jednotlivých funkčných štýlov.

Kapitola o výrazových prostriedkoch (s. 41 – 270) je predimenzovaná svojím rozsahom, hoci vlastnému stylistickému využitiu jazykového materiálu je venovaná len menšia časť výkladov. Uvádza sa tu relatívne ucelené výklady o jazykových prostriedkoch jednotlivých systémových rovín, čo považujeme za nepotrebnú duplicitu s jestvujúcimi školskými či vedeckými príručkami venovanými zvukovej, gramatickej či lexikálnej rovine slovenského jazyka. Pritom sa nám javí ako zneprehľadňujúce rozloženie morfologickej problematiky do viacerých kapitol: súčasne do kapi-

toly o lexikálnych prostriedkoch (substanciálna, procesuálna, kvalifikujúca, deiktická a gramatická lexika – s. 45 – 72; osobitne stoja častice a citoslovčia ako súčasť expresívnej lexiky na s. 83 – 85), ako aj do špecifickej kapitoly o gramatických prostriedkoch (výklad o menných a slovesných kategóriách na s. 159 – 177). Zo samotných morfológických výkladov sa dozvieme, že jestvujú napr. inchoatívne imperfektívne slovesá či ingresívne perfektívne slovesá a poučíme sa o klasifikácii slovesných tvarov (s. 46 – 50), ale chýba prepojenie takýchto „akademickomorfológických“ informácií s ich štylistickou aplikovateľnosťou. Nestotožňujeme sa ani so spomenutým zaradením morfológickej kategórie synsématických pomenovaní častíc do kapitoly *Expresívna lexika* jednak preto, že ide o kríženie dvoch systémových rovín jazyka (gramatickej s lexikálnou), jednak z uvedeného výkladu o uvádzacích a vytyčovacích častiach (s. 83 – 84) nám nie je jasné, či sa hovorí skutočne o expresívnosti slov, alebo o expresívnosti výpovedí, v ktorých figurujú častice. Čisto lexikologické kapitoly sa opierajú o lexikologickú literatúru zo 70. rokov, hoci v zozname literatúry pribudla i monografia J. Dolníka *Lexikálna sémantika* z r. 1990, no aj tu nastávajú isté nejasnosti. Patrí k nim diskutabilné vymedzenie hraníc expresívnosti a nespisovnosti, čo má ďalej dosah na charakteristiku niektorých funkčných štýlov, najmä hovoreného (porov. protirečenia na s. 506 – 508 – o tom podrobnejšie ďalej). Otázne je aj zaradenie familiárnych prostriedkov na úroveň nespisovných útvarov národného jazyka (s. 98 – 100), resp. chápanie pojmu familiárnosti v zmysle subštandardnosti, ako sa to ukazuje z výkladu na uvedených stranách, aj keď sám autor s termínom subštandard nepracuje. Problematika expresívnej lexiky sa teda nevyčerpáva v špecifickej rovnomennej kapitole (s. 80 – 86), ale jej stopy čitateľ nachádza i v rámci kapitoliek nazvaných *Nespisovná lexika* a *Detská lexika*. V stručnom lexikologickom (nie štylistickom) náčrte lexiky cudzieho pôvodu (s. 87 – 92) absentujú úvahy o pragmaticko-štylistickom uplatnení cudzojazyčných prostriedkov, resp. o ich širšej sociokomunikačnej dimenzii ako prostriedkov na vyjadrenie snobizmu, gesta, pózy, hry a pod. Výklad vyúsťuje do zovšeobecňujúcich (avšak nepresvedčivých) tvrdení. J. Mistrík sa napríklad domnieva, že internacionalizmy sú nociónálne prostriedky vylučujúce realizáciu „funkcie vyjadrovania subjektívnych vzťahov hovoriaceho k prejavu alebo voči adresátovi“ (s.

90). Výskumy na Slovensku z 90. rokov k problematike bohemizmov či anglicizmov, ale aj galicizmov toto tvrdenie nepotvrdzujú. Rovnako nemožno vo vydaní v r. 1997 bez výhrady prijať tézu, že „slovenčina sa nebráni cudzím vplyvom“ (s. 92). S tým síce v zásade možno súhlasiť z hľadiska bežnej jazykovej praxe, menej jednoznačne však už z pozície jej regulátorov.

V časti venovanej kompozícii textu (s. 271 – 400), ktorá je podobne ako predošlá časť o výrazových prostriedkoch veľmi rozsiahla, chceme poukázať len na jeden diskutabilný jav z oblasti architektiky (makrokompozície) textu, a to na náčrt dialogického slohového postupu, hoci naša úvaha má dosah na celý model slohových postupov na s. 342. Domnievame sa, že nedostatkom štrukturalistickej profilácie dialogického slohového postupu na báze konfigurácie piatich vlastností (inkohéznosť, explikatívnosť, sukcesívnosť, aktualizovanosť, subjektívnosť) v pozadí s ich neutralizovanými opozičnými korelátmi je ignorovanie komunikantov. Uplatnený model totiž neberie na zreteľ, že v dialógu ide o interakciu najmenej dvoch subjektov s individuálnymi komunikačnými stratégiami často diametrálne odlišnými (napr. v dôsledku odlišného veku, vzdelanostnej úrovne, pracovného zaradenia či spoločenskej situovanosti), a tak podľa nás ide skôr o kombináciu viacerých samostatných rozprávacích postupov než o jediný špecifický postup.

Za najdôležitejšiu pasáž knihy považujeme časť nazvanú *Klasifikácia štýlov* (s. 419 – 544), presnejšie časť o klasifikácii primárnych funkčných štýlov. V nadväznosti na autorov trojprúdový model triedenia štýlov (s. 423) chápanie primárnosti hybridných či autorovou terminológiou povedané, subjektívno-objektívnych štýlov (publicistický, rečnícky, esejistický) je podľa nás neadekvátne, a tak by bolo namieste hierarchizovať ich ako nadstavbovú kategóriu nad štyrmi základnými, resp. čistými – buď subjektívnymi alebo objektívnymi – štýlmi: hovorovým, umeleckým, odborným, administratívnym. Prírodzene, autorom vymedzené sekundárne štýly v novovytvorenej kapitole (s. 544 – 566) by sa potom museli posunúť do terciálnej roviny, no v skutočnosti vzhľadom na ich nerovnorodosť ťažko možno uvažovať o ich spoločnom celoplošnom zaradení na akúkoľvek abstrakčnú, príp. funkčnú úroveň (porov. napr. totálnu komplexnosť vysokého štýlu oproti čistej sim-

plexnosti školáckeho štýlu, resp. nejasnosť či absenciu zámerného funkčného komponentu susedského štýlu).

Medzi objektívnymi štýlmi sa na prvom mieste rozoberá náučný štýl. V úvodných odsekoch sa v ňom nádejne naznačuje vnútorná vertikálna diferenciacia na tzv. vyšší náučný (vedecký) štýl a nižší náučný (popularizačný) štýl, ale okolité znenie výkladu tieto dve línie náučnosti dôsledne nerešpektuje, a tak sa hovorí všeobecne o vlastnostiach aj žánroch štýlu ako celku. V novom „upravenom“ vydaní by sa žiadalo prinajmenšom spomenúť novšie poznatky o popularizačnom štýle či jeho variantoch (praktickom, školskom a vlastnom popularizačnom), ako ich poznáme zo štúdie J. Mlacka *Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl* v zborníku *Studia Academica Slovaca* (25, 1996, s. 134 – 144.) Potom by sa azda jasnejšie ukázala ohraničenosť či relatívnosť definovaných znakov náučnosti, ako je napr. pojmovosť, presnosť či statickosť v prípade popularizácie. Na margo poučenia o termínoch v súvislosti s presnosťou (s. 430) fakticky poznamenávame, že polysémizácia terminologickej lexiky, resp. determinologizácia je prirodzený dynamický jav v lexike nielen slovenského jazyka a netreba sa pri tomto procese obávať nežiaducich dôsledkov spomínaných na s. 430, teda retardácie komunikačného procesu a oslabovania presnosti vo vyjadrovaní. Zaručuje to práve aktualizácia príslušného významu polysémantu v použítom kontexte. Pomerne detailný štatistický prehľad o distribúcii výrazových prostriedkov a o ich frekvencii (s. 428 – 430), resp. poučenie o nadväznosti častí textu (s. 433 – 434) sa nám javia ako redundantné vsuvky vystrihnuté zo štatistických monografií a nehomogénne včlenené do štylistického výkladu.

V kapitole o administratívnom štýle si autor trochu protirečí. Najskôr uvedený štýl profiluje okrem iného na báze znakov schematickosti a stereotypnosti (s. 450) a už na nasledujúcej strane rozoberá bohaté obmeny syntaktických konštrukcií. Žánre administratívneho štýlu sú klasifikované na základe kritéria „obsahu a jemu adekvátnej formy“ (s. 452) a delia sa do troch skupín: dokumentárne, oznamovacie a heslové žánre. Výhradu máme k formulácii klasifikačného kritéria i k triedeniu žánrov. Podľa nás všetky autorom citované žánre možno rozdeliť len do dvoch skupín, a to buď dokumentárnych žánrov (vrátane „heslových“ žánrov diplom, vysvedčenie, inventár), ktorých primárnou funkciou je fixovať infor-

máciu o istom akte, alebo do skupiny oznamovacích žánrov (vrátane „heslových“ žánrov dodací list, faktúra, dotazník), ktorých primárnou funkciou je zasa informovať konkrétneho adresáta o niečom. Základným kritériom tohto delenia je teda funkcia príslušných administratívnych komunikátov. Z jednotlivostí si zasluhuje zmienku zaradenie žánrov inzerát a telegram do inventára administratívnych žánrov (nečakane nie medzi heslové, ale oznamovacie), kým inzerátu blízky žáner reklama, o ktorom bola stručná zmienka na s. 383 ako o prevažne neverbálnom dorozumievacom útvare s potenciálnou príslušnosťou k publicistickému, prípadne k administratívnomu štýlu, sa tu (ani v kapitole o publicistickom štýle) nespomína. Podľa nás je reklama síce skutočne žáner založený na paralelnom uplatňovaní nerovnorodých verbálnych i neverbálnych komunikačných prostriedkov, no verbálnu zložku jej vo všeobecnosti nemožno uprieť. V horizontálnom rozložení funkčných štýlov vidíme jeho domovské miesto na rozhraní medzi umeleckou a publicistickou sférou, v krajnom prípade i v administratívnej sfére vzhľadom na dokázateľnú klišéovitú či stereotypnú istých skupín sloganov alebo širších syntaktických štruktúr. Svoj názor na reklamu zrejme v poslednej kapitole posledného vydania skorigoval aj J. Mistrík, keď na s. 560 stručne profiluje celý samostatný reklamný štýl, čo je podľa nás rovnako extrémne riešenie ako vylúčenie z inventára „klasických“ funkčných štýlov.

Výklad o publicistickom štýle vyznieva v istom zmysle neaktuálne či archaicky. Dozvieme sa z neho síce čosi o dejinách štýlu aj médií, menej však už o súčasných osobitostiach komunikátov závislej a nezávislej tlače, komerčných a nekomerčných rozhlasových či televíznych staníc. Základné znaky tohto štýlu, resp. výrazy na ich označenie si vyžadujú isté spresnenia: namiesto písomnosti (s. 460) by bolo azda vzhľadom na vysoké percento ústne realizovaných publicistických textov vhodnejšie použiť výraz pripravenosť. Pri vlastnosti označenej ako informačnosť (s. 461) je zrejme relevantná novosť informácií, preto by bolo motivačne priehľadnejšie pomenovanie aktuálnosť. Znak variabilnosť (s. 461) chápeme širšie než J. Mistrík, t. j. širšie ako jazykovú a tematickú rozmanitosť. Máme na zreteli pragmaticko-komunikačný rozmer publicistických komunikátov či celých médií diferencovaných podľa zámerov tvorcov alebo majiteľov príslušných novín, rozhlasovej či televíznej stanice (porov. napr. stratégiu bulvárnej

tlače oproti serióznej tlači či spôsobu „sebaozvlášťovania“ mladých súkromných rozhlasových a televíznych staníc ako protipól konzervatívnejších štátnych médií). Z celkového podania tejto kapitoly nám nie je celkom jasné, čo spája také vzdialené žánre, ako sú napríklad správa a fejtón, do spoločného funkčného štýlu, resp. čím je tento funkčný štýl špecifický. Azda by nebolo na škodu inšpirovať sa v českej štylistike, kde sa publicistický štýl profiluje na základe získavacej a presvedčacej funkcie (porov. *Štylistika súčasnej češtiny*, 1997, s. 176 – 200).

V rámci subjektívnych štýlov sa pristavíme pri hovorovom štýle, kde pociťujeme vari najväčšmi dôsledky izolovanosti teórie od súčasnej jazykovej situácie na Slovensku. Ilustrovanie hovorovosti výhradne na ukázkach z umeleckej literatúry, a to aj sto rokov starej (Kukučín), je nenáležitú. Takýto ilustračný materiál, mikovsky povedané, „ikonizovanej“ hovorovosti je nepravý, pretože ide o štylizáciu bežnej spontánnej reči, nie o reálnu spontánnu reč. V kapitole opakovanú narážame aj na posunutú chápanie hraníc spisovnosti a nespisovnosti (familiarizmy) (s. 506 – 508). Pri riešení problematiky hovorenosti (s. 501) by bolo vhodné využiť praktické i teoretické výsledky sociolingvistických výskumov bežnej hovorenej reči na strednom a východnom Slovensku.

Napokon ešte niekoľko poznámok k novej časti knihy venovanej tzv. sekundárnym štýlom (s. 544 – 566). Ako sme už naznačili, uvedený prehľad stručne charakterizovaných „entít“ (bez ilustračných dokladov či iných argumentov) vyznieva ako konglomerát náhodne vygenerovaných spôsobov tvorby prevažne verbálnych prejavov. Nie je v našich silách odhaliť v tomto náčrte akékoľvek náznaky organizovanosti. Stojá tu vedľa seba štýly komplexné i simplexné (porov. vyššie), štýly vydeliteľné horizontálne (didaktický) i vertikálne (vysoký, stredný, nízky), štýly konkurujúce slohovým postupom (rozprávací), žánrom (komiksový, kondolenčný), štýlotvorným činiteľom (sentimentálny, temperamentný), ba aj „primárnym“ štýlom (didaktický, persuzívny). V niektorých prípadoch možno hovoriť azda i o „synonymných“ či skôr duplicitných štýloch – porov. dvojice vulgárny a obscénny štýl či reklamný a billboardový štýl. Načrtnutú záverečnú kapitolu recenzovanej knihy hodnotíme ako vôbec najproblematickejšiu.

Štylistická teória J. Mistríka má svoje nezmazateľné miesto v dejinách slovenskej štylistiky. Na konci 20. storočia ju však prijí-

mame aj ako výzvu do diskusie o stave našej štylistiky a najmä o jej perspektívach na prahu nového tisícročia.

O. Orgoňová

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 63, 1998. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: S. Duchková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1998

